วันคล้าย "ปรีดี พนมยงค์"

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

"ขอให้ใช้สติประกอบด้วยปัญญา นำความรู้ที่เป็นสัจจะซึ่งได้ศึกษาเล่าเรียนมานั้น เป็นหลักนำการปฏิบัติเพื่อรับใช้ชาติและราษฎรให้พัฒนาก้าวหน้ายิ่งขึ้น"

ปรีดี พนมยงค์

PRIDI-PHOONSUK
ปรีดี - พูนศุข พนมยงค์
www.pridi-phoonsuk.org
ChangeFusion OPENBASE.in.th
เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

งานชุมนุมนักเรียนไทยในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน

พ.ศ. ๒๕๑๗

สนทนากับนักเรียนไทยในเยอรมัน

พ.ศ. ๒๕๑๗

สนทนากับนักเรียนไทย ณ กรุงปารีส พ.ศ. ๒๕๒๔

ในท่ามกลางนักเรียนไทย ณ กรุงปารีส พ.ศ. ๒๕๒๑

อาจารย์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเคารพศพ
ผู้ประศาสน์การที่บ้านอองโตนี วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ)
ประธานในพิธีฌาปนกิจศพนายปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๒๖
ณ ฌาปนกิจสถาน Pere Lachaise กรุงปารีส

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
วางดอกไม้ธูปเทียนบนหีบศพนายปรีดี พนมยงค์

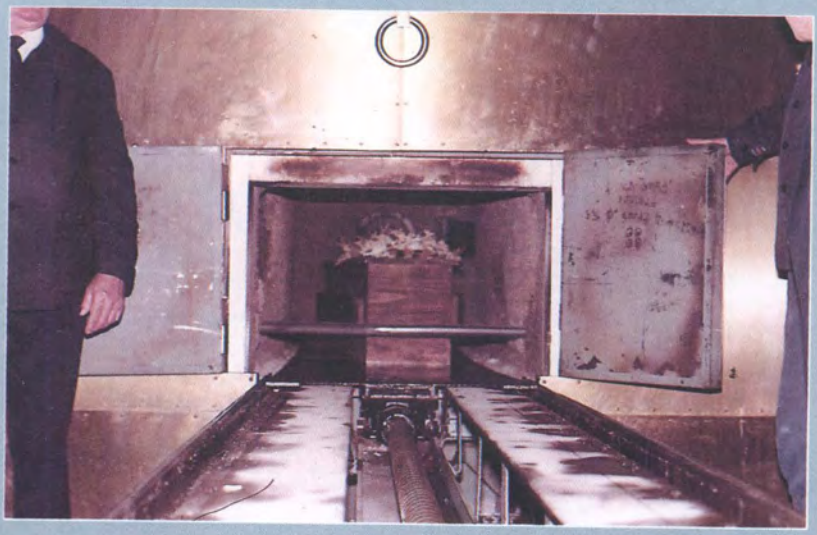

หีบศพนายปรีดี พนมยงค์ ขณะเคลื่อนเข้าสู่เตาเผา

อัฐิของนายปรีดี พนมยงค์

เชิญอัฐิกลับบ้านอองโตนี กรุงปารีส

งานวันปรีดี ๒๕๓๕

นิทรรศการ "ท่านปรีดี กับ ๖๐ ปีประชาธิปไตย"

รูปปั้นท่านผู้ประศาสน์การ ณ ลานปรีดี พนมยงค์
พร้อมพุ่มดอกไม้สักการะ เมื่อ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕

งานวันปรีดี ๒๕๓๕

ฯพณฯ ประมวล สภาวสุ ประธานชมรม ต.ม.ธ.ก.สัมพันธ์ ๒๕๓๕-๒๕๓๖ และคณะกรรมการบางส่วนของชมรม ฯ ร่วมวางพุ่มดอกไม้สักการะอนุสาวรีย์ท่านผู้ประศาสน์การ

ผู้แทนสมาคม เตรียมธรรมศาสตร์-จุฬา อาสาศึกฯ มาร่วมวางพวงมาลา เมื่อ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕

งานวันปรีดี ๒๕๓๕

ศิษย์ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑-๘ และผู้มาร่วมงานบางส่วน
กับ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

มิตรต่างประเทศจากสถานทูตหลายประเทศ

งานวันปรีดี ๒๕๓๕

คุณศรีสว่าง พั่ววงศ์แพทย์ องค์ปาฐกเรื่อง "สตรีกับประชาธิปไตย"

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ และ แขกผู้มีเกียรติ
ที่นั่งฟังปาฐกถาหน้าลานปรีดี พนมยงค์
เมื่อ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕

งานชุมนุมนักเรียนไทยในอังกฤษที่ Edinburg พ.ศ. ๒๕๑๘

ธรรมศาสตร์ ๒๔๗๙

ปู่กับหลาน ๒๕๒๐

ถ่ายเมื่อศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส
(พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๖๘)
แถวหน้าจากซ้าย นายปรีดี พนมยงค์ นายวิจิตร วิจิตรวาทการ นายชม จารุรัตน์
แถวยืนจากซ้าย นายควง อภัยวงศ์ นายแถบ อภัยวงศ์ นายดวง รักตรประจิต

พักผ่อนที่บ่อน้ำร้อนหลิวชี มณฑลกวางตุ้ง ประเทศจีน
จากซ้าย ศุขปรีดา พนมยงค์-นายปรีดี-ปาล พนมยงค์-คุณหลิน (ล่ามภาษาจีน)

นายปรีดี พนมยงค์
ขณะดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

สารบัญ

รำลึกถึงความหลัง ๑๙
ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
สัมโมทนียกถาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ๒๔
เรื่อง พระนิพพานคือความไม่มีอารมณ์
จดหมายถึงคุณพ่อ ๒๙
วาณี พนมยงค์
คนดีศรีอโยธยา ๓๙
ทวีปวร
รำลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์ ๔๓
ศาสตราจารย์ กนต์ธีร์ ศุภมงคล
ท่านปรีดี พนมยงค์ กับ ความสำคัญของศีลธรรมใน ๖๔
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
สมจิตต์ อินสิงห์
การยึดอำนาจ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ๗๖
ทศ พันธุมเสน
นายปรีดี พนมยงค์ กับคนไทยในลอนดอน ๑๓๕
P. SANSWANG
ปาฐกถาวันปรีดีฯ เรื่อง สตรีกับประชาธิปไตย ๑๔๑
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕
ศรีสว่าง พั่ววงศ์แพทย์
สารจากประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ๑๕๘
รายนามกรรมการบริหารและกรรมการที่ปรึกษา ๑๖๐
ชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ๒๕๓๕-๒๕๓๖
กรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๑๖๒
รายนามผู้อุปการะในการจัดพิมพ์ ๑๖๓
สารจากคณะผู้จัดทำ ๑๖๔
คณะผู้จัดทำหนังสือ ๑๖๖
กำหนดการ ๑๖๗

รำลึกถึงความหลัง

๒ พฤษภาคม ๒๕๓๖ เป็นวันที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้ละโลกอันสับสนวุ่นวายไปสู่ที่ที่มีความสงบครบ ๑๐ ปี ถึงแม้กาลเวลาจะล่วงเลยมานานแล้ว แต่เนื่องจากเราได้ร่วมชีวิตกันมาเป็นเวลากว่า ๕๔ ปี จึงอดที่จะระลึกถึงความหลัง ซึ่งเป็นเรื่องส่วนตัวเฉพาะครอบครัวไม่ได้ และเป็นชีวิตเสี้ยวหนึ่งของนายปรีดีที่ไม่ค่อยมีใครทราบ

เมื่อเราแต่งงานในปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ นั้น นายปรีดีอายุ ๒๘ ปี รับราชการเป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย (ปัจจุบันคือคณะกรรมการกฤษฎีกา) และเป็นครูสอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๒๐ บาท และค่าสอนอีกสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง ๆ ละ ๑๐ บาท แต่งงานแล้วเราพำนักอยู่ที่เรือนหอซึ่งบิดาข้าพเจ้าปลูกให้ในบริเวณบ้านป้อมเพชร ถนนสีลม อาหารการกินเราขึ้นไปรับประทานพร้อมกับคุณพ่อคุณแม่บนตึกใหญ่ เมื่อนายปรีดีรับเงินเดือนมา ได้มอบให้ข้าพเจ้าทั้งหมด โดยไม่หักไว้ใช้ส่วนตัวเลย เนื่องจากนายปรีดีมีรายได้พิเศษจากค่าสอนและจากโรงพิมพ์ส่วนตัวซึ่งออกหนังสือ**นิติสาส์น**เป็นรายเดือน ส่วนเงินเดือนทั้งหมดที่มอบให้ข้าพเจ้าในฐานะแม่บ้าน ได้ใช้จ่ายเป็นค่าเงินเดือนคนรับใช้และค่าสิ่งของเบ็ดเตล็ดประจำบ้าน เมื่อมีบุตรก็มีรายจ่ายเพิ่มขึ้นตามความจำเป็น เช่นค่าจ้างคนเลี้ยงลูกและอาหาร (นม) ฯลฯ สำหรับเด็ก

ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นายปรีดีได้รับเงินเดือน ๓๖๐ บาท การสอนก็เพิ่มขึ้นเป็นสัปดาห์ละ ๔ ชั่วโมง นอกจากนี้ยังมีเงินรายได้จากการจำหน่ายหนังสือ **ประชุมกฎหมายไทย** ฝากธนาคารไว้

เพื่อใช้ส่วนตัว เช่นสั่งซื้อหนังสือตำราจากต่างประเทศ ต่อมานายปรีดีได้โอนเงินจำนวน ๑๕,๐๐๐ บาทจากบัญชีส่วนตัวมาใส่บัญชีข้าพเจ้า (ตามจดหมายที่ถึงข้าพเจ้าลงวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๗๕ ผนวก ๑*) ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองนายปรีดีมีภาระหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน เริ่มตั้งแต่เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรคนแรก กรรมการคณะราษฎรและรัฐมนตรีลอย พ้นจากเป็นข้าราชการประจำและครูสอนกฎหมาย แต่จะรับเงินเดือนเท่าใดข้าพเจ้าจำไม่ได้

ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ได้มีพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา จากเหตุการณ์นี้รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ส่งนายปรีดีให้ไปดูการเศรษฐกิจในต่างประเทศ โดยรัฐบาลจ่ายเงินค่าใช้จ่ายให้ปีละ ๑,๐๐๐ ปอนด์ ครั้น พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาพร้อมด้วยทหารบกทหารเรือ และพลเรือน ยึดอำนาจเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ เพื่อเปิดสภาผู้แทนฯ และให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร นายปรีดีจึงกลับสู่บ้านเกิดเมืองนอนในปลายเดือนกันยายนปีเดียวกันนั้น รัฐบาลได้บรรจุให้รับเงินเดือนตำแหน่งศาสตราจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รับเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท ต่อมาในปลายปี ๒๔๗๖ (นับปีอย่างเก่า) โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รับเงินเดือน ๆ ละ ๑,๕๐๐ บาท นายปรีดีได้มอบเงินเดือนทั้งหมดให้ข้าพเจ้าเช่นเดียวกับเมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อต้องการสิ่งใดก็ให้ข้าพเจ้าจัดหาให้ บางเดือนเมื่อรับแล้วลืมทิ้งไว้ที่โต๊ะทำงานจนเจ้าหน้าที่ต้องนำมาให้ที่บ้าน ต่อมาจึงสั่งให้เลขานุการนำมามอบข้าพเจ้าโดยตรง และปฏิบัติเช่นนี้ตลอดเวลาที่นายปรีดีดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและกระทรวงการคลัง นอกจากนี้ยังมีเบี้ยประชุมที่เป็นกรรมาธิการสภาผู้แทนฯ ซึ่งนายปรีดีมอบให้คุณปพาฬ บุญ-หลง ที่ทำงานอยู่ที่สภาฯ เป็นผู้รักษาไว้เพื่อใช้ในกรณีจำเป็น เมื่อรับตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก็มีเงินประจำตำแหน่ง ซึ่งไม่เคยเบิกมาใช้แต่จัดให้เป็นเงินสวัสดิการของมหาวิทยาลัยเพื่อช่วยเหลือนักศึกษาที่ขาดแคลน ฯลฯ

ในเดือนธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทย นายปรีดีจึงพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และสภาผู้แทนราษฎรได้ลง

มติให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้รับเงินเดือนเท่าเดิม และเมื่อเป็นผู้สำเร็จฯ คนเดียว (Sole Regent) ได้เพิ่มอีก ๑๐๐ บาท กับมีเงินค่ารับรองจำนวนหนึ่งซึ่งมอบให้เลขานุการรักษาไว้เพื่อใช้สอยเบ็ดเตล็ด

เมื่อพ้นตำแหน่งผู้สำเร็จฯ แล้วได้รับบำนาญเดือนละ ๖๐๐ บาท (บำนาญสูงสุดในขณะนั้น) และมีรายได้ส่วนตัวจากค่าเช่าบ้านถนนสีลม นอกจากนี้ธนาคารเอเซียได้สมนาคุณเดือนละ ๑,๐๐๐ บาท ในฐานะที่เป็นผู้ก่อตั้ง และได้ให้คำแนะนำในการดำเนินการที่ทำให้ธนาคารมีผลกำไรหลังสงคราม โดยที่นายปรีดีหรือครอบครัวไม่มีหุ้นในธนาคารแห่งนี้

คุณฉลบชลัยย์ พลางกูร มิตรสนิทของครอบครัวเราเป็นผู้ที่ทราบและประสบเรื่องเหล่านี้ด้วยตนเอง ได้เขียนในบทความที่ตีพิมพ์ในหนังสือ ***"วันปรีดี ๓๕"*** ตอนหนึ่งว่า **"ท่านปรีดีไม่เคยสนใจในทรัพย์สินเงินทองเลย ท่านรำคาญคนที่พูดเรื่องมรดก ท่านไม่เคยใช้เงิน ไม่เคยแตะต้องเงิน...."** และอีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกันว่า **"ท่านไม่เคยแตะต้องเงินเดือนของท่าน ไม่สนใจว่าจะเป็นเท่าไร..."**

เมื่อเกิดรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นายปรีดีจำต้องลี้ภัยไปต่างประเทศไม่มีเงินติดตัวเลย ต้องยืมจากกัปตันเรือน้ำมันที่โดยสารไปสิงคโปร์ เมื่อถึงสิงคโปร์แล้วจึงได้โทรเลขยืมเงินจากคุณดิเรก ชัยนาม ซึ่งขณะนั้นเป็นเอกอัครราชทูตไทยอยู่ประเทศอังกฤษ ในระหว่างที่นายปรีดีระหกระเหิน ข้าพเจ้าได้ทำ Letter of Credit ให้ไว้ใช้จ่ายจำนวนหนึ่ง

นายปรีดีไม่เคยให้ของขวัญมีค่าข้าพเจ้าเช่นสามีหลายท่านกระทำกัน แต่ภายหลังวายชนม์ ข้าพเจ้าค้นเอกสารได้พบพินัยกรรมที่นายปรีดีเขียนด้วยลายมือตนเอง (ผนวก ๒)* ลงวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๐๙ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเกิดข้าพเจ้า จึงทำให้ข้าพเจ้าได้รับบำเหน็จตกทอดนายปรีดีเป็นเงิน ๑๒๓,๙๖๐ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ หลังจากที่นายปรีดีถึงแก่กรรมแล้ว (นายปรีดีได้รับบำนาญอยู่เดือนละ ๔,๑๓๒ บาท ได้รับบำเหน็จตกทอด ๓๐ เท่าของบำนาญ)

เมื่อข้าพเจ้ารำลึกถึงความหลังคราใด ก็รู้สึกซาบซึ้งที่นายปรีดีได้เสียสละและไม่เห็นแก่ตัวให้ความไว้วางใจข้าพเจ้าอย่างเต็มที่ และอดภูมิใจไม่ได้ว่าเป็นภริยานักการเมืองที่มุ่งบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรโดยมิเคยฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือกอบโกยประโยชน์เพื่อตัวเองและครอบครัวเลย

พูนศุข พนมยงค์

ผนวก ๑

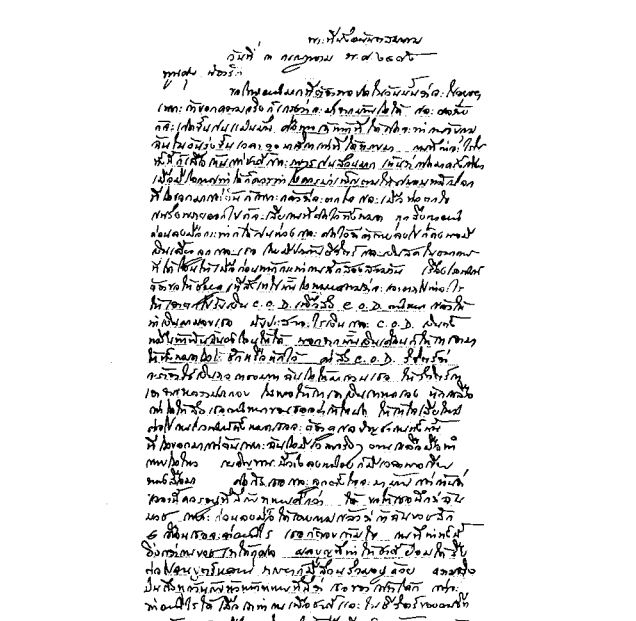

ผนวก ๒

พลตรีวาสิต ปทุมสิงห์

วันที่ ๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๙

ข้าพเจ้า นายปรีดี พนมยงค์ ทำพินัยกรรมไว้ ดังมีข้อความต่อไปนี้ คือ

เมื่อข้าพเจ้าตายแล้ว ให้ผรรดาทรัพย์สินและสิทธิทั้งหลายของข้าพเจ้าเป็นของคงพนดัง พนมยงค์แต่ผู้เดียว

ข้าพเจ้าเขียนพินัยกรรมนี้ด้วยมือตนเองและลงลายมือชื่อของข้าพเจ้า

ปรีดี พนมยงค์

สัมโมทนียกถาของพระธรรมโกศาจารย์
(พุทธทาสภิกขุ)

เรื่อง พระนิพพานคือความไม่มีอารมณ์

เนื่องในวันคล้ายวันเกิดของ
ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
วันที่ ๒ มกราคม ๒๕๓๖
ณ สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา
จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ธรรมะสูงสุดมีอยู่สองคำ อันที่จริงคือคำเดียวนั่นแหละ คือไม่มีอารมณ์ อย่ามีอารมณ์ อย่ามีอารมณ์แห่งผู้มา อย่ามีอารมณ์แห่งผู้ไป อย่ามีอารมณ์แห่งผู้อยู่ อย่ามีอารมณ์แห่งการจุติ อย่ามีอารมณ์แห่งการบังเกิด ห้าคำนี้สำคัญ ไม่มีการมา ไม่มีการไป ไม่มีการอยู่ ไม่มีการจุติ ไม่มีการอุบัติบังเกิด ก็ไม่มีปัญหา นั่นแหละ คือพระนิพพาน ความหมายของพระนิพพาน ไม่มีผู้ที่ทำอะไร ย่อมไม่มีปัญหา เป็นที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ เรียกว่าพระนิพพาน ถ้าพูดอย่างวิทยาศาสตร์คือ ไม่มีทั้ง Objective ไม่มีทั้ง Subjective นั่นคือพระนิพพาน แต่ภาษาไทยเราที่เป็นภาษาบาลี ไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์แห่งการมา ไม่มีอารมณ์แห่งการไป ไม่มีอารมณ์แห่งการอยู่ ไม่มีอารมณ์แห่งการจุติ ไม่มีอารมณ์แห่งการเกิด นี่คือพระนิพพาน คือไม่มีความทุกข์ใด ๆ เหลืออยู่ ไม่มีความทุกข์ใด ๆ เหลืออยู่ พูดแล้วก็เหลือที่จะฟัง ไม่มา ไม่ไป ไม่อยู่ ไม่จุติ ไม่อุบัติ ไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์อะไร จิตที่ไม่มีอารมณ์อะไร เขาเรียกว่าจิตว่าง ว่างจากอารมณ์ เมื่อไม่มีอารมณ์ก็ไม่มีความหมาย ไม่มีความหมายก็ไม่มีปัญหาอะไร ไม่มีปัญหาอะไรก็ไม่มีความทุกข์อะไร ตื่นขึ้นมาทำให้จิตไม่มีอารมณ์ เรียกว่าไม่มีอารมณ์มา ไม่มีอารมณ์ไป ไม่มีอารมณ์อยู่ ไม่มีอารมณ์จุติ ไม่มีอารมณ์อุบัติใหม่เกิดขึ้น คำของพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้ มิใช่โลกนี้ มิใช่โลกอื่น มิใช่ระหว่างแห่งโลก เป็นอยู่ก็ไม่ใช่ ตายแล้วก็ไม่ใช่ ความหมายเป็นอย่างนี้ คือไม่มีความทุกข์ นั่นก็คือสิ้นสุด สิ้นสุด สิ้นสุด สิ้นสุด สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่ในใจ เรียกว่าไม่มีอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งก็พูดว่า สัมมัตตะ เป็นภาษาบาลีคือ มีความถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง กี่คำ กี่คำ กี่คำ ที่แท้คำสำคัญ ๆ ก็มีอยู่สิบคำ ถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง มีแต่ความถูกต้อง ก็ไม่มีปัญหา ไม่มีปัญหามันก็ไม่มีความทุกข์ ความถูกต้องสิบคำคือ ถูกต้องทางความคิดเห็น ถูกต้องทางความปรารถนา ถูกต้องทางการพูดจา ถูกต้องทางการทำงาน ถูกต้องทางอาชีพ ถูกต้องทางพยายาม ถูกต้องทางมีสติสัมปชัญญะ ถูกต้องทางความมีสมาธิ ถูกต้องทางญาณะคือความรู้ ถูกต้องทางวิมุติคือหลุดพ้น

คำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีสิบสัมมา ได้ยินได้ฟังกันอยู่บ่อย ๆ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุติ สิบสัมมานี้เป็นที่รวบรวม

แห่งคำสอนทั้งหมดทั้งสิ้น สัมมาสิบสัมมารวมกันหมดเป็นความถูกต้อง ความถูกต้อง ความถูกต้อง ความถูกต้อง ความถูกต้อง ไม่มีปัญหาใด ๆ เหลืออยู่ ไม่มีความทุกข์ใด ๆ เหลืออยู่ ทางเศรษฐกิจก็ถูกต้อง ทางการเมืองก็ถูกต้อง ทางการสังคมก็ถูกต้อง ทางการเคลื่อนไหวใด ๆ ก็ถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง สิ่งสูงสุดกว่าสิ่งใด ๆ คือความถูกต้อง สูงสุด สูงสุด ยิ่งกว่าพระเป็นเจ้าทั้งโลกรวมกัน พระเป็นเจ้าล้าน ๆ ล้านองค์ ก็ไม่สู้ความถูกต้องได้ พระเป็นเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกไม่สู้ความถูกต้องได้ ความถูกต้องเหนือกว่า เหนือกว่า ความถูกต้องเป็นพระพุทธ เป็นพระธรรม เป็นพระสงฆ์ มีความถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง เมื่อถูกต้องแล้วก็อยู่เหนือความหมายใด ๆ เรียกว่าเหนืออารมณ์ใด ๆ

คำว่านิพพานในความหมายหนึ่งคือความถูกต้อง ในความหมายลึก ๆ คือไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์แห่งการมา แห่งการไป แห่งการอยู่ แห่งการจุติ แห่งการอุบัติบังเกิดใหม่ นี่ไม่มีอารมณ์ สามข้อสั้น ๆ ก็ว่า ไม่อยู่ ไม่ตั้งอยู่ คือไม่อยู่ แล้วก็ไม่เป็นไป แล้วก็ไม่มีอารมณ์ ตื่นนอนขึ้นมาทำจิตให้ไม่มีอารมณ์ได้นี่ประเสริฐสูงสุดที่สุด ตื่นนอนเวลาไหนก็ตาม ไม่มีอารมณ์ได้ประเสริฐที่สุด จะไม่มีความทุกข์ใด ๆ เหลืออยู่ได้ เพราะความไม่มีอารมณ์ ฝึกในข้อนี้ ตื่นนอนขึ้นมาไม่มีอารมณ์ใด ๆ ไม่มีอารมณ์ใด ๆ ไม่มีอารมณ์ใด ๆ บวกหรือลบไม่มี object หรือ subject ก็ไม่มี คือไม่มีอารมณ์เป็นสิ่งที่ควรพยายามอย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยที่พอจะทำได้ การทำจิตไม่ให้มีอารมณ์ใด ๆ อยู่ในวิสัยที่พอจะทำได้ ถ้าทำได้เรียกว่าพระนิพพาน พระนิพพาน แปลว่า ไม่มีอารมณ์ ไม่ใช่อารมณ์ ไม่เป็นอารมณ์ ไม่เป็นอารมณ์ ไม่เป็นอารมณ์ ไม่ได้ ไม่เสีย ไม่ถูกกระทำ ไม่มีการกระทำ คือมันไม่มีความหมายใด ๆ ในการรู้สึกเงียบไปเป็นเฉยได้ นั่นคือความถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง การไม่มีความทุกข์เลยนั่นคือความถูกต้อง จิตไม่มีความทุกข์เลยนั่นคือความถูกต้องเป็นพระพุทธ เป็นพระธรรม เป็นพระสงฆ์รวมกัน เมื่อจิตไม่มีอารมณ์ใด ๆ มีแต่ความถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง มันก็มีเท่านี้

ธรรมะที่สูงสุดก็มีเพียงเท่านี้ สูงสุดอยู่ที่ไม่มีอารมณ์ใด ๆ ไม่มีความหมายแห่งอารมณ์ใด ๆ ไม่รัก ไม่โกรธ ไม่เกลียด ไม่ชัง ไม่ตื่นเต้น

ไม่วิตกกังวล ไม่อาลัยอาวรณ์ ไม่อิจฉาริษยา ไม่หวง ไม่หึง จะแยกเป็นกี่สิบกี่ร้อย กี่พันก็ได้ แต่ว่ามันไม่มีอารมณ์เสียแล้ว มีแต่ความไม่ทุกข์ ไม่เป็นทุกข์ ไม่มีความทุกข์ ความทุกข์ไม่มี ที่ตั้งไม่เหลืออยู่ นี่คือที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ อายุมากแล้วก็หัดทำความไม่มีอารมณ์คำเดียว ทำความไม่มีอารมณ์ในที่ทุกแห่ง ทุกเวลา ทุกโอกาส ไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์ มันสูงสุดกันเพียงเท่านี้ ธรรมะสูงสุดกันเพียงไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์เป็นพระนิพพาน ถ้ายังมีอารมณ์นั่นอารมณ์นี่อยู่ก็เต็มไปด้วยปัญหา เต็มไปด้วยความทุกข์ ท่านพูดไว้มันน่าอัศจรรย์ น่าอัศจรรย์ มันไม่ใช่ธาตุดิน มันไม่ใช่ธาตุน้ำ มันไม่ใช่ธาตุไฟ มันไม่ใช่ธาตุลม พระนิพพานมันไม่ใช่ธาตุอะไร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นธาตุดิน ไม่มีความหมายแห่งความเป็นธาตุน้ำ ไม่มีความหมายแห่งความเป็นธาตุไฟ ไม่มีความหมายแห่งความเป็นธาตุลม ไม่ใช่อากาศ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่วิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ความไม่มีอะไรอันไม่มีที่สิ้นสุด รู้สึกตัวก็ไม่ใช่ ไม่รู้สึกตัวก็ไม่ใช่ กระทั่งรู้สึกตัวก็ไม่ใช่ ไม่รู้สึกตัวก็ไม่ใช่ นั่นเป็นการสิ้นสุดแห่งอารมณ์ มิใช่โลกนี้ มิใช่โลกอื่น มิใช่ระหว่างแห่งโลกทั้งสอง มิใช่การมา มิใช่การไป มิใช่การหยุด มิใช่การจุติ มิใช่การอุบัติ และก็มิได้ตั้งอยู่ และก็มิได้เป็นไป แล้วก็มิใช่อารมณ์ นี่คำสรุป ท้ายสามคำของพระนิพพานให้มันเหลือคำเดียว ไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์ จะรู้สึกว่าอะไร ว่าอย่างไร ว่าเท่าใด ว่าเมื่อไร ว่าเป็นอะไร คือไม่มีอารมณ์ก็หมดกัน หมดเกลี้ยง หมดไม่มีเหลือ หมดความทุกข์ไม่มีเหลือ เป็นพระนิพพาน หมดความทุกข์ไม่มีเหลือเป็นที่พึ่งสูงสุด สูงสุดกว่าสิ่งใด คือไม่มีความทุกข์ เป็นที่พึ่งสูงสุดกว่าสิ่งใดก็หมายถึงพระนิพพาน แต่ขื่อฟังแล้วมันน่ากลัว มันรู้สึกว่ายากเหลือวิสัย ที่จริงท่านทรงมุ่งหมายเพียงว่าไม่มีอารมณ์ ใคร ที่ไหน เมื่อไร เท่าใด อย่างไร ไม่มีอารมณ์ อาตมาสรุปความสั้น ๆ ที่สุด นี่คือ ความถูกต้องสูงสุดกว่าสิ่งใด คือความถูกต้อง ถูกต้อง ถูกต้อง ขอให้มีความถูกต้อง มีความถูกต้อง ไม่มีปัญหาใด ๆ เหลืออยู่ นี่คือพระนิพพาน นี่มันสูงสุดเพียงแค่พระนิพพาน ไม่มีปัญหาใด ๆ เหลืออยู่

ขอให้ลองฝึก ลองฝึกเถอะ มันไม่ยาก มันไม่เหลือวิสัย มันไม่เกินไปหรอก ตื่นขึ้นมาทำจิตไม่ให้มีอารมณ์ใด ๆ จิตไม่มีอารมณ์ใด ๆ แก่ใคร ที่ไหน

เมื่อไร เท่าไร อย่างไร ไม่มีอารมณ์ อนารัมมณังแปลว่าไม่มีอารมณ์ รวมทั้งมิใช่อารมณ์ รวมทั้งไม่ใช่อารมณ์ ไม่มีอารมณ์ ไม่เป็นอารมณ์ มิใช่อารมณ์ คำสูงสุดเป็นคำเดียวคือไม่มีอารมณ์ เป็นพระนิพพานทั้งหมด เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิงทั้งหมด เรื่องมันมีเท่านี้ เมื่อไม่มีความทุกข์โดยประการใด เมื่อใดที่ไหน เมื่อใด ก็ใช้ได้ มันไม่มีความทุกข์ ขอให้ทำจิตให้เป็นดังนี้ จิตไม่มีอารมณ์เป็น subject มีตัวตนก็ไม่ใช่ มี object ก็ไม่ใช่ ไม่มีทั้ง object และไม่มี subject ไม่มีทั้งการกระทำ ไม่มีผู้กระทำ และไม่มีผู้ถูกกระทำ คือไม่มีอารมณ์ ก็ไม่มีความทุกข์เหลือ ฟังดูก็คล้าย ๆ ยากเหลือวิสัย แต่ว่าทำไป ๆ ก็ค่อย ๆ รู้จัก ค่อย ๆ รู้จัก ความไม่มีอารมณ์ หรือไม่เป็นอารมณ์ หรือมิใช่อารมณ์ เราสอนธรรมะสูงสุดอย่างนี้ แม้แต่สอนพวกฝรั่งก็เหมือนกัน คือเรื่องความไม่มีอารมณ์เป็นคำสูงสุดของพระพุทธเจ้า อัปปติฏฐัง ไม่ได้ตั้งอยู่ อัปปวัตตัง มิได้เป็นไป อนารัมมณัง ไม่มีอารมณ์ สามคำนี้พอคือไม่ใช่ตั้งอยู่ที่นี่และไม่ใช่เป็นไปที่ไหน และก็ไม่มีอารมณ์ใด ๆ ว่าอะไร ว่าอย่างไร ว่าที่ไหน ว่าเมื่อไร ว่าเท่าไร ไม่มีอารมณ์ มันหมดเท่านี้ ความทุกข์สิ้นสุดไป ไม่มีความทุกข์เหลือคืออย่างนี้

ลองพยายามดู ตื่นขึ้นมาพยายามอย่าให้มีอารมณ์ ถ้ารู้สึกตัวขึ้นมาอย่าให้มีอารมณ์ อย่าให้มีอารมณ์ อย่าให้มีอารมณ์ สิ่งสูงสุด สูงสุด ของพระพุทธเจ้ามีเท่านี้ คือพระนิพพาน ไม่มีอารมณ์ ดูเหมือนยาก ยาก ยาก แต่จะค่อย ๆ ทำได้ขึ้นมาเอง ค่อย ๆ ทำได้โดยอัตโนมัติ โดยตนเอง ตื่นขึ้นมาไม่มีอารมณ์ ไม่มีอารมณ์ อารมณ์มันก็บอกได้หลาย ๆ อย่าง อารมณ์หยาบ ๆ อารมณ์ตื้น ๆ คือความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความตื่นเต้น ความวิตกกังวล ความอาลัยอาวรณ์ ความอิจฉาริษยา ความหวง ความหึง คืออารมณ์หยาบ ๆ ต่ำ ๆ อยู่อย่างไม่มีอารมณ์ใด ๆ ไม่มีความหมายใด ๆ ไม่มีการกระทำ ไม่มีผู้กระทำ ไม่มีผู้ถูกกระทำ ถ้าไม่มีอารมณ์ได้ก็หมดปัญหา สิ้นสุดแห่งปัญหา ไม่มีทางเกิดแห่งปัญหา ถ้ามีอารมณ์ก็มีปัญหาอยู่เรื่อย มันจะมีคำถามอยู่เรื่อยไป ถ้ามันมีอารมณ์ มีคำถามแบบ question ก็มี คำถามแบบ problem ก็มีอยู่เรื่อย จะต้องไม่มีทั้ง question ไม่มีทั้ง problem สันติภาพสูงสุดคือความถูกต้อง สูงสุดแค่พระนิพพาน คือไม่มีอารมณ์.

จดหมายถึงคุณพ่อ

ถนนราชดำเนิน
วันพุธที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๓๕

กราบเท้าคุณพ่อที่รักและเคารพอย่างสูง

เช้าวันนี้ รถราบนถนนราชดำเนินดูบางตา ความเงียบปกคลุมไปทั่วบริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย บนทางเท้าริมถนน มีคนจับกลุ่มคุยกันอยู่ บ้างก็มุงดูรถเมล์ ขสมก. ที่ปรุด้วยรอยกระสุน บ้างก็เพ่งพิศกองกระดูกที่ถูกเผาไหม้จนกลายเป็นเถ้าถ่าน บ้างก็ยืนล้อมต้นไม้ไม่ใหญ่เท่าใดนักต้นหนึ่ง ลูกรีบสาวเท้าเข้าไปใกล้ต้นไม้นั้น ลำต้นถลอกปอกเปิกแลเห็นเนื้อไม้สีนวลสลับกับเลือดแดงแห้งเกรอะกรังเป็นริ้วทางยาว โคนต้นไม้มีธงชาติผืนเล็กปักอยู่รอบ ๆ โปสเตอร์สีเหลืองตัวอักษรดำบรรจงเขียนด้วยถ้อยความว่า

"ต้นไม้แห่งประชาธิปไตย"
ณ จุดนี้เมื่อไม่กี่ชั่วโมงที่ผ่านมา
มีวีรชนประชาธิปไตยท่านหนึ่ง
.....
... ถูกยิง ...
.....

ณ ถนนราชดำเนินนี้ เมื่อ ๓ วันก่อน คลื่นมนุษย์ทั้งหญิงและชาย เด็กและผู้ใหญ่ คนเมืองและคนต่างจังหวัด คนจนและคนรวย ชาวพุทธชาวคริสต์และชาวมุสลิม ด้วยใจจากใจ มาชุมนุมด้วยความมุ่งมั่นเดียวกัน ต่อต้านเผด็จการ คัดค้านการสืบทอดอำนาจ รสช. เรียกร้องอำนาจอธิปไตยกลับคืนสู่

ปวงชนชาวไทย ในมือของพวกเขา บางคนชูไสวธงชาติผืนเล็ก บางคนกวัดแกว่งธงกระดาษน้อยที่มีคำขวัญว่า ***"ประชาธิปไตยต้องได้มาด้วยสันติวิธี"*** แต่อนิจจา ผู้ที่หลงอำนาจและบ้าอำนาจอันมิชอบ ออกคำสั่งให้ล้อมสกัดฝูงชนทุกทิศทุกทาง ปากกระบอกปืนหันสู่ผู้เพรียกหาประชาธิปไตย คนหนึ่งล้ม อีกหลายสิบคนล้ม หนึ่งร้อย สองร้อย หรือกว่านั้นที่ถูกปลิดชีพด้วยกระสุนปืน หยดเลือดไหลริน อาบลงบนถนนแห่งประชาธิปไตยสายนี้

คุณพ่อคะ ถ้าคุณพ่อมีชีวิตยืนนานถึงวันนี้ คุณพ่อจะคิดอย่างไรและจะรู้สึกอย่างไรคะ ทันใดนั้นลูกก็นึกถึงข้อความตอนหนึ่งที่คุณพ่อกล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง *"เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร"* ว่า

> ***"ขอให้ท่านพิจารณาให้ถ่องแท้ว่าการต่อต้านเผด็จการนั้น ไม่ว่าวิธีใดก็ย่อมเสี่ยงต่อชีวิตและร่างกายทุกวิธี แม้วิธีสันติซึ่งขณะนี้เป็นวิธีที่กฎหมายอนุญาต แต่ก็รู้ไม่ได้ว่าฝ่ายเผด็จการกลับมีอำนาจขึ้นมาแล้ว สิ่งที่ถูกกฎหมายในเวลานี้อาจจะถูกฝ่ายเผด็จการจับตัวไป โดยหาว่าเป็นผู้ต่อต้านเผด็จการก็ได้ ดังปรากฏตัวอย่างในอดีตที่มีผู้ถูกเผด็จการจับตัวไปฟ้องศาลลงโทษ เช่น กรณีขบวนการสันติภาพ และกรณีที่มีผู้ถูกจับไปขังทิ้งยิงทิ้ง ปัญหาสำคัญอยู่ที่ผู้ต่อต้านเผด็จการ ต้องพร้อมอุทิศตนเสียสละชีวิตร่างกาย ความเหน็ดเหนื่อยเพื่อชาติและราษฎร"***

ตอนนั้นคุณพ่อคุณแม่ได้รับเชิญจากสมาคมนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศสให้ร่วมสังสรรค์ในงานชุมนุมฤดูร้อน พ.ศ. ๒๕๑๗ ของสมาคม ซึ่งขณะนั้นสถานการณ์ในประเทศไทยอยู่ในภาวะที่ประชาธิปไตยกำลังถูกคุกคาม *"โดยมีบุคคลจำนวนหนึ่งต้องการฟื้นเผด็จการขึ้นมาอีก และบุคคลอีกจำนวนหนึ่งดำเนินการอย่างสุดเหวี่ยงยื้อแย่งผลแห่งชัยชนะ ซึ่งวีรชน ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ นำมาให้ปวงชนนั้น ไปเป็นประโยชน์ของอภิสิทธิ์ชน โดยเฉพาะเพื่อสถาปนาเผด็จการของอภิสิทธิ์ชนขึ้น"* คุณพ่อจึงได้ให้แง่คิดแก่ชนรุ่นใหม่จากประสบการณ์ชีวิตและการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยอันยาวนานของตน โดย "ปรารถนาพิทักษ์ชัยชนะก้าวแรกที่วีรชน ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ได้เสียสละชีวิต ร่างกาย และความเหน็ดเหนื่อยต่อสู้เผด็จการเพื่อให้ชาติและราษฎรไทยได้บรรลุซึ่งประชาธิปไตยสมบูรณ์" (๑) จากวันนั้นถึงวันนี้ ล่วงมานาน ๑๘-๑๙ ปีแล้ว ถึงกระนั้นความคิดของคุณพ่อก็มิได้ล้าสมัยเลย

ลูกจำได้ว่าก่อนหน้านั้นหนึ่งปี ต้นเดือนตุลาคม ๒๕๑๖ ใบไม้ของต้น Marroniers ที่เรียงรายสองฝั่งถนนหน้าบ้านอองโตนี กำลังเปลี่ยนจากสีเขียวแก่

เป็นสีเหลืองอ่อน อากาศปารีสในต้นฤดูใบไม้ร่วงกำลังเย็นสบาย ทว่าลมอันร้อนระอุจากกระแสการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยสมบูรณ์ของนิสิตนักศึกษาและประชาชนได้พัดพามาถึงบ้านอองโตนี คุณพ่อติดตามสถานการณ์บ้านเกิดเมืองนอนอย่างใกล้ชิด วันใหม่ของคุณพ่อเริ่มด้วยการฟังวิทยุกระจายเสียง BBC ภาคภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสตั้งแต่เช้ามืด พลางจิบชาจีนร้อนหอมกรุ่น พอสายหน่อยก็อ่านข่าวหนังสือพิมพ์ The Herald Tribune, Le Monde, Le Figaro และ L'Humanité ครั้นได้เวลาบุรุษไปรษณีย์มาส่งไปรษณียภัณฑ์ คุณแม่จะรีบเปิดซองหนังสือพิมพ์ไทยที่ญาติมิตรส่งมาจากกรุงเทพฯ แล้วอ่านข่าวพาดหัวให้คุณพ่อฟัง แต่ถ้ามีข่าวไหนบทความใดที่สำคัญ คุณพ่อก็จะเอามาอ่านเอง พอถึงเที่ยงวัน คุณพ่อก็ดูข่าวสถานีโทรทัศน์ TF1 ของฝรั่งเศส ช่วงบ่ายสลับการฟังวิทยุกับดูข่าวสำคัญทางโทรทัศน์ และจะติดตามข่าวทางโทรทัศน์อีกทีในเวลา ๒ ทุ่มตรง แม้เวลากรุงเทพฯ จะต่างกับเวลาปารีสถึง ๖ ชั่วโมง (เวลาฤดูหนาว) แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคในการติดตามรับรู้สถานการณ์ของคุณพ่อ

วันที่ ๑๓ ตุลาคม คุณพ่อคุณแม่เป็นเจ้าภาพแต่งงานให้หลานชาย วรวิทย์ กนิษฐะเสน กับ ทิพยวรรณ วณิสสร แขกเหรื่อเต็มบ้าน ความสนใจของคุณพ่ออยู่บนจอโทรทัศน์ พวกเราลูก ๆ หลาน ๆ พากันตื่นเต้นกับสถานการณ์ที่เข้มข้นเข้าทุกขณะ พอวันรุ่งขึ้นคุณพ่อก็รับทราบข่าวการปราบปรามขบวนการประชาธิปไตยที่สนามหลวงและถนนราชดำเนินพร้อมกับการสิ้นสุดของยุคทรราชครองเมือง

คุณพ่อได้แสดงความคารวะและสดุดีวีรชน ๑๔ ตุลาคมไว้ว่า

"วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นวันสำคัญแห่งประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือเป็นวันชัยชนะก้าวแรกของเยาวชนหญิงชายไทยภายใต้การนำของนิสิตนักศึกษานักเรียนแห่งสถานศึกษามากหลาย ซึ่งได้รับการสนับสนุนและร่วมมือจากราษฎรไทยทุกชนชาติและทุกชนชั้นวรรณะที่รักชาติจำนวนหลายล้านคน ผนึกกันเป็นขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์ให้แก่ปวงชนชาวไทย ฝ่ายครองอำนาจรัฐสั่งทหารและตำรวจเฉพาะ

ส่วนที่ยอมเป็นเครื่องมือของพวกเขาใช้อาวุธทันสมัยเข้าปราบปรามขบวนการนั้น ซึ่งมีแต่มือเปล่าหรือบางคนมีเพียงแต่ไม้พลองเพื่อป้องกันตัว แต่ขบวนการนั้นมิได้หวาดหวั่นโดยยืนหยัดมั่นคงยอมพลีชีพกับสละความสุขความสำราญส่วนตัว เพื่อชาติและมวลราษฎร ซึ่งเป็นที่เคารพยอดยิ่งที่สุด วีรชนจำนวนมากต้องถูกฆ่าตายและได้รับบาดเจ็บและสาบสูญไป ส่วนผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่โดยมิได้รับบาดเจ็บทางกายก็ได้รับความเหน็ดเหนื่อยทางกายและสมองอย่างหนัก ผลแห่งความเสียสละแห่งวีรชนทั้งหลายในการต่อสู้โดยชอบธรรมได้บรรลุชัยชนะก้าวแรก คือรัฐบาลซึ่งมีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีต้องลาออกพร้อมทั้งตำแหน่งผู้บัญชาการและรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด ครั้นแล้วได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้แถลงยืนยันจะจัดการให้มีรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยและมีการเลือกตั้งภายใน ๖ เดือน"

อันเป็นข้อความตอนหนึ่งในบทความเรื่อง ***"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม"*** ที่คุณพ่อได้เขียนขึ้นเพื่อสนองศรัทธางานสังสรรค์ชาวธรรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ประจำปี ๒๕๑๖

ช่วงหลัง ๑๔ ตุลาคม นักเรียนไทยและคนไทยในฝรั่งเศสและยุโรปหลายประเทศ ได้มาพบและสนทนากับคุณพ่อที่บ้านอองโตนีเสมอ ทั้งยังเชิญให้ไปแสดงปาฐกถาในงานชุมนุมของนักเรียนไทยในประเทศต่าง ๆ ส่วนทางเมืองไทย อมธ. และคนไทยในสหรัฐอเมริกาก็ได้ติดต่อขอคำขวัญและบทความมา

การทำงานของคุณพ่อมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว พวกเราที่เป็นลูกหลานตลอดจนนักเรียนไทยที่ไปมาหาสู่กับบ้านอองโตนี ทุกคนที่ว่างจากการเรียนการงาน แม้คุณแม่ก็ไม่เว้น จะผลัดกันเป็นเลขาฯ จดคำบอก (Dictation) ความคิดที่อยู่ก้นบึ้งของหัวใจคุณพ่อได้พรั่งพรูออกมาทางวาจาด้วยน้ำเสียงเนิบ ๆ ช้า ๆ บางครั้งก็หยุดทิ้งช่วงพักใหญ่ เพื่อค้นหาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่กองสุมอยู่บนโต๊ะเขียนหนังสือและหิ้งหนังสือ บางครั้งก็เหม่อมองไปนอกหน้าต่าง

สังเกตยวดยานที่วิ่งไปมาบนถนน Aristide Briand จากนั้นก็หันกลับมาบอกคำบอก (Dictation) ต่อ เป็นวัฏจักรเช่นนี้จนกว่างานเขียนชิ้นนั้นจะแล้วเสร็จ คุณพ่อตรวจไปแก้มา จากนั้นจึงให้เอาไปพิมพ์ดีด เสร็จแล้วคุณพ่อขัดเกลาอีกหลายเที่ยวจนเป็นที่พอใจ คุณพ่อทราบไหมคะว่า พวกเราลูก ๆ หลาน ๆ อายุ ๒๐ กว่า ๆ ๓๐ ต้น ๆ เท่านั้นเองแอบบ่นกันว่าเหนื่อยเต็มทีแล้ว แต่ไม่เห็นคุณพ่อที่มีอายุถึง ๗๔ ปีแล้วจะบ่นเหนื่อยล้าบ้างเลย สิ่งที่ "เลขาฯ" ที่ไม่ใช่มืออาชีพอย่างพวกเราได้รับก็คือ วิชาจดคำบอกและพิมพ์ดีด (จิ้ม ๒-๓ นิ้วได้คล่องแคล่วพอควร) และที่สำคัญไปกว่านั้นคือวิชาความรู้ที่ไม่เคยเรียนรู้จากตำราเรียนหรือที่ไหนมาก่อน ลูกอยากให้วันเวลาหมุนกลับไปเมื่อวันวาน คราวนี้ขอจะเป็น "เลขาฯ" ที่ไม่บ่นแล้วค่ะ

ในฐานะราษฎรคนหนึ่งและในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งมีหน้าที่รับปรึกษาราชการแผ่นดิน คุณพ่อได้ส่งข้อเสนอต่อ ฯพณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรี เรื่อง *"วิธีส่งเสริมให้ราษฎรสนใจประชาธิปไตย โดยให้ราษฎรมีสิทธิถอดถอนผู้แทน (Recall), ให้รัฐจ่ายค่าป่วยการแก่ราษฎรที่เดินทางมาลงคะแนนเสียง, วิธีเลือกตั้งที่ไม่ซับซ้อน, ไม่บังคับให้ผู้สมัครสังกัดพรรค, สภาเดียว"* ซึ่งคุณพ่อได้อธิบายที่มาของข้อเสนอนี้ใน ***"คำนำ"*** ของบทความนั้นว่า

> ***"ความเห็นของข้าพเจ้าที่แสดงไว้นั้น บางเรื่องอาศัยจากการที่ข้าพเจ้าเคยเรียนมาทางตำรา แต่ยังไม่เคยนำมาปฏิบัติในประเทศไทย บางเรื่องเคยปฏิบัติในประเทศไทยและในต่างประเทศ บางเรื่องข้าพเจ้าได้คิดขึ้นเอง คือ การให้รัฐจ่ายค่าป่วยการให้ราษฎรที่เดินทางมาลงคะแนนเสียง ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ารัฐมีเงินนอกงบประมาณพอจ่ายได้ในการเลือกตั้ง ๒๕ ครั้ง ในรอบ ๑๐๐ ปี ฯลฯ"***

เป็นที่น่าเสียดายว่า ข้อเสนอที่เป็นปัญหาส่วนรวมของประเทศชาติมิได้รับความสนใจจากนายกรัฐมนตรีขณะนั้น (มีเพียงจดหมายตอบรับสั้น ๆ) ส่วนผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการร่างรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งก็มิได้นำมาประกอบพิจารณา

คุณพ่อมิได้ท้อแท้หมดกำลังใจ ในเวลาต่อมาได้เขียนจดหมายถึงรองนายกรัฐมนตรี ฯพณฯ สุกิจ นิมมานเหมินทร์ เสนอความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเลือกตั้ง ชี้ให้เห็นผลร้ายของการเลือกตั้งแบบรวมเขต ซึ่งคุณพ่อตระหนักถึงความชอบธรรมแห่งหลักการเสมอภาคและสันติวิธี ดังได้กล่าวว่า

> ***"ข้าพเจ้าจึงหวังว่ารัฐบาลคงรู้สึกถึงความรับผิดชอบในการร่างรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้ง เพื่อให้ราษฎรทุกชนชั้นวรรณะและทุกชนชาติไทย ได้มีตัวแทนตามสังกัดส่วนแห่งอาชีพในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และดำเนินการร่างที่ให้ความสะดวกเข้ามาต่อสู้อย่างสันติในรัฐสภาดีกว่าจะสร้างสิ่งกีดกั้นในทางกฎหมาย และการปฏิบัติที่ปิดช่องให้ราษฎรส่วนมากไม่มีทางเลือกอย่างอื่นนอกจากวิธีต่อสู้นอกรัฐสภา"***

คุณพ่อได้ประเมินสถานการณ์หลัง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ที่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นด้วยความห่วงใยว่า

> ***"แต่ปัญหาเฉพาะหน้าอย่างหนึ่งที่ควรระมัดระวัง คือการที่ฝ่ายเผด็จการส่งคนมาแทรกซึมในขบวนการต่อต้านเผด็จการ ซึ่งจะก่อให้เกิดความปั่นป่วนในขบวนการอันเป็นการบั่นทอนกำลังของขบวนการ"*** (๒)

เพียง ๓ ปีให้หลัง เหตุการณ์นองเลือด ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ก็ได้อุบัติขึ้น สื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ ในประเทศถูกปิดกั้นการเสนอข่าวสารข้อเท็จจริง แต่ที่ฝรั่งเศสดินแดนแห่งเสรีภาพ ข่าวหน้าหนึ่งในหนังสือพิมพ์ บนจอโทรทัศน์ กลับได้เห็นภาพทหารตำรวจและอันธพาลในคราบของลูกเสือชาวบ้านจำนวนหนึ่งบุกเข้าไปยิงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภาพของนักศึกษาที่ถูกบังคับให้ถอดเสื้อ มือทั้งสองไพล่ตรงท้ายทอย หมอบคลานอยู่บนสนามฟุตบอล ภาพของชายหนุ่มที่ถูกแขวนคอไว้กับต้นมะขามสนามหลวง ภาพของเปลวควันที่พวยพุ่งอันเนื่องจากเผาย่างผู้บริสุทธิ์พร้อมยางรถยนต์ คุณพ่อรู้สึกสะเทือนใจ

หมายเหตุ

(๑) และ (๒) *"เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร"* : ปรีดี พนมยงค์

(๓) หลังรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ รัฐบาลขณะนั้นร่วมกับผู้นำคนสำคัญของพรรคประชาธิปัตย์ ได้ตั้งคณะกรรมการสอบสวนคดีสวรรคตเป็นกรณีพิเศษ โดยเอาบุคคลนอกราชการ คือ พระพินิจชนคดี (เซ่ง หรือ พินิจ อินทรทูต) มาเป็นกรรมการฯ ครั้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๖ สามผู้ต้องหาคดีสวรรคตรัชกาลที่ ๘ คือ นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี นายบุศร์ ปัทมศิริ ก็ถูกตัดสินประหารชีวิต

(๔) *"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม"* : ปรีดี พนมยงค์

คนดีศรีอโยธยา

ทวีปวร

The Great Man is the man who, foreseeing the course that things are taking, gets ahead of them instead of following them, and acts FOR or AGAINST them in advance.

Henri Barbusse

มหาบุรุษคือบุรุษผู้ซึ่งสามารถมองเห็นได้ล่วงหน้าถึงวิถีทางของสิ่งต่าง ๆ ว่า มันกำลังเป็นไปเช่นไร เขาจะก้าวหน้าอยู่เบื้องหน้าเหตุการณ์ต่าง ๆ เสมอ แทนที่จะคอยติดตามอยู่ข้างหลัง และจะกระทำทุกสิ่งทุกประการเพื่อเป็นการสนับสนุนหรือขัดขวาง ก่อนหน้าเหตุการณ์นั้น ๆ จะดำเนินต่อไป

อ็องรี บาร์บูสส

ศรี-สิทธิ์อิสรภาพ เอิบอาบซาบวิญญาณ ถิ่นทวยหาญเหิมชัย กำเนิดไทยไกรกิตติ์ คู่ชีวิตคู่ชาติ สืบสามารถสร้างเมือง เรืองรุ่งฤทธิ์อิสระ พิริยะยรรยง ธำรงไทเทิดสถิต หวังในสิทธิ์เสรี สมศักดิ์ศรีมานุษย์ อันเอกอุตม์อำนรรฆ สมศรีศักดิ์ชาติไทย ยุคสมัยโลกพัฒนา มหาธาราท่วมภพ สาดทำนบแนบอดีต ปราการกีดพัฒนา รัฐประชาธิปไตย อันก้าวไกลในโลก อุษาโยคยาตรเยือน สุดบิดเบือนเพื่อนฝัน ยิ่งนานวันเด่นชัด อุดมทัศน์ทอทาบ อิ่มเอิบอาบอาณา เบิกมรรคาแผ้วภพ ผู้ชูคบเพลิงชัย สาดส่องในเสียมรัฐ แสนสามรรถกาจกล้า หาญฮึกท้าฟ้าดิน ปราการหินโหดหัน จากเบื้องบรรพ์เบียนบร ฤาโยกคลอนศรัทธา รัฐประชาธิปไตย สร้างสรรค์ในสุพรรณภูมิ เปิดปูมปาฏิหาริย์ มหาบุรุษชาญเชี่ยววิทย์ เทิดทูนสิทธิ์เสรี เลือดแห่งศรีอโยธยา ทรงศักดาเทิดอุทิศ ชีวิตอภิวัฒน์ชาติ เพื่อทวยราษฎร์ทรงสิทธิ์ เป็นเอกอิสรชน เผดิมดลอุดมการณ์ ฝันวันวานกลับกลาย ทุกสิ่งหมายจริงแท้ แม้ผู้ฝันอันตราย เหงื่อเนตรพรายเผือดจิต อิสรชนทนทุกข์

ก เศิกเสรีศรีสิทธิ์ จักสัมฤทธิ์ดุจฝัน ก้าวทันเทียมยุคสมัย
เสรีภาพผ่องหล้า สฤษดิ์ได้ดุจประสงค์ โสตถิ์เทอญ

งจารึกถ้อย สถิตชัย
ตย แต่นี้
ทวยราษฎร์
ชเยศล้ำนำสมัย

กถ้วน ธรานันท์
เบิกฟ้า
อนุศาสน์
ข่มค้ำควรสลาย

เอนกนันต์
ทั่วหน้า
รีสิทธิ์ เสมอเฮย
ยผู้เผด็จการ

หลายหลากแก้
ำ้เกียรติไกร
าิเทศถ้วน
มี
ำ้า
บาล
ดร้อน

โบสน
าง

เมือง นามประเทืองผู้พิชิต กำเริบจิตเหิมหาญ เผด็จการฟูเฟื่อง ลือเลื่องทั่วธาษตรี มุสโสลินีต้นแบบ ฮิตเลอร์แยบยลทมิฬ โหดห่ามหินถึงไทย เหลิงโชคชัยสุขเกษม อิ่มเอมสำแดงเดช· ฝรั่งเศสแพ้สงคราม คิดควรหยามพาคลั่งไปคิดหลังคิดหน้า เถิงทายท้าก็กก้อง เรียกร้องดินแดนคืน หยิบยื่นโอกาสงามมือที่สามแทรกแซง แผลงเดชซามูไร สงครามใหญ่ยาตรมา ครานี้ไซร้ไปสู้ไปคิดกู้ชาติไทย ฝักใฝ่ข้างญี่ปุ่น เป็นสมุนกลับบังอาจ ถึงประกาศสงครามผลีผลามบ้าเกินคน ทางอับจนยิ่งแล้ว โอ้อนาถชาติทะแกล้ว กลับสิ้นสมองตัน เตลิดเฮย

คืนวันอันทุรกรรมกระหน่ำภาวะประลัย
ญี่ปุ่นพิชิตไทย ทุเรศ
ท่านผู้นำริระยำเผยอคุณะพิเศษ
โอหังเพราะคลั่งเดช ประดา
ชาติไทยไกรกิร์ติผองผยองประลุมหา
อำนาจประกาศกล้า พิกล
แท้ทวยราษฎร์สิอนาถประดาษทุขะผจญ
เหมือนตกนรกทน ประทุษฐ์
เพลิงรบกลบธรณีทวีภยะมิหยุด
ศีลทรามสยามทรุด สถุล
ญี่ปุ่นปล้นธนทรัพย์ประกับกลิอดุล
ถดถอยจะสิ้นทุน อุทิศ
เสื่อมเกียรติเสื่อมสิริศักดิ์อะดักเพราะทุจริต
ธรรมพ่ายขยายพิษ พิสัย
ทัพต่างชาติก็ผงาดสง่าปฐวิไทย
แท้ทาสอนาถใจ ประจาน

ยามเกิดวิกฤตวิการ เพลิงรุทรรำบาญ
ทดสอบศักยภาพผู้นำ
ใช่ยอมสยบต่อเวรกรรม จนจิตจองจำ
ก้มกราบดัสกรบงการ

จอมพลเกริกไกรไพศาล หดหัวเคยหาญ
ญี่ปุ่นศักดามหามิตร
ผู้นำพลเรือนใครคิด อุทิศชีวิต
กอบกู้เอกราชชาติไทย
รวมผู้รักชาติกาจไกร สร้างเสรีไทย
เพื่อไทยคงไทสถิตฟ้า
คนดีสืบศรีอโยธยา นามเทิดศรัทธา
หลวงประดิษฐ์-ปรีดี พนมยงค์
ปิ่นประชาธิปไตยเที่ยงตรง นิติรัฐดำรง
นามคงคู่ชาติธวัชชัย

โลกสร้างสรรค์ มหาบุรุษมิ่งขวัญของยุคใหม่
ทุ่มอุทิศชีวิตหวังทั้งกายใจ ประเทศชาติเหนืออื่นใดในโลกนี้
เพื่อบรรลุอุดมการณ์ภารอภิวัฒน์ เสรีภาพรุ่งจรัสไทยน้องพี่
สมภาพผ่องผุดสุดยินดี ภราดรพรฤดีประดับใจ
ทองคำแท้บริสุทธิ์แสนผุดผ่อง เพลิงแผดเผาประกายก่องยิ่งสุกใส
ศัตรูร้ายหมายพิฆาตอนาถใจ กึ่งชีวิตลี้ภัยในต่างแดน
ท่านกู้คืนผืนแผ่นดินถิ่นนามไทย กำจัดภัยอริราชชาติหวงแหน
ที่ผืนน้อยน่าอนาถต้องขาดแคลน สุดยากแค้นท่องไปในโลกา
มิตรประเทศมากมวลล้วนยกย่อง เสียงแซ่ซร้องร้องรัฐบุรุษสุดสรรหา
ไทยอาเพทเลศกลีชี้ชตา ได้อัฐิกลับมาสุดอาลัย
หกสิบปีบัดนี้ไทยทั้งชาติ ผลิตผู้นำสามารถมีหน้าไหน
ผู้เลิศล้ำนิติธรรมผ่องอำไพ เกียรติเกริกไกรรัฐบุรุษเอกอุตดม
"ปรีดี พนมยงค์" คงนามมั่น เป็นมิ่งขวัญประชาธิปไตยไพสิฐสม
สัญลักษณ์นิติรัฐอุบัติชม นามนิยมเชิดชูคู่แผ่นดิน
หากโลกนี้มีธรรมเป็นอำนาจ อธรรมผองพลันพินาศประลาตสิ้น
เมื่ออาทิตย์สัจธรรมค้ำแผ่นดิน นาม ***"ปรีดี"*** ยลยินชั่วดินฟ้า

■ ■ ■

รำลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์

ศาสตราจารย์ กนต์ธีร์ ศุภมงคล*

ผมได้ยินชื่อคุณหลวงประดิษฐ์มนูธรรมครั้งแรก เมื่อท่านมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. ๒๕๗๕ ผมกำลังเรียนชั้นมัธยมบริบูรณ์ ได้เห็นภาพถ่ายของท่านในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ร่วมกับผู้เริ่มก่อการคนอื่น ๆ

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านได้ริเริ่มจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ขยายกิจการจากโรงเรียนกฎหมายเดิมมาตั้งทำการอยู่ที่ตำบลท่าพระจันทร์บนผืนที่ดินโรงทหารราบที่ ๔ ที่ซื้อจากกระทรวงกลาโหม จัดเป็นตลาดวิชาแห่งใหม่ จำต้องใช้พนักงานเจ้าหน้าที่จำนวนมากขึ้น ใช้วิธีสอบคัดเลือก ผมบังเอิญโชคดีสอบคัดเลือกได้เป็นพนักงานรุ่นใหม่ของมหาวิทยาลัยที่ตั้งใหม่ ในอัตราเงินเดือนเดือนละ ๓๔ บาท โดยที่ผมมีพื้นฐานความรู้ภาษาฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นมีอาจารย์กฎหมายสัญชาติฝรั่งเศสอยู่หลายคน ประกอบกับมีการขยายห้องสมุด รวบรวมหนังสือวิชาการด้านกฎหมายทั้งภาษาไทย-ฝรั่งเศสและอังกฤษ ผมได้รับหน้าที่ให้ช่วยดูแลห้องสมุด และทำการแปลคำบรรยายของอาจารย์ ดร.ดูปลาตร์ ซึ่งต่อมาได้รับเลื่อนขึ้นเป็นคณบดีประจำมหาวิทยาลัย

---

* ผู้เขียนเรื่องนี้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในกระทรวงการต่างประเทศ, เป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, จอมพลถนอม กิตติขจรและพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์, เลขาธิการ สปอ., อีกทั้งยังเคยดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศต่าง ๆ เช่น ออสเตรเลีย, นิวซีแลนด์, สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ฯลฯ และตำแหน่งสุดท้ายเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน

ท่านปรีดีเป็นผู้ประศาสน์การ มี ดร. เดือน บุนนาค เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัย และอาจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ ผู้ช่วยจัดทำตำราเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ ทุกเดือนมีประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัย ท่านอาจารย์วิจิตรขอให้ผมเข้าร่วมประชุมด้วย เพื่อจดบันทึกผลการประชุม เป็นครั้งแรกที่ผมมีโอกาสพบเห็นท่านปรีดี โดยท่านนั่งอยู่หัวโต๊ะเป็นประธาน ผมนั่งปลายโต๊ะคอยจดบันทึกการประชุม ถ้าจะกล่าวว่ามีโชคดีได้อยู่ใกล้ชิดกับท่านผู้ประศาสน์การ แต่ก็ใกล้ชิดอย่างห่างไกล มิได้มีโอกาสพูดจากับท่านแต่ประการใดเลย

ต่อมาเมื่อผมสอบไล่ได้ขั้นปริญญาตรี ทางมหาวิทยาลัยเสนอแต่งตั้งให้ผมทำหน้าที่เป็นหัวหน้าแผนกแปลและห้องสมุด เลื่อนเงินเดือนจาก ๓๔ บาท ขึ้น เป็น ๑๐๐ บาท เวลาฝ่ายเลขาธิการเสนอเรื่องพร้อมกับการเลื่อนเงินเดือนประจำปีของพนักงาน ท่านผู้ประศาสน์การสดุดที่กรณีผมว่าทำไมจึงได้รับเลื่อนเงินเดือนหลายขั้นเช่นนั้น ท่านอาจารย์วิจิตรต้องชี้แจงแสดงเหตุผลว่า ผมทำหน้าที่ที่ควบคุมห้องสมุด และทำการแปลคำบรรยายของอาจารย์ชาติฝรั่งเศส ท่านจึงอนุมัติ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ผมสมัครเข้าชิงทุนการศึกษาในต่างประเทศของรัฐบาลหน่วยกระทรวงการต่างประเทศได้ ทางการจะส่งผมไปศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศส ตอนนั้นท่านปรีดีดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ท่านเรียกตัวผมไปพบ เพื่อกำหนดแผนการศึกษาให้ผมดำเนินการตามโดยละเอียด เริ่มแต่เมื่อไปถึงกรุงปารีสใหม่ ๆ ให้เข้าฟังการบรรยายวิชาอารยธรรมฝรั่งเศส ภาคฤดูร้อนเป็นเวลาสองเดือนเพื่อให้ผมเคยชินกับการบรรยายภาษาฝรั่งเศส พอมหาวิทยาลัยกฎหมายกรุงปารีสเปิดสมัยการสอน ก็ให้สมัครเข้าศึกษาวิชากฎหมายมหาชนชั้นสูง ท่านกำหนดให้ผมไปฟังคำบรรยายทุกวัน เมื่อถึงเวลาสอบไล่ ให้ผมสมัครสอบตามหลักสูตรและกำหนดเวลาของมหาวิทยาลัย ท่านบอกคำบอกให้ผมจดลงไปว่า ถ้าผมสอบวิชากฎหมายมหาชนได้ ให้พักผ่อนตากอากาศได้เป็นเวลาสามเดือน แล้วจะให้สมัครเข้าศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ชั้นสูงต่อไป เมื่อสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรชั้นสูงของวิชากฎหมายมหาชนและเศรษฐศาสตร์แล้ว ผมจึงจะมีสิทธิ์เข้าสอบชั้นปริญญาเอก ถ้าผมสอบวิชากฎหมาย

มหาชนตก ก็ให้หยุดพักการศึกษาเพียงเดือนเดียว เพื่อกลับมาทำการศึกษาวิชานั้นซ้ำเข้าสอบอีกสมัยหนึ่ง เมื่อผมสอบวิชากฎหมายมหาชนและเศรษฐศาสตร์ชั้นสูงได้แล้ว ท่านมีดำริจะให้ผมไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยวิชาเศรษฐกิจของกรุงลอนดอน สำเร็จได้ประกาศนียบัตรจากลอนดอน จะให้กลับกรุงปารีสโดยทางราชการจะบรรจุให้เข้ารับราชการที่สถานทูตไทย ณ กรุงปารีส ระหว่างการเตรียมทำวิทยานิพนธ์สำหรับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยกรุงปารีสต่อไป

ท่านวางแนวทางการศึกษาของผมอย่างละเอียดดังกล่าวข้างต้นนี้ แต่เอาเข้าจริงหาได้เป็นไปตามแนวที่ท่านกำหนดไว้ไม่ ผมสอบวิชากฎหมายมหาชนชั้นสูงได้ในการสมัครเข้าสอบครั้งแรก โชคดีได้รับเกียรตินิยมระดับสูง ทางกระทรวงสั่งเปลี่ยนแผนการศึกษาของผมให้เตรียมตัวสมัครเข้าสอบวิชาเศรษฐศาสตร์ชั้นสูงต่อไปเลยทีเดียว โดยไม่ต้องพักตากอากาศสามเดือนที่กำหนดไว้ก่อน ผมย้ายจากกรุงปารีสไปอยู่ที่เมืองชาโมนิ๊ก มิใช่เพื่อตากอากาศพักผ่อน แต่เพื่อเตรียมการสอบไล่วิชาเศรษฐศาสตร์ชั้นสูง โชคยังอยู่ข้างผมพอถึงเวลาสอบ ผมสอบได้อีกโดยเกียรตินิยมลดระดับลงเล็กน้อย เนื่องจากตอนนั้นเกิดสงครามในยุโรป ผมจึงอดไปศึกษาต่อที่กรุงลอนดอนและได้สมัครเข้าทำวิทยานิพนธ์ตามหัวข้อที่ท่านปรีดีได้กำหนดไว้ให้ก่อนแล้ว คือให้ทำการค้นคว้าเขียนเรื่องประวัติความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส มิได้มีการบรรจุผมให้เข้ารับราชการที่สถานทูตไทยตามดำริเดิม ผมได้ไปกรุงลอนดอนเหมือนกันมิใช่เพื่อศึกษาที่มหาวิทยาลัยของอังกฤษ แต่เพื่อค้นคว้าหาหลักฐานทางฝ่ายอังกฤษเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ผมใช้เวลาเตรียมเขียนกว่าปี

พอผมทำวิทยานิพนธ์เสร็จได้ปริญญาเอก เดินทางกลับประเทศไทยใช้เวลากว่าเก้าเดือนกว่าจะถึงกรุงเทพฯ สมัยนั้นเดินทางทางเรือมิใช่เครื่องบินอย่างเดี๋ยวนี้ ผมต้องไปเร่ร่อนตกค้างอยู่ในทวีปอาฟริกาหลายแห่งเนื่องด้วยความผันผวนของสงคราม จึงเข้ารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศในปี ๒๔๘๔ ท่านปรีดีพ้นจากกระทรวงการต่างประเทศไปแล้ว โดยไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ผมพลาดโอกาสรับใช้ท่านให้สมกับการที่ท่านกรุณาวางรากฐานการศึกษาในประเทศฝรั่งเศสให้แก่ผมและไม่ได้พบท่านอีกเลย

ครั้นเมื่อเกิดสงครามด้านมหาสมุทรแปซิฟิก โดยญี่ปุ่นส่งกำลังทหารผ่านประเทศไทย ท่านปรีดีถูกยกย่องให้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขึ้นไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในตำแหน่งที่ว่างอยู่ ส่วนผมได้รับแต่งตั้งให้ไปเป็นเลขานุการโทประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว อยู่ที่นั่นประมาณสองปี กระทรวงการต่างประเทศเรียกตัวกลับให้เข้ารับตำแหน่งหัวหน้ากองการเมือง กรมการเมืองตะวันตก ซึ่งมีปริมาณงานลดน้อยมาก เพราะประเทศไทยขาดการติดต่อกับประเทศด้านตะวันตก ท่านอธิบดีกรมการเมืองตะวันตก (คุณทวี ตะเวทิกุล) ซึ่งสนิทสนมกับท่านปรีดีมากและได้ไปช่วยงานด้านเสรีไทยร่วมกับท่านปรีดี ได้ชวนให้ผมไปร่วมงานด้วย ผมยังไม่ได้พบท่านปรีดีอยู่ดีเพราะการติดต่องานลับสุดยอดกระทำตามลำดับชั้นโดยเคร่งครัด

ถึงเวลาที่ท่านปรีดีมีดำริจะส่งผู้แทนจากกรุงเทพฯ ไปสมทบกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เพื่อเจรจางานการเมืองกับรัฐบาลอเมริกัน และรัฐบาลอังกฤษ โดยผ่านทางฝ่ายอเมริกัน ท่านกำหนดจะให้คุณทวี ตะเวทิกุล เป็นผู้เดินทางออกไปโดยอาศัยสายงานของ โอ.เอส.เอส. หน่วยสืบราชการลับที่ประธานาธิบดีรูสเวลท์จัดตั้งขึ้น ส่งตัวแทนไปปฏิบัติราชการลับในต่างประเทศ คุณทวีสุขภาพไม่สู้จะดี รู้สึกตัวว่าจะเดินทางในลักษณะนั้นไม่ได้ ผมยังโสดอยู่ไม่มีภาระผูกพันทางครอบครัว คุณทวีจึงจะขอให้ผมไปแทน ผมไม่ขัดข้อง แจ้งต่อมารดาว่าทางราชการจะส่งผมไปต่างจังหวัดระยะหนึ่ง ก่อนออกเดินทาง ทานปรีดีขอให้ไปค้างคืนที่ทำเนียบผู้สำเร็จราชการของท่านที่ท่าช้าง ถนนพระอาทิตย์ คืนนั้นปลายเดือนมกราคม ๒๔๘๘ เป็นโอกาสแรกที่ผมได้พบกับท่านปรีดีโดยลำพัง ท่านได้เล่าให้ฟังโดยละเอียดว่า สถานะสงครามกำลังค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป ประเทศไทยอยู่ในภาวะเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่น เป็นศัตรูคู่สงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ทางรัฐบาลอเมริกันมีความเข้าใจดีว่าประเทศไทยไม่มีเจตนาเป็นปฏิปักษ์ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลไทยประกาศสงครามด้วย และยังคงติดต่อกับท่านทูต ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ด้วยดีในฐานะเป็นทูตของประเทศไทย ส่วนรัฐบาลอังกฤษนั้นซียังไม่ยอมเปิดเผยท่าทีที่จะปฏิบัติต่อประเทศไทยภายหลังสงครามอย่างใดแน่นอน ท่านได้ส่งผู้แทนออกไปติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตร ทั้งทางประเทศจีนและทางกองบัญชาการสัมพันธมิตรที่เมืองแคนดี เกาะลังกา

ฝ่ายอังกฤษพร้อมจะปรึกษาหารือกับเราในด้านการร่วมมือทางทหาร แต่ไม่ยอมเจรจาการเมืองด้วย ท่านจึงคิดจะแต่งตั้งคณะผู้แทนไทย ประกอบด้วย ทานทูต ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช คุณสงวน ตุลารักษ์ ซึ่งขณะนั้นออกไปอยู่ที่เมืองแคนดีอยู่แล้ว และผมซึ่งถือเป็นตัวแทนโดยตรงของท่านส่งออกไปจากประเทศไทยเพื่อการเจรจาโดยเฉพาะ โดยมีหลักการสำคัญว่า ประกาศสงครามของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ไม่สอดคล้องกับความประสงค์ของคนไทย เป็นโมฆะ และท่านในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มีดำริจะจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นขึ้นในดินแดนฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อดำเนินการให้ความร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรต่อต้านญี่ปุ่น อยากจะขอให้รัฐบาลอเมริกันพิจารณาด้วยดีและโน้มน้าวรัฐบาลอังกฤษให้ยินยอมเห็นชอบด้วยกับหลักการนี้ การเดินทางของผมครั้งนั้นถือเป็นความลับสุดยอดที่ต้องปกปิด ฝ่าย โอ.เอส.เอส. จะส่งเครื่องบินมารับตัวผมไปจากเกาะหนึ่งในบริเวณอ่าวไทย

ท่านปรีดีจัดให้ผมไปกับเรือของกรมศุลกากรภายใต้การนำของคุณหลวงบรรณกรโกวิท ตรงไปยังเกาะกระดาษ เครื่องบินทะเลของกองบัญชาการสัมพันธมิตร มาตามนัดพาเจ้าหน้าที่ของ โอ.เอส.เอส. มาลงสองคน และรับตัวผมบินกลับไปยังเมืองมาดรัสแล้วต่อไปเมืองแคนดี ผมได้พบคุณสงวนที่นั่น เราทั้งสองเดินทางต่อไปยังกรุงวอชิงตัน โดยเครื่องบินของพลตรีโดโนเวน หัวหน้าองค์การ โอ.เอส.เอส. คณะผู้แทนไทยทั้งสามคนเปิดการเจรจากับกระทรวงการต่างประเทศ อเมริกันตามแนวที่ท่านปรีดีกำหนด และได้ขอให้ฝ่ายอเมริกันแจ้งให้ฝ่ายอังกฤษทราบด้วยโดยตลอด ฝ่ายอเมริกันดูไม่สู้จะตื่นเต้นกับข้อเสนอจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นเท่าใดนัก เพราะเกรงว่าจะมีผลสะท้อนถึงความปลอดภัยของคณะต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศไทย ฝ่ายสัมพันธมิตรยังต้องการให้มีการติดต่อกับไทยอย่างลับ ๆ ไปก่อน ยังไม่อยากให้เกิดแตกหักกับญี่ปุ่นซึ่งอาจเกิดหน้ามืดเข้ายึดประเทศไทยก่อนที่ฝ่ายสัมพันธมิตรพร้อมจะปฏิบัติการต่อกำลังทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย

ในเดือนเมษายน ๒๔๘๘ ฝ่ายสัมพันธมิตรมีดำริจะเรียกประชุมจัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นแทนสันนิบาตชาติที่ต้องเลิกล้มไป เพื่อการนี้ ได้กำหนด

ว่าประเทศที่จะเข้าร่วมการประชุมที่นครซานฟรานซิสโกได้ จะต้องเป็นประเทศที่ประกาศสงครามต่อฝ่ายอักษะ ท่านปรีดีสั่งคณะผู้แทนไทยให้แจ้งต่อรัฐบาลอเมริกันว่า ประเทศไทยพร้อมจะประกาศสงครามต่อญี่ปุ่นทันที เพื่อจะได้รับโอกาสไปร่วมประชุม ฝ่ายอเมริกันขอร้องห้ามปรามไว้อีก

ผมหายตัวจากกรุงเทพฯ ไปเป็นเวลาเกือบสามเดือนแล้ว ท่านปรีดีสั่งให้ผมเดินทางกลับ ผมได้ไปแจ้งความประสงค์ของท่านให้ฝ่ายอเมริกันทราบและปรารภว่า ยังไม่ทราบถึงท่าทีอันแน่นอนของฝ่ายอังกฤษเกี่ยวกับประเทศไทยหลังสงครามเลย ฝ่ายอเมริกันได้คาดคั้นฝ่ายอังกฤษซึ่งในที่สุดได้ยินยอมให้ฝ่ายอเมริกันแจ้งด้วยวาจาให้ฝ่ายไทยทราบถึงหลักการสามข้อของฝ่ายอังกฤษคือ

"(๑) อังกฤษถือว่าเป้าหมายสุดท้ายของอังกฤษเกี่ยวกับประเทศไทยมีลักษณะอย่างเดียวกันกับของอเมริกัน

(๒) อังกฤษไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในความแน่แท้จริงใจของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่ปรารถนาจะร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตร และ

(๓) อังกฤษจะติดต่อโดยตรงกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปจนกว่าจะถึงเวลาจัดตั้งรัฐบาลไทยชั่วคราวขึ้นบนผืนแผ่นดินไทยที่ได้รับการปลดปล่อยแล้วตามความดำริของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์"

ทั้งนี้พอบรรเทาความห่วงใยของท่านปรีดีในส่วนที่เกี่ยวกับอนาคตหลังสงครามของประเทศไทยไปได้บ้าง

เมื่อผมกลับถึงกรุงเทพฯ ได้ไปปฏิบัติงานหัวหน้ากองการเมือง กรมการเมืองตะวันตกตามเดิม ท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์สั่งให้ผมไปช่วยท่านอธิบดีทวี ตะเวทิกุล ที่ประจำอยู่กับตัวแทน โอ.เอส.เอส. ที่บ้านมลิวัลย์ ถนนพระอาทิตย์ ตอนนั้นผมมีโอกาสพบท่านปรีดีทุกวัน เพราะจะต้องนำความประสงค์ของท่านไปแจ้งให้ฝ่าย โอ.เอส.เอส. ทราบ และนำความคิดเห็นของฝ่ายอเมริกันมาเรียนท่าน ในการติดต่อกับผู้แทน โอ.เอส.เอส. ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปโดยเรียบร้อยมีการประสานงานกันเป็นอย่างดี จะมีข้อขัดแย้งกับฝ่าย โอ.เอส.เอส. ก็เพียงสองกรณีเท่าที่ผมจำได้

กรณีแรกเกี่ยวกับการติดต่อกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะหัวหน้าขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศไทย เมื่อผู้แทนของโอ.เอส.เอส.เริ่มเข้ามาประจำที่กรุงเทพฯ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เจียดเวลาตอนค่ำคืนไปพบเขาเป็นประจำ เขาก็พอใจแต่ต่อมาท่านไปพบเขาน้อยลง มอบให้ท่านอธิบดีทวีและผมเป็นตัวแทนติดต่อกับเขา เขาจึงไม่สู้จะได้พบผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เท่าใดนัก เขาคงจะคิดไปว่า เราให้ความสำคัญแก่พวกเขาน้อยลงไป เราพยายามชี้แจงให้เขาเข้าใจว่า การเคลื่อนไหวของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่ในความสอดส่องของฝ่ายญี่ปุ่น ฉะนั้นไม่เป็นการบังควร ทั้งอาจจะกระทบถึงความปลอดภัยของส่วนรวมที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะไปติดต่อกับเขาด้วยตนเองบ่อยนัก เรามีเจ้าหน้าที่ติดต่อประจำกับเขาอยู่แล้ว นอกจากจะมีปัญหาสำคัญยิ่งยวด ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อาจไปพบเขาด้วยตนเอง ต้องทำความเข้าใจกันอยู่นาน เขาจึงยอมรับในหลักการนั้น

อีกกรณีหนึ่งเกี่ยวกับการติดต่อของเขากับเจ้าสังกัดของเขาเอง ตามปกติหน่วยงาน โอ.เอส.เอส. ที่กรุงเทพฯ ติดต่อกับหน่วย โอ.เอส.เอส.ในต่างจังหวัดทั่วราชอาณาจักร เขาได้ข่าวอย่างใด หน่วยที่กรุงเทพฯ รับเป็นผู้ติดต่อรายงานเจ้าสังกัดที่เมืองแคนดี หรือที่กรุงวอชิงตันโดยตรง ฝ่ายเราอยากจะทราบว่า เขาติดต่อกันในเรื่องอะไร มีข้อความข่าวสารที่ส่งให้แก่กันอย่างไร ผมไปกระซิบขอความร่วมมือจากคุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ เจ้าหน้าที่รหัสของฝ่ายเขาที่กรุงเทพฯ ขอสำเนาโทรเลขที่ส่งเข้าออกให้เราได้ทราบด้วย คุณพูนเพิ่มเป็นเจ้าหน้าที่รหัสที่มีความสามารถอย่างยอดเยี่ยม รับโทรเลขรหัสทางวิทยุถอดเป็นคำจริงได้เลยทันที บังเอิญตัวแทน โอ.เอส.เอส. เขาทราบเข้าพิโรธมากกล่าวหาว่าเราไปแทรกแซงในกิจการของหน่วยงานเขา เขาถือว่าเป็นตัวแทนของรัฐบาลอเมริกัน แต่เราก็มีเหตุผลของเรา เขารายงานเกี่ยวกับประเทศไทยออกไปอย่างไร เราน่าจะมีส่วนรู้เห็นด้วย หากมีข้อผิดพลาดอย่างใด จะได้แก้ไขทันท่วงที

ผมยังทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือขับรถพาพวก โอ.เอส.เอส. ยามค่ำคืนไปพบปะร่วมประชุมประสานงานกับหน่วยราชการลับของอังกฤษ (กำลัง ๑๓๖) ที่ประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ เหมือนกัน ทำอย่างนี้เรื่อยมาจนกระทั่งฝ่ายญี่ปุ่นยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๘ และท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ออกประกาศสันติภาพสองวันต่อมา

ภายหลังจากที่ได้มีประกาศสันติภาพแล้ว นายกรัฐมนตรีควง อภัยวงศ์ ได้ลาออกจากตำแหน่งพร้อมด้วยรัฐบาลทั้งคณะเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๘๘ ปัญหาเฉพาะหน้าของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่ที่การพิจารณาจัดตั้งรัฐบาลใหม่ ซึ่งจะต้องร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรได้ ***ท่านปรีดีเห็นว่า บุคคลที่เหมาะสมน่าจะได้แก่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เพราะเป็นผู้ประกาศตนเปิดเผยเป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นและเข้าข้างสัมพันธมิตรแต่เริ่มแรก*** บุคคลในคณะต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศมีอยู่มากก็จริง แต่ต้องปฏิบัติการอย่างลับ ๆ ทั่วโลกไม่ทราบชัดว่าใครเป็นใคร มีแต่อังกฤษ สหรัฐอเมริกาและจีนเท่านั้นที่ทราบ ***ท่านปรีดีได้แจ้งความดำริของท่านนี้ให้ฝ่ายสัมพันธมิตรทราบตั้งแต่เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๘๘ ก่อนที่ญี่ปุ่นจะประกาศยอมจำนนด้วยซ้ำไป***

ความดำริของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นี้ ทั้งฝ่ายอังกฤษและอเมริกันดูจะไม่สู้เห็นด้วยเพราะถือว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ไปประจำอยู่ที่กรุงวอชิงตันนาน ห่างไกลจากภาวะการเมืองภายในของประเทศไทย จึงไม่น่าจะเหมาะสมสำหรับสถานการณ์หัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนั้น ทั้งเจ้าตัวเองก็ได้เคยยืนยันต่อเจ้าหน้าที่อเมริกันว่า ในการทำเสรีไทยท่านไม่มีความมุ่งหมายทางการเมืองแต่อย่างใด และปรารถนาจะกลับไปสอนกฎหมายตามที่ถนัดมากกว่า อย่างไรก็ตามเมื่อเป็นความประสงค์ของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทั้งสองประเทศก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะทัดทานสอดแทรกเข้าไปในกิจการภายในของประเทศไทยได้ เป็นเรื่องของสภาผู้แทนราษฎรและผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์โดยเฉพาะ ฝ่ายอเมริกันเห็นต่อไปด้วยว่า ความจริงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะทรงบรรลุนิติภาวะขึ้นครองราชสมบัติโดยพระองค์เองได้อยู่แล้ว ท่านปรีดีน่าจะรับเป็นนายกรัฐมนตรีเสียเอง เพราะเป็นผู้ติดต่อใกล้ชิดกับฝ่ายสัมพันธมิตรตลอดมา

อย่างไรก็ตามในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ส่งโทรเลขโดยตรงถึง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ขอให้เดินทางกลับประเทศไทย เพื่อรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและเสนอแนะด้วยว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ควรเริ่มติดต่อกับฝ่ายอังกฤษทางสถานเอกอัครราชทูตที่กรุงวอชิงตัน ขออนุญาตเดินทางกลับผ่านกรุงลอนดอนเพื่อเป็นโอกาสให้ได้สดับตรับฟังความคิดเห็นของอังกฤษที่มีต่อประเทศไทย ในระหว่างที่รอการกลับของ ม.ร.ว.เสนีย์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์โดยอนุมัติของสภาผู้แทนราษฎรได้แต่งตั้งให้นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราว เพื่อรับงานจากนายกรัฐมนตรีควง อภัยวงศ์ และปฏิบัติงานให้ความร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตร

ท่านปรีดี พนมยงค์ ตระหนักอยู่เหมือนกันในการด้อยประสบการณ์ของ ม.ร.ว.เสนีย์ ในด้านการเมืองภายในของประเทศไทย แต่ก็เห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุดในการติดต่อเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรภายหลังสงคราม

ฝ่ายอังกฤษไม่ขัดข้องที่จะอนุญาตให้ ม.ร.ว.เสนีย์ เดินทางกลับประเทศไทยผ่านทางกรุงลอนดอน แต่เนื่องจากเขาถือว่ายังอยู่ในสถานะสงครามกับประเทศไทย จึงไม่อาจให้การรับรองอย่างเป็นทางการได้ เขาส่งเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยไปให้ความสะดวก จัดจองโรงแรมให้ แต่ ม.ร.ว.เสนีย์ ต้องออกค่าใช้จ่ายเอง เขาให้โอกาสไปพบเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงการต่างประเทศ หากไม่ยอมเจรจาการเมืองด้วย เพราะถือว่าเป็นเรื่องที่จะต้องดำเนินการทางเมืองแคนดีกับกองบัญชาการทหารสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งมีนายเดนิงเป็นผู้รับมอบอำนาจเต็มในการเจรจากับไทย

เพื่อบรรเทาความว้าเหว่ของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และเพื่อให้เข้าใจดีขึ้นในสถานการณ์ภายในประเทศไทย และภาวะการติดต่อกับอังกฤษเพื่อเลิกสถานะสงคราม ซึ่งเป็นเรื่องที่ท่านจะต้องรับไปดำเนินการต่อไปในฐานะนายกรัฐมนตรี ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้สั่งให้ผมรีบเดินทางออกไปพบ ม.ร.ว.เสนีย์ ซึ่งเคยเป็นอาจารย์สอนกฎหมายผมมาก่อน มีความสนิทสนมใกล้ชิดกันดีอยู่แล้ว

ผมออกเดินทางโดยเครื่องบินทหารอังกฤษ ทั้ง ๆ ที่กำลังเป็นไข้หวัดอยู่ก่อน นั่งคู่ไปกับนักบิน โดนลมโกรกตลอดทาง ลงพักแรมที่กรุงย่างกุ้งเกิดรู้สึกเจ็บคอมาก ไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาลทหารอเมริกัน เขาว่าต่อมทอมซิลอักเสบอย่างแรง อยากจะทำการผ่าตัดให้ ผมปฏิเสธ อ้างว่ามีภารกิจจะต้องเดินทางต่อไปเมืองแคนดีโดยด่วนที่สุด เขาจึงให้รับประทานยาซัลฟาไดอาซีนทุกสี่ชั่วโมง เช้าวันรุ่งขึ้น ผมบินต่อไปยังเมืองแคนดี เข้าใจว่า ม.ร.ว.เสนีย์คงจะผ่านไปทางนั้น ทราบต่อมาว่าท่านเลยไปเมืองกัลกาต้าแล้ว ผมจึงได้ตามไปพบที่กัลกาต้าเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๘๘ รายงานให้ท่านทราบถึงสถานการณ์ภายในประเทศไทยและภาวะการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษ และติดตามท่านบินกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๘๘ รุ่งขึ้นท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีสืบแทนนายทวี บุณยเกตุ ซึ่งลาออก และดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศควบอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

ผมได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าหน้าที่ติดต่อระหว่างผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กับนายกรัฐมนตรี กลับถึงประเทศไทยไม่ถึงสัปดาห์ นายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ต้องจัดตั้งคณะผู้แทนไทยที่จะส่งไปเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษที่เมืองแคนดี ท่านมอบให้ ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์เป็นหัวหน้าคณะ มีผมร่วมไปด้วยในฐานะผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศ ผมจึงต้องไปอยู่ที่เมืองแคนดีเสียหลายเดือน การเจรจาช่วงนั้นไม่ง่ายนัก เพราะฝ่ายอังกฤษเสนอข้อสัญญาให้ฝ่ายไทยรับโดยไม่มีการเจรจาต่อรองแก้ไข แต่ฝ่ายไทยคิดไปเสียว่าเราขอแก้ไขได้บ้างแม้ในหลักการ มิใช่เพียงเฉพาะถ้อยคำสำนวน ทางกรุงเทพฯ นายกรัฐมนตรีได้ติดต่อกับนายเบิร์ดที่ปรึกษาทางการเมืองของผู้บัญชาการกองกำลังทหารอังกฤษในประเทศไทยอีกทางหนึ่ง

การติดต่อทางแคนดี แม้จะใช้เวลาช้านานเป็นเวลาหลายเดือนก็จริง แต่การเจรจามิได้มีมากนัก นายเดนิงผู้แทนอังกฤษจะเอาแต่ได้ อ้างว่าได้รับคำสั่งจากลอนดอนโดยเคร่งครัด ฝ่ายไทยจะขอแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างใดไม่ได้เลย การเจรจาแท้จริงดูเหมือนจะดำเนินระหว่างกรุงลอนดอนกับกรุงวอชิงตันมากกว่า หม่อมเจ้าวิวัฒนไชยเสด็จกลับประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๘๘ พร้อม

ด้วยตัวบทหัวข้อความตกลงและภาคผนวกที่เพิ่งได้รับจากนายเดนิงมาเสนอให้รัฐบาลไทยยอมรับ

ผมกลับกรุงเทพฯ ตอนนั้นแล้วไม่ได้ตามเสด็จหม่อมเจ้าวิวัฒนไชยออกไปเมืองสิงคโปร์เพื่อลงนามในข้อตกลงกับอังกฤษเลิกสถานะสงครามเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๙ กลับมารับหน้าที่เดิมเป็นเจ้าหน้าที่ติดต่อระหว่างท่านปรีดี ซึ่งพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้ว เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินนิวัตประเทศไทย ทรงรับพระราชภาระครองราชสมบัติด้วยพระองค์เอง และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องท่านปรีดีขึ้นเป็นรัฐบุรุษอาวุโส ปรากฏว่าความสัมพันธ์ระหว่างท่านปรีดีกับ ม.ร.ว.เสนีย์ มิได้ราบรื่นดั่งแต่ก่อนเสียแล้ว ม.ร.ว.เสนีย์ ดูจะมีความไม่พอใจท่านปรีดีบางอย่างซึ่งมิได้เล่าให้ผมทราบ เป็นแต่เพียงท่านได้ปรารภกับผมว่า ไม่ทราบว่าผมยังเคารพท่านในฐานะอาจารย์เพียงไร สาเหตุการขัดแย้งแท้จริง จะมีปัจจัยการเมืองภายในของไทยเพียงไรหรือไม่ ผมไม่ทราบชัดและไม่อยากจะเดา แต่ผมคิดว่าท่าทีของอังกฤษคงมีส่วนในความแตกแยกระหว่างท่านทั้งสองไม่มากก็น้อย เพราะในระหว่างการเจรจา อังกฤษยังไม่ยอมรับรองฐานะของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ในฐานะนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลที่อังกฤษยังไม่รับรอง และเลือกจะติดต่อกับท่านปรีดีในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ผู้ได้ให้ความร่วมมือแก่ฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อมีปัญหาสำคัญประการใดอังกฤษเขาเลี่ยงไม่ติดต่อกับหัวหน้าสถาบันฝ่ายบริหารของไทยแต่หันไปหาสถาบันกษัตริย์ทางผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทั้งนี้จะกระทำให้ ม.ร.ว.เสนีย์ คิดไปเสียว่า ท่านปรีดีมิได้ปล่อยอำนาจแท้จริงให้แก่ท่านก็อาจเป็นได้

ผมเลิกไม่ไปประจำที่ทำเนียบรัฐบาล กลับมาปฏิบัติหน้าที่ในกระทรวงการต่างประเทศในฐานะรักษาการอธิบดีกรมการเมืองตะวันตกแต่ด้านเดียว ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐมนตรีภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๔๘๙ ได้พันตรีควง อภัยวงศ์เป็นนายกรัฐมนตรี และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เข้าว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐบาลควง อภัยวงศ์ ลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๙ ประธานสภาผู้แทนราษฎร ด้วยความ

เห็นชอบของสภา เสนอให้ท่านปรีดีเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และได้มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตามข้อเสนอของประธานสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๔๘๙

ในเดือนพฤษภาคม ๒๔๘๙ ทางองค์การอาหารและการเกษตรของสหประชาชาติ จัดให้มีการประชุมที่กรุงวอชิงตันเพื่อพิจารณาปัญหาความขาดแคลนอาหารทั่วโลกอันสืบเนื่องจากภาวะสงคราม แม้ประเทศไทยจะยังมิได้เป็นสมาชิกของสหประชาชาติ แต่เนื่องจากเป็นประเทศที่ผลิตอาหารสำคัญประเทศหนึ่ง รัฐบาลอเมริกันจึงขอร้องให้รัฐบาลไทยส่งผู้แทนไปร่วมประชุม ท่านนายกรัฐมนตรีเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่ประเทศไทยจะได้เข้าร่วมในกิจการขององค์การในเครือสหประชาชาติ และในขณะเดียวกันจะได้เปิดทางให้ไทยสอบดูลู่ทางที่จะสมัครเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติด้วย คณะรัฐมนตรีตกลงตามข้อเสนอของนายกรัฐมนตรี ให้พระช่วงเกษตรศิลปการ เป็นหัวหน้าคณะออกไปร่วมประชุมตามคำเชิญพร้อมด้วย ม.ล.ชูชาติ กำภู อธิบดีกรมชลประทาน และผมในฐานะผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศ ***โดยเป็นที่เข้าใจว่าหน้าที่ของผมมิใช่เรื่องที่เขาจะประชุมกัน แต่จะให้ไปติดต่อกับองค์การสหประชาชาติในเรื่องความประสงค์ของประเทศไทยที่จะสมัครเข้าเป็นสมาชิกโดยเฉพาะ***

คุณหลวงดิฐการภักดี อุปทูตไทย ณ กรุงวอชิงตัน กรุณาพาผมไปพบกับเจ้าหน้าที่ของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน สอบถามถึงวิธีการสมัครเข้าเป็นสมาชิก และผมได้ไปพบกับนายตริกวี ลี เลขาธิการสหประชาชาติ ดูเรื่องจะไม่มีปัญหา เพราะประเทศไทยมีคุณสมบัติครบถ้วนที่จะเป็นสมาชิกตามเงื่อนไขกฎบัตรอยู่แล้ว แต่อาจจะประสบอุปสรรคทางด้านฝรั่งเศส ซึ่งยังถือว่ามีสถานะสงครามอยู่กับประเทศไทย ผมจึงต้องตระเวนเที่ยวไปพบบรรดาสมาชิกของคณะมนตรีความมั่นคงซึ่งเป็นองค์การแรกที่จะพิจารณาใบสมัครเป็นสมาชิกก่อน ต้องไปชี้แจงแสดงเหตุผลต่าง ๆ ระหว่างนั้นทางกระทรวงการต่างประเทศมีโทรเลขสั่งให้ผมเดินทางไปกรุงวอชิงตันเพื่อช่วยอุปทูตในการติดต่อกับฝ่ายอเมริกันเตรียมหมายกำหนดการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ที่จะเสด็จพระราชดำเนินกลับไปศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยผ่านสหรัฐอเมริกาซึ่งรัฐบาลอเมริกันกราบบังคมทูลเชิญให้เสด็จประพาส อุปทูตและผมได้ไปเจรจากับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน จัดทำหมายกำหนดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติโดยเรียบร้อย รายงานให้รัฐบาลทางกรุงเทพฯ ทราบ

เช้าวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ ผมได้ทราบจากอุปทูต ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียแล้ว โดยไม่ทราบสาเหตุแน่ชัด แต่เราก็ต้องไปติดต่อของดการเสด็จพระราชดำเนิน แล้วผมบินกลับนิวยอร์คเพื่อติดตามเรื่องตามภาระหน้าที่ด้านสหประชาชาติที่ผมได้รับมอบหมายต่อไป โดยที่ยังมีอุปสรรคทางด้านฝรั่งเศสอยู่ อันอาจจะขัดขวางต่อการเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะผู้แทนไทยอันมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร เป็นหัวหน้า พันตรีควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรีหัวหน้าฝ่ายค้านในรัฐสภา เป็นรองหัวหน้าคณะมอบให้ไปเจรจาทำความเข้าใจกับฝ่ายฝรั่งเศสทางกรุงวอชิงตัน ผมได้รับแต่งตั้งเป็นผู้แทนสำรองด้วยคนหนึ่ง ผมจึงต้องไปปฏิบัติงานทางคณะผู้แทนไทย ณ กรุงวอชิงตัน

ท่านปรีดี ได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๘๙ ทางรัฐสภาได้ประชุมกันเห็นสมควรให้พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน โดยได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่ เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๔๘๙ ท่านปรีดีจึงพ้นจากหน้าที่ด้านบริหารโดยสิ้นเชิง จะมีตำแหน่งเหลืออยู่ก็เพียงเป็นรัฐบุรุษอาวุโสตามพระบรมราชโองการแต่งตั้งวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๘ เท่านั้น

ผมประจำอยู่กับคณะผู้แทนไทยในการเจรจากับฝ่ายฝรั่งเศสที่กรุงวอชิงตันจนกระทั่งวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๔๘๙ ได้รับคำสั่งจากกระทรวงการต่างประเทศให้เข้าสมทบกับคณะท่านรัฐบุรุษอาวุโสในการเยือนนานาชาติทางสันถวไมตรี ผมจึงพ้นจากคณะผู้แทนไทยในการเจรจากับฝรั่งเศสตั้งแต่บัดนั้น และได้บินออกจากกรุงวอชิงตันไปรอรับคณะท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่เมืองลอส แอนเจลลีส ต้นเดือน

พฤศจิกายน ติดตามคณะไปในสหรัฐอเมริกาตามที่รัฐบาลอเมริกันจัดให้และเลยไปเยือนบางประเทศในยุโรปจนกลับคืนถึงประเทศไทยในเดือนมกราคม ๒๔๙๐ ระหว่างที่อยู่ในคณะของท่านรัฐบุรุษอาวุโส เมื่อมีโอกาสอยู่ด้วยกันโดยลำพัง ผมได้ถามถึงกรณีสวรรคต ท่านปฏิเสธไม่ยอมตอบ โดยกล่าวแต่เพียงว่า ***"ผมพูดไม่ได้"*** ซึ่งอีกสามสิบปีภายหลังเมื่อผมเป็นทูตอยู่ที่กรุงลอนดอน ท่านปรีดีได้รับคำเชิญให้ไปร่วมการประชุมประจำปีของสามัคคีสมาคม ผมได้กระซิบถามท่านในเรื่องเดียวกันอีก ซึ่งท่านให้คำตอบอย่างเดียวกันว่า ***"ผมพูดไม่ได้"*** ดูจะเป็นปริศนาติดตัวท่านไปตราบชั่วกัลปาวสาน

ระหว่างที่ผมติดตามไปกับคณะทูตสันถวไมตรีอยู่นั้น ทางสหรัฐอเมริกาคณะผู้แทนไทยเจรจางานเมืองกับฝรั่งเศสได้ผลสำเร็จ มีการลงนามในความตกลงระงับกรณีเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ยังผลให้ยกเลิกอนุสัญญากรุงโตเกียว ฉบับลงวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๔ ที่ไทยทำกับฝรั่งเศสภายใต้การไกล่เกลี่ยของรัฐบาลญี่ปุ่น คืนดินแดนทางอินโดจีน ซึ่งไทยได้คืนจากฝรั่งเศสกลับให้เป็นของฝรั่งเศสใหม่ โดยทั้งสองฝ่ายตกลงจัดตั้งคณะกรรมการประนอมเพื่อพิจารณาปัญหาเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนกันใหม่ ตามหลักเชื้อชาติภูมิศาสตร์และเศรษฐกิจ ฝ่ายฝรั่งเศสเลิกการคัดค้านประเทศไทยมิให้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ เปิดทางให้ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๘๙

รัฐบาลไทยและรัฐบาลฝรั่งเศสได้ตกลงกันตั้งคณะกรรมการประนอมตามความตกลงระงับกรณี โดยฝ่ายไทยตั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรทรงเป็นกรรมการ ฝ่ายฝรั่งเศสตั้งนาย พี.อี.นักกียาร์ เป็นกรรมการ มีกรรมการชาติเป็นกลาง ๓ ท่าน ได้แก่ นายวี.เอ.เบลาอุนเด ชาติเปรู นายดับบลิว ฟิลลิปส์ ชาติอเมริกัน และเซอร์ โฮวาซ เซย์มัวร์ ชาติอังกฤษ รัฐบาลไทยตั้งหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ และนายเตียง ศิริขันธ์ เป็นตัวแทนคณะกรรมการประนอมเริ่มฟังคารมของทั้งสองฝ่ายที่ยืนยันว่าดินแดนที่เป็นปัญหาน่าจะเป็นของประเทศตน

ปลายเดือนเมษายน ๒๔๙๐ ผมได้รับโทรศัพท์จากทำเนียบท่าช้างของท่านรัฐบุรุษอาวุโสตามให้ไปพบโดยด่วน ท่านเล่าให้ฟังว่า ท่านได้รับโทรเลขส่วนตัวด่วนจากนายเตียง ศิริขันธ์ ขอให้ออกไปช่วยงานทางคณะตัวแทนเพราะนายเตียงทำความเข้าใจกับหม่อมเจ้าสกลวรรณากรไม่ได้ พระองค์ทรงยืนยันจะเอาความคิดความเห็นของพระองค์เป็นสำคัญ จึงใคร่จะขอให้ท่านรัฐบุรุษอาวุโสออกไปช่วย เนื่องจากท่านเป็นผู้ที่พระองค์ท่านเคารพยกย่องนับถือ จะช่วยงานของคณะตัวแทนไทยให้ก้าวหน้าไปโดยราบรื่นได้ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสใคร่ขอฟังความเห็นของผมเกี่ยวกับการประนอมเรื่องดินแดนนี้ ***ผมได้เรียนให้ท่านทราบอย่างตรงไปตรงมาว่า ดินแดนทางอินโดจีนที่ประเทศไทยได้มาโดยอาศัยการไกล่เกลี่ยของญี่ปุ่น และต้องเสียคืนให้แก่ฝรั่งเศสตามความตกลงหลังสงคราม ผมเกรงว่า คงยากที่ไทยจะได้กลับคืนมาอีก การที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสจะออกไปช่วยคณะตัวแทนไทยหรือไม่ จะไม่มีผลเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นของคณะกรรมการประนอม*** การที่ท่านจะออกไปช่วย อย่างดีก็เสมอตัว แต่ถ้าไม่สำเร็จท่านจะพลอยเสียชื่อไปด้วย แล้วผมยังถือโอกาสแนะตามวิสัยคนหนุ่มว่า ท่านได้เหน็ดเหนื่อยทำงานสนองคุณชาติบ้านเมืองมาเป็นเวลาช้านาน เป็นรัฐมนตรีว่าการหลายกระทรวง เป็นนายกรัฐมนตรีก็เป็นแล้ว ทั้งยังเคยเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียวในยามวิกฤติกาลสูงสุดของชาติ ตอนนี้ถึงเวลาน่าจะพักผ่อนเพื่อสุขภาพอันทรุดโทรมของท่านได้บ้าง ปล่อยบุคคลอื่นที่มีความสามารถปฏิบัติงานเพื่อประเทศชาติบ้าง ท่านมิได้ปริปากกับผมอย่างใด เพียงแต่กล่าวว่า ท่านจะใคร่ครวญดูอีกชั้นหนึ่ง

รุ่งเช้าท่านโทรศัพท์ให้ไปพบที่ทำเนียบอีก แจ้งว่าท่านได้ไตร่ตรองดูแล้ว เมื่อนายเตียงขอร้องมา ท่านปฏิเสธไม่ได้ จำต้องออกไปช่วยคณะตัวแทนไทย แล้วท่านปรารภว่า สุขภาพท่านไม่ดี มีโรคประจำตัว ถ้าต้องเดินทางไปต่างประเทศจำต้องมีแพทย์ประจำตัวติดตามไปด้วย ท่านเกรงใจจะไปกวนรัฐบาลให้จ่ายค่าเบี้ยเลี้ยงให้แก่แพทย์ประจำตัวของท่าน ซึ่งสมัยนั้นกำหนดไว้วันละ ๕๐ เหรียญ ท่านอยากจะให้ผมร่วมเดินทางไปกับท่าน โดยขอแบ่งเบี้ยเลี้ยงให้แก่แพทย์ครึ่งหนึ่ง ผมตอบท่านว่า ท่านทราบความเห็นของผมแล้วว่า ท่านไม่ควรไป แต่เมื่อท่านอ้างความจำเป็นจะต้องไปและจะให้ผมไปด้วยโดยจะแบ่งเบี้ยเลี้ยง

ของผมให้แพทย์ครึ่งหนึ่ง ผมไม่ขัดข้อง ท่านปรีดีขอบใจผมที่ยินยอมตามความประสงค์ของท่าน และได้ทำเรื่องเสนอขออนุมัติไปทางรัฐบาลให้ผมเดินทางไปกับท่าน หากแต่ท่านนายกรัฐมนตรีขัดข้อง โดยให้เหตุผลว่า ผมควรอยู่ช่วยงานทางกระทรวง ท่านจึงเลือกเอาคนอื่นไปแทนผม แต่จะเป็นในเรื่องเงื่อนไขที่ท่านบอกผมหรือไม่ ผมไม่ทราบ

> คณะกรรมการประนอมลงข้อยุติเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๔๙๐ ปฏิเสธไม่ยอมรับข้อเรียกร้องของรัฐบาลไทยแต่อย่างใด แต่เสนอแนะให้รัฐบาลไทยและฝรั่งเศสร่วมกันพิจารณาจัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาขึ้นที่กรุงเทพ เพื่อศึกษาปัญหาทางวิชาการต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์แก่ทั้งสี่ประเทศในแหลมอินโดจีน ***ข้อยุติของคณะกรรมการประนอมนี้รัฐบาลไทยปฏิเสธไม่ยอมรับเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เนื่องจากเห็นว่า คณะกรรมการประนอมลงมติไปโดยมิได้ฟังเจตจำนงของประชาชนในท้องถิ่น และมิได้ตรวจสอบข้อเท็จจริงด้วยตนเองให้ถ่องแท้ จึงขอสงวนสิทธิอันพึงมีพึงได้ตามกฎบัตรสหประชาชาติว่าด้วยการระงับข้อพิพาทโดยสันติวิธี***

หลังจากนั้นไม่กี่วัน ทางประเทศไทยเกิดมีรัฐประหารขึ้นอีกวาระหนึ่ง โดยกลุ่มบุคคลที่เรียกตนเองว่า "คณะทหารของชาติ" ภายใต้การนำของพลโทผิน ชุณหะวัณ ล้มรัฐบาลพลเรือนของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ส่งกำลังทหารเข้าบุกทำเนียบท่าช้าง หากแต่***ท่านปรีดีสามารถหลบหนีออกไปได้ก่อนโดยทางเรือออกแม่น้ำเจ้าพระยาไปได้ เป็นวาระแรกที่รัฐบุรุษอาวุโสแห่งประเทศไทยต้องระหกระเหินหลบซ่อนอยู่ในประเทศไทย และต้องหันเหชัดเชพเนจรไปในต่างแดนทั้งใกล้และไกล ตั้งแต่คืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐*** นั้น ผมไม่เคยทราบการเคลื่อนไหวของท่านโดยตรงอีกเลย จนกระทั่งเมื่อผมดำรงตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน จึงได้มีโอกาสพบท่านอีกสองครั้ง เมื่อท่านได้รับคำเชิญจากสามัคคีสมาคมให้ไปพบปะบรรดานักเรียนไทยในอังกฤษ

วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๙๑ จอมพล ป.พิบูลสงคราม กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกวาระหนึ่ง ท่านได้แต่งตั้งพลตรีหม่อมเจ้าปรีดิเทพพงษ์ เทวกุล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ วันหนึ่งพระองค์ท่านรับสั่งให้ผมขึ้นไปเฝ้าในห้องทรงอักษรของท่าน ซึ่งใช้ห้องประชุมใหญ่ของกระทรวง พระองค์ท่านประทับอยู่หัวโต๊ะ รับสั่งให้ผมเข้าไปนั่งเฝ้าอยู่ใกล้ ๆ แล้วรับสั่งต่อผมโดยทรงเริ่มเยินยอว่า พระองค์ท่านทรงมีความพอพระทัยในการปฏิบัติงานของผมมาก แต่ทรงทราบข่าวน่าวิตกว่าผมเป็นลูกศิษย์ของท่านปรีดี จึงทรงอยากทราบว่าเท็จจริงอย่างใด ***ผมทูลว่าข้าราชการทุกคนมีสมุดทะเบียนประวัติการทำงาน ทรงเรียกมาดูได้ว่า ผมเติบโตมาในทางราชการสมัยใด ท่านปรีดีเคยปูนบำเหน็จให้ความดีความชอบแก่ผมอย่างใดบ้างหรือไม่ ผมเคารพท่านปรีดีและเรียกท่านว่าอาจารย์ ซึ่งความจริงท่านไม่เคยสอนผมไม่ว่าสมัยใดทั้งนั้น ผมเคยร่วมงานกับท่านปรีดีโดยใกล้ชิดในยามสงคราม แต่ก็ไม่มีสิ่งใดมากไปกว่าปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ผมได้รับมอบหมาย อย่างไรก็ตาม หากทรงมีข้อรังเกียจหรือข้อระแวงสงสัยในตัวผมแม้แต่น้อย ผมพร้อมที่จะอำลาราชการออกไปหางานทำข้างนอก*** พระองค์ทรงรับฟังคำชี้แจงของผมโดยมิได้รับสั่งประการใด สมัยนั้น เป็นสมัยที่ข้าราชการชั้นเอกจะเลื่อนขั้นเป็นชั้นพิเศษ จำต้องทำวิทยานิพนธ์เสนอ ก.พ. ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ท่านปรีดิเทพพงษ์ เทวกุล ทรงกรุณาเสนอชื่อผมไปทาง ก.พ. เพื่อเลื่อนเป็นชั้นพิเศษพร้อมกับ ม.ร.ว.ทวยเทพ เทวกุล อีกคนหนึ่ง ผมเสนอวิทยานิพนธ์เรื่องการปรับปรุงส่วนราชการในกระทรวงต่างประเทศ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในฐานะประธาน ก.พ. เป็นผู้ชักไข้ไล่เลียงผมด้วยตนเอง ก.พ. ประกาศผลว่าผมผ่านการคัดเลือกเป็นข้าราชการชั้นพิเศษ เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ ต่อมามีพระบรมราชโองการแต่งตั้งผมเป็นอธิบดีกรมการเมืองตะวันตก เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๙๒ เป็นอันว่าผมได้เป็นตัวอธิบดีของกรม ภายหลังที่ได้รักษาการในตำแหน่งมาใกล้สองปี ท่านปรีดิเทพฯ ทรงกรุณาผมด้วยการประทานอินทรธนูชั้นพิเศษให้ผมใช้กับเครื่องแบบข้าราชการพลเรือนตลอดมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ผมสำนึกตระหนักในพระกรุณาของพระองค์ท่านที่ทรงให้ความเป็นธรรมแก่ผมมาโดยตลอด

จากวันรัฐประหารในตอนต้นเดือนพฤศจิกายน ๒๔๙๐ ผมไม่ได้ทราบข่าวคราวของท่านปรีดีแต่อย่างใด จนกระทั่งท่านได้โยกย้ายออกจากผืนแผ่นดินใหญ่ของประเทศจีนไปพำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศสด้วยความสมัครใจของท่านเอง ด้วยความมุ่งหมายจะใช้ชีวิตบั้นปลายของท่านในประเทศที่ท่านเคยได้รับการศึกษาอบรมแต่สมัยท่านยังหนุ่ม ๆ ความจริงเมื่อคำนึงถึงการร่วมมือที่ท่านได้ให้แก่ฝ่ายอเมริกันตลอดระยะเวลาสงคราม ท่านน่าจะคิดไปพักพาอาศัยที่สหรัฐมากกว่า เพราะท่านมีเพื่อนร่วมสงครามมากมายหลายคน และ*ทราบว่าท่านก็มีดำริจะออกจากประเทศจีนไปสหรัฐอเมริกาอยู่แล้ว ถึงกับขึ้นไปนั่งบนเครื่องบินที่ท่าอากาศยานเมืองเซี่ยงไฮ้ หากแต่รองกงสุลอเมริกันขอขึ้นไปพบบนเครื่องบิน ขอดูหนังสือเดินทางของท่าน และทำการขีดฆ่าการตรวจลงตราเดินทางไปสหรัฐของท่านต่อหน้าต่อตา ทั้งนี้คงเป็นเหตุผลที่ทำให้ท่านไม่ยอมไปสหรัฐอเมริกาอีกเลย*

ท่านปรีดีพำนักอาศัยผืนแผ่นดินใหญ่ของจีนเป็นเวลากว่า ๒๐ ปี โดยมิได้มีโอกาสออกไปต่างประเทศ ทางรัฐบาลจีนเกิดเห็นอกเห็นใจที่ท่านต้องถูกจำกัดที่อยู่อย่างนั้น ประกอบกับท่านเองก็คิดถึงญาติมิตรอยากจะออกไปพบหาภายนอกบ้าง ท่านจึงอยากจะออกไปประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นประเทศที่ท่านได้รับการอบรมศึกษาทางวิทยาการการเมืองและเศรษฐกิจ *รัฐบาลจีนกรุณาเอื้อเฟื้อออกเอกสารประจำตัวเพื่อให้เดินทางไปต่างประเทศได้ ท่านจึงสามารถเดินไปกรุงปารีสในสมัยที่อายุครบรอบปีที่ ๗๐*

ระหว่างที่ท่านพำนักที่ชานเมืองนอกกรุงปารีส ท่านได้รับคำเชิญจากกลุ่มนักเรียน นักศึกษาไทยที่สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมันและอังกฤษให้ไปบรรยายเล่าชีวิตและความคิดเห็นของท่าน ครั้นเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๑๓ ผมได้รับโทรศัพท์จากนายกสามัคคีสมาคม แจ้งให้ผมทราบว่า ท่านปรีดีจะมากรุงลอนดอนตามคำเชิญของสมาคมในวันอาทิตย์ที่ ๑๘ ใคร่จะขอเชิญให้ผมไปร่วมด้วย บังเอิญวันนั้นผมนัดจะไปพบเพื่อนอังกฤษที่ Bexhill-on-Sea ผมจึงถามว่า ทางสมาคมได้เชิญผู้ใดจากสถานเอกอัครราชทูตไทยหรือไม่ ได้รับตอบว่า ที่ปรึกษาฝ่ายวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่ดูแลนักเรียน ได้รับเชิญที่จะไปร่วม

ผมจึงตอบว่า เมื่อมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของสถานเอกอัครราชทูตไปร่วมอยู่แล้ว ผมคงไม่จำเป็นต้องไป คืนนั้นผมนอนคิดดูว่า สมาคมเชิญท่านปรีดีไปโดยมิได้ปรึกษาหารือกับผมก่อน แต่บัดนี้จู่ ๆ อยากจะให้ผมไปร่วมประชุมด้วย ทั้งนี้มีเหตุผลอย่างใด *จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า เมื่อเชิญท่านไปแล้วเกิดเกรงกลัวทางกรุงเทพจะเข้าใจผิด จึงอยากจะให้ผมไปนั่งรับรู้การพบปะอยู่ด้วย* ผมโทรศัพท์บอกคนอังกฤษที่ผมจะไปพบ ขอตัวว่าไม่สามารถไปพบตามนัดได้ แล้วผมไปที่สามัคคีสมาคม มีนักเรียนมาร่วมประมาณ ๖๐ คน ผมแสดงคารวะท่านในฐานะที่ขาดการติดต่อกันมานาน ท่านเริ่มกล่าวขอบคุณสมาคมที่เชื้อเชิญให้ท่านได้มีโอกาสมาพบ แต่การมาครั้งนี้ ท่านไม่ได้เตรียมเรื่องมาบรรยาย ขอให้ที่ประชุมตั้งปัญหาถามท่านตามที่อยากจะทราบ ท่านเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมซักถามอย่างกว้างขวาง ต่อข้อถามที่ว่า ท่านดำริจะเดินทางกลับประเทศไทยหรือไม่ ท่านตอบว่า ท่านอยากกลับเสมอ แต่ต้องรอเหตุการณ์ก่อน เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อยท่านก็อยากกลับ คำถามที่ฝ่ายนักเรียนป้อนถามท่านมีหลายต่อหลายข้อด้วยกัน ตั้งแต่ความเป็นอยู่ของท่านในประเทศจีน เหตุใดท่านจึงคิดย้ายจากประเทศจีนมาอยู่ฝรั่งเศส ท่าทีของจีนต่อไทย ปัญหาเรื่องความเป็นกลางของไทย การเศรษฐกิจของประเทศไทย มีผู้ถามถึงกรณีสวรรคต ท่านปฏิเสธที่จะตอบ เป็นแต่กล่าวว่า ท่านถูกกล่าวหาโดยไม่เป็นธรรมและท่านได้ขออาศัยอำนาจศาลไทยเพื่อแสวงหาสัจธรรม ท่านสรุปตอนท้ายของการพบปะว่าที่ท่านตอบคำถามต่าง ๆ นั้น ขอนักเรียนอย่าได้ปลงใจเชื่อท่าน ขอให้นำไปใคร่ครวญดูให้ดีก่อนที่จะวินิจฉัยตามที่แต่ละคนจะเห็นสมควร

หลังจากที่ท่านปรีดีได้พบปะกับนักเรียนในอังกฤษแล้วไม่นาน ปลัดกระทรวงต่างประเทศ อังกฤษ เชิญให้ผมไปพบที่กระทรวง ถามผมถึงเรื่องการพบปะระหว่างท่านปรีดีกับนักเรียนไทย ***ผมได้สรุปเล่าให้ปลัดกระทรวงทราบ ปลัดกระทรวงรับว่า ฝ่ายอังกฤษเองก็ได้รับรายงานอย่างที่ผมบอก แต่ไม่ทราบว่าเหตุใดทางกรุงเทพจึงลือกันไปต่าง ๆ นานา ว่า ท่านปรีดีปลุกปั่นนักเรียนไทยในอังกฤษ***

เมื่อผมอยู่ที่อังกฤษ และท่านอยู่ที่ฝรั่งเศส นับว่าใกล้กันมาก ทุกครั้งที่ผมผ่านไปปารีส ผมได้แวะไปเยี่ยมท่านที่บ้านพักนอกกรุง ท่านได้ชี้แนะให้ผม

เขียนเรื่องเสรีไทยเพื่อแก้ความเข้าใจผิดที่มีอยู่ ผมได้โต้แย้งท่านว่า ในฐานะหัวหน้าคณะต่อต้านญี่ปุ่นระหว่างสงคราม ท่านควรเป็นผู้เขียนเรื่องนี้ เพราะไม่มีใครจะรู้ดีเท่าเทียมท่าน ท่านบอกว่า ขอให้ผมเขียนเฉพาะส่วนที่ผมเกี่ยวข้อง ท่านรับจะตรวจแก้ให้ ความจริงผมรวบรวมหลักฐานเอกสารทั้งทางฝ่ายอังกฤษและอเมริกันไว้แล้ว คิดจะเขียนอยู่เหมือนกัน เมื่อได้รับการกระตุ้นจากท่านผมก็รับปากกับท่าน แต่แทนที่จะจำกัดเฉพาะของเรื่องเสรีไทยผมได้เขียนวงกว้างออกไปว่าด้วยการดำเนินงานต่างประเทศของไทยสมัย ๒๔๘๓ ถึง ๒๔๙๕ และได้นำไปให้ท่านตรวจดู ท่านรับไว้ แต่ไม่ทันได้ตรวจสอบช่วยผมตามที่ออกปากรับไว้ ท่านด่วนถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖

ผมได้มอบสิ่งที่ผมรวบรวมขีดเขียนขึ้นทั้งหมดไปให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์เป็นหนังสือทางวิชาการที่ออกพิมพ์เผยแพร่เนื่องในโอกาสวันฉลองครบรอบ ๕๐ ปี ของมหาวิทยาลัย ให้ชื่อว่า *"การวิเทโศบายไทย ระหว่างปี ๒๔๘๓-๒๔๙๕"* สืบจากนั้นมา ผมได้ค้นคว้าต่อ และได้หลักฐานทางฝ่ายญี่ปุ่นเข้ามาประกอบด้วย พร้อมกับหลักฐานฝ่ายไทย ที่ผมต้องยอมรับว่าไม่ได้ง่ายนัก เพราะการเก็บรักษาไม่สู้จะมีระเบียบและมีระบบอย่างของอังกฤษและอเมริกัน คราวนี้ผมขอให้บริษัท โพสต์ พับลิชชิง จำกัด เป็นผู้พิมพ์ ตั้งใจจะให้ทันวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ศกนี้ แต่บังเอิญมีข้อขลุกขลักบางประการ จึงทำได้ไม่ทันโอกาสวันสำคัญ *ผมตกลงกับทางบริษัทพิมพ์จะอุทิศเงินได้จากการจำหน่ายทั้งหมดให้แก่มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นมูลนิธิที่มีรายได้น้อยกว่ามูลนิธิอื่น ๆ ในประเภทเดียวกัน*

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้จากเราไปอย่างไม่มีวันกลับมาเป็นเวลากว่า ๑๐ ปีแล้ว ท่านได้จากประเทศไทยไปโดยเหตุการณ์บังคับและไม่ได้กลับมาเลยถึงเกือบ ๔๖ ปี นอกจากอัฐิของท่านเท่านั้นที่ครอบครัวของท่านนำกลับเข้ามาประกอบพิธีกรรมทักษิณานุปทานตามประเพณี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าไตร ๑๐ ชุด มาเป็นพระราชกุศล ก่อนที่จะนำอัฐิไปลงเรือ "ดำรงราชานุภาพ" ของตำรวจที่ท่าเรือบางนางเกร็ง จังหวัดสมุทรปราการ ไปลอยที่ปากอ่าวไทย เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๙ อัน

เป็นวันคล้ายวันเกิดของท่าน ผมได้มีโอกาสไปร่วมในพิธีด้วยความเศร้าใจอย่างสุดซึ้ง และได้เป็นผู้ได้รับฉันทานุมัติให้ทอดพวงมาลาติดตามอัฐิ ลงสู่ผืนทะเลอันกว้างใหญ่ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๙

ท่านปรีดี พนมยงค์ มีส่วนในการก่อร่างสร้างประชาธิปไตยให้แก่ประเทศไทย ตามความคิดเห็นและแนวทางของท่าน เพียงชั่วระยะเวลา ๑๕ ปี ต่อจากนั้น ประชาธิปไตยในอุดมการของท่านต้องประสบอุปสรรคนานัปการ เบิกบานบ้าง อับเฉาบ้าง ตามแต่กลุ่มบุคคลที่เข้าถืออำนาจ ล้มลุกคลุกคลานมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ รัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นตามระบอบรัฐสภา ซึ่งเป็นระบอบคละอำนาจระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร ช่วงชิงกันขึ้นครองอำนาจ กดคณะหนึ่งลงเพื่อเข้ารับช่วงอำนาจต่อไปโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมถัดลงไปจากประโยชน์ส่วนตัวและส่วนพรรคการเมือง ต่างคอยจ้องไม่แต่จะควบคุมการปฏิบัติงานของรัฐบาล แต่เพื่อล้มรัฐบาลให้ตนขึ้นแทนด้วยวิธีผสมผสานระหว่างพรรคทุกวี่วัน รัฐบาลเป็นอันไม่ต้องทำงาน จะถูกคาดคั้นให้แสดงผลงานภายในเท่านั้น เท่านี้บ้าง เพียงแต่คอยป้องกันตัว แก้ข้อกล่าวหาต่าง ๆ นานา ก็หมดเวลาแล้ว การฉ้อราษฎร์บังหลวงเพิ่มทวีความรุนแรงขึ้นจาก ส.ส. กินจอบกินเสียม สมัยรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ อันเป็นเหตุอ้างประการหนึ่งทำการรัฐประหารเมื่อปี ๒๔๙๐ มาเป็นอย่างที่เราได้เห็นได้ฟังกันทุกวันนี้ วิญญาณของท่านปรีดี พนมยงค์ จะมองความคลี่คลายของประชาธิปไตยของท่านด้วยความกังวลห่วงใยเพียงใด ยากที่จะคาดคะเนได้

กันตนิเวศน์ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

ท่านปรีดี พนมยงค์ กับ ความสำคัญของศีลธรรมใน ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

สมจิตต์ อินสิงห์*

เมื่อกรกฎาคม ๒๔๘๐ กระทรวงการต่างประเทศไทยได้พิมพ์เอกสารเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่งเป็นภาษาฝรั่งเศส ชื่อ *"ประเทศสยามผู้รักความสงบและนโยบายการต่างประเทศของรัฐบาลสยาม"* (Le Siam Pacifiste et la Politique Etrangère du Gouvernement Siamois) เอกสารนี้มีคำอธิบายบนหน้าปกในลักษณะเป็นชื่อหลั่นรองว่า *"ข้อความจากสุนทรพจน์และคำแถลงต่อหนังสือพิมพ์ของ ฯพณฯ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศแห่งสยาม"*

รายการสุนทรพจน์และคำแถลงที่เสนอในเอกสาร มีดังนี้

- นโยบายการต่างประเทศของรัฐบาลสยาม : คำแปลคำแถลงต่อหนังสือพิมพ์ ของ ฯพณฯ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ในโอกาสเข้ารับตำแหน่งเป็น

---

*สมจิตต์ อินสิงห์ : ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๘, มหาบัณฑิตทางการทูต และธรรมศาสตร์บัณฑิต, ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศรุ่นเดียวกับ ปาล พนมยงค์, เอกอัครราชทูต ณ กรุงอังการา และตำแหน่งสุดท้ายเป็นเอกอัครราชทูต ณ บรูไน ดารุส ซาลัม

- คำแปลสุนทรพจน์กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงของ ฯพณฯ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในโอกาสวันครบรอบปีที่ ๔ แห่งระบอบรัฐธรรมนูญ เมื่อ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๙ (ตัวบทภาษาไทยของสุนทรพจน์นี้ เป็นรายการแรกอยู่ในหนังสือ **วัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๓**)

- คำแปลคำแถลงต่อหนังสือพิมพ์ของ ฯพณฯ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเรื่องความสัมพันธ์กับต่างประเทศและสนธิสัญญาต่าง ๆ ซึ่งตีพิมพ์ในวารสาร ***"Le Siam d'aujourd'hui"*** ฉบับมกราคม ค.ศ. ๑๙๓๗ (พ.ศ. ๒๔๗๙)

- คำแปลสุนทรพจน์กล่าวทางวิทยุกระจายเสียง ของ ฯพณฯ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในโอกาสวันครบรอบปีที่ ๕ แห่งระบอบรัฐธรรมนูญ เมื่อ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๘๐ (หนังสือ **วัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๔** ได้เสนอคำแปลสุนทรพจน์นี้ทั้งหมด)

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการประเมินผลงานของรัฐบาลในระยะเวลา ๕ ปี ของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตย

นายเฟรเดริค อาร์ ดอลแบร์ (FREDERIC R. DOLBEARE) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเป็นผู้เขียนคำนำเอกสารเล่มนี้ ได้กล่าวถึงการประเมินผลงานของกระทรวงการต่างประเทศในระยะนั้นว่า

"ภารกิจเช่นนี้มิใช่เป็นเรื่องง่ายสำหรับรัฐมนตรีต่างประเทศ เนื่องจากงานของเขาที่ได้มีการปฏิบัติด้วยมโนธรรมสำนึกและด้วยความแข็งขัน เกี่ยวพันกับการปฏิบัติงานของรัฐบาลในทุกระยะอย่างใกล้ชิด รัฐมนตรีฯ เป็นผู้ดูแลรักษาชื่อเสียงที่ดีของประเทศ รัฐมนตรีต่างประเทศที่สามารถต้องอยู่ในฐานะที่จะอธิบายและปกป้องนโยบายของประเทศได้ เขาต้องมีความสามารถในด้านการสดับตรับฟังในลักษณะที่จะเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ในต่างประเทศ นอกจากนี้ ในการวิเคราะห์ขั้นสุดท้ายความสามารถของเขาจะไม่มีประโยชน์อะไรหากเขาปล่อยให้สิ่งต่าง ๆ ยืดเยื้อไปและมิได้ดำเนินการให้เป็นผลสำเร็จ

เกี่ยวกับเรื่องนี้ เราอาจกล่าวได้ว่าสยามเป็นประเทศที่โชคดี รัฐมนตรี

ต่างประเทศของเขายังหนุ่มแน่นอยู่ เต็มไปด้วยความกระตือรือร้นและความกระปรี้กระเปร่าของคนหนุ่มที่มีสุขภาพดี นอกจากนั้นเขายังเป็นผู้มีประสบการณ์ที่เหมาะสมโดยเฉพาะกับตำแหน่งหน้าที่ของเขา"

หลังจากได้กล่าวถึงประวัติการศึกษาและการทำงานของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมแล้ว นายดอลแบร์ ได้กล่าวถึงบทความและสุนทรพจน์ในเอกสารว่าแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนบทความเป็นผู้มีความรักชาติอย่างมาก

นายดอลแบร์ ได้กล่าวด้วยว่า

"บทความและสุนทรพจน์เป็นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาหลายอย่าง และลักษณะต่าง ๆ ของชีวิตชาวสยาม แต่สิ่งที่ปรากฏให้เห็นชัดเหนือสิ่งอื่นใด ก็คือความคิดหลักสองประการ ได้แก่ การรักสันติภาพ และการปฏิบัติตามธรรมะ (ศีลธรรม) ทั้งในการดำเนินชีวิตของบุคคลและในด้านกิจการระหว่างประเทศ

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้กล่าวว่า ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศประชาชาติต่าง ๆ เช่นเดียวกับบุคคลธรรมดา จำเป็นต้องมีเพื่อน และว่ารัฐบาลสยามตระหนักดีว่าการปฏิบัติตามวิถีทางแห่งธรรมะ (ศีลธรรม) เท่านั้นที่รัฐบาลจะอยู่ในฐานะที่จะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ ได้"

หลักความคิดของท่านปรีดี พนมยงค์ เรื่องความสำคัญของศีลธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั้น ผู้อ่านคำนำของนายดอลแบร์หลายคนเมื่ออ่านมาถึงตอนนี้อาจจะหยุดคิดเพียงชั่วครู่ และผ่านไปโดยมิได้ให้ความสนใจอย่างใดต่อไปอีก เช่นเดียวกับผู้เขียนบทความนี้ก่อนที่จะได้พบหนังสือเล่มหนึ่งเมื่อประมาณห้าปีที่ผ่านมา

หนังสือนี้คือ Plans for World Peace through Six Centuries (แผนต่าง ๆ สำหรับสันติภาพของโลกตลอดระยะเวลาหกศตวรรษที่ผ่านมา) ศาสตราจารย์ SYLVESTER JOHN HEMLEBEN แห่งมหาวิทยาลัย FORDHAM เป็นผู้เขียน และสำนักพิมพ์ของมหาวิทยาลัยชิคาโกเป็นผู้พิมพ์จำหน่ายครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๓ ฉบับที่ผู้เขียนบทความนี้มีเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๕ ซึ่งแสดงว่าหนังสือนี้เป็นเล่มหนึ่งที่ผู้อ่านหลายคนในระยะนั้นให้ความสนใจ

หลังจากที่ได้เสนอว่าเหตุใดแผนเพื่อสันติภาพต่าง ๆ ในอดีตจึงมิได้ผล ศาสตราจารย์เฮมเลเบนได้กล่าวอย่างหนักแน่นในบทสุดท้ายของหนังสือว่า "สันติภาพถาวรจะมีได้ก็ต่อเมื่อเราถือว่ารัฐเป็นเสมือนบุคคลธรรมดาซึ่งควรเป็นผู้อยู่ในศีลธรรม และต่อเมื่อเราได้นำศีลธรรมมาเป็นมูลฐานของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ" (Not until we regard a state as a moral person and not until we place international relations on a moral basis shall we have permanent peace.) ศาสตราจารย์เฮมเลเบน ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ได้พูดถึงศีลธรรมในความหมายที่เกี่ยวโยงถึงพระเจ้าตามความเชื่อถือทางศาสนาของเขา

สำหรับคนไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชนนั้น ผู้เขียนบทความนี้ ใคร่ขอให้ผู้อ่านพิจารณาและใคร่ครวญดูความหมายของ "การปฏิบัติธรรมะ" ซึ่งท่านปัญญานันทภิกขุเคยอธิบายไว้ ดังนี้

"ถ้าเราได้ปฏิบัติธรรมะอยู่ทุกเวลาแล้ว เราจะเป็นทุกข์กับใครไม่เป็น เราจะมีแต่ความสงบใจ จะมีแต่เรื่องสร้างสรรค์ จะไม่มีเรื่องทำลาย ***จะไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เห็นทุกคนเป็นญาติพี่น้องกัน คอยช่วยเหลือเจือจุนกันฉันญาติพี่น้อง คิดอยู่ในใจว่าเราเป็นสุขก็ให้คนอื่นเป็นสุขด้วย เราพ้นทุกข์ก็ขอให้คนอื่นได้พ้นทุกข์ด้วย อย่างนี้เรียกว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีธรรมะ"****

ข้อความที่ผู้เขียนบทความนี้ได้เน้นไว้ในวรรคข้างต้น เป็นเรื่องของภราดรภาพซึ่งเป็นหลักความคิดสำคัญหลักหนึ่งของประชาธิปไตย นอกเหนือจากเสรีภาพและความเสมอภาค

โปรดเทียบเคียงหลัก *"การปฏิบัติธรรมะ"* กับบทบัญญัติข้อ ๑ ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีข้อความดังนี้

---

*จากปาฐกถาธรรมของพระราชนันทมุนี (ปัญญานันทภิกขุ) แสดงในพิธีไว้อาลัยนายปาล พนมยงค์ ณ สมาคมธรรมศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ วันเสาร์ที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๒๔

"มนุษย์ทั้งมวลเกิดมาเป็นอิสระและเสมอภาคกันในศักดิ์ศรีและสิทธิต่าง ๆ มนุษย์ทั้งหลายโดยธรรมชาติเป็นผู้มีเหตุผลและมโนธรรมสำนึก และ ***ควรปฏิบัติต่อกันด้วยน้ำใจของการเป็นพี่น้องกัน"*** (All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.)

คำกล่าวบางตอนของท่านปรีดี พนมยงค์ เรื่อง สันติภาพ ธรรมะ ศีลธรรม รัฐธรรมนูญ ในหนังสือ *"ประเทศสยามผู้รักความสงบ"* มีดังนี้

- ท่านปรีดี ได้พูดถึงความเชื่อถือที่ต่างประเทศให้แก่ไทยว่า *"ทุกคนเชื่อถือเราเพราะทุกคนทราบว่า* ***ระบอบรัฐธรรมนูญเป็นระบอบที่อาจนำสันติภาพมาให้มนุษยชาติได้*** *ทุกคนรู้ว่าเราฟังเสียงของประชาชนแทนที่จะกระทำในลักษณะอำเภอใจ เขารู้ว่าประชาชนปรารถนาความสุขและรู้ว่าเราเป็นผู้นำความสุขในรูปอุดมคติคือ สันติภาพ (สันติสุข) มาให้ประชาชน"* (On croit en nous parce qu'on sait un régime constitutionnel est un régime capable d'apporter la Paix a l'humanité, parce qu'on sait que nous écoutons la voix du peuple au lieu d'agir de façon arbitraire, que le peuple désire le bonheur et que nous lui apportons ce bonheur sous sa forme idéale qui est la paix.)

- ***"รัฐธรรมนูญเป็นธรรมะอันสูงสุดแห่งการที่ประชาชนชาวสยามจะดำรงคงอยู่ได้เป็นประเทศเอกราช ท่านที่ปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญคือท่านที่ปฏิบัติตามธรรมะ*** *ผลานิสงส์ พึงบังเกิดแก่ท่านเอง"*

- ***"ประชาชนต้องปฏิบัติธรรมะ (ศีลธรรม) อยู่เสมอในชีวิตประจำวัน*** *ทั้งนี้ตามที่ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (พระยาพหลพลพยุหเสนา) ได้กล่าวถึงเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ที่ผ่านมา กรณีจะเป็นเช่นเดียวกันสำหรับรัฐ ธรรมะ (ศีลธรรม) เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง* ***รัฐบาลต้องยึดถือธรรมะ (ศีลธรรม) เป็นหลักในการบริหารประเทศ"***

- ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ประชาชาติต่าง ๆ เช่นเดียวกับบุคคลโดยทั่วไปจะต้องมีเพื่อน และจะไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้..... อะไรคือปัจจัยที่จะช่วยให้เรามีความสัมพันธ์ที่ดีกับต่างประเทศ? เกี่ยวกับเรื่องนี้

รัฐบาลตระหนักดีว่า การปฏิบัติตามธรรมะ (ศีลธรรม) เท่านั้นที่จะช่วยให้เรามีความสัมพันธ์ที่ดี"

- ในตอนท้ายของสุนทรพจน์ เมื่อ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๘๐ ท่านปรีดีได้กล่าวถึงสุภาษิต "โลโกปถมฺภิกา เมตตา"— เมตตาธรรมค้ำจุนโลก" ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแต่ง ***และท่านปรีดีได้ขอให้คนไทยทั้งมวลรักษาและปฏิบัติตามธรรมะ (ศีลธรรม) ทั้งในเรื่องส่วนตัว และในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและขอให้รักษาระบอบรัฐ-ธรรมนูญไว้อย่างมั่นคง***

เป็นที่น่าทึ่งว่าในระยะที่ท่านปรีดี พูดถึงหลักความคิดเรื่องธรรมะและศีลธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในฐานะรัฐมนตรีต่างประเทศของไทย ท่านมีอายุเพียง ๓๕ ถึง ๓๘ ปี เท่านั้น และท่านได้พูดเรื่องนี้ก่อนที่ประธานาธิบดีคาร์เตอร์ และคลินตันแห่งสหรัฐฯ จะได้พูดถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นเวลาประมาณ ๓๙ และ ๕๔ ปี ตามลำดับ

เป็นที่น่าทึ่งด้วยว่า หลังจากท่านปรีดีได้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศแล้ว เรื่องสันติภาพของภูมิภาคและของโลกยังคงอยู่ในความนึกคิดของท่านตลอดเวลาและท่านได้แสดงออกในเรื่องนี้ ด้วยการสร้างภาพยนตร์ *"พระเจ้าช้างเผือก"* ในระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (โปรดดูบทความเรื่อง *"แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก"* ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ในหนังสือ ***วัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๑*** และเรื่อง *"ชีวิตของดิฉันในยามสงครามและสันติภาพ"* โดยท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ในหนังสือ ***"๑๖ สิงหาคม วันสันติภาพไทย"*** ซึ่งคณะกรรมการวันสันติภาพไทยจัดพิมพ์เป็นที่ระลึก เนื่องในโอกาสครบรอบ ๔๕ ปี วันประกาศสันติภาพ วันที่ ๑๖ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓)

ฯพณฯ วงศ์ พลนิกร อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้กล่าวถึงบทบาทของท่านปรีดี พนมยงค์ ในระยะปลายและหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพื่อเสริมสร้างสันติภาพในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ด้วย *"ความเป็นผู้มีธรรมในใจ"* ของท่านปรีดี *"ท่านเองและบรรดาผู้นำเสรีไทยใน*

ภาคอีสานหลายท่านตลอดจนรัฐบาลในสมัยนั้น จึงมีความเห็นอกเห็นใจและสนับสนุนประชาชนในอินโดจีนที่ต่อสู้เพื่อเอกราชและอิสรภาพของตนเอง นอกจากนั้น ท่านยังสนับสนุนให้เปิดประชุมระหว่างผู้นำทางการเมืองในภูมิภาคนี้ที่กรุงเทพฯ และได้ตกลงจัดตั้งสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้น..... แต่เป็นที่น่าเสียดายที่แนวความคิดดังกล่าวต้องเป็นอันสิ้นสุดลงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศไทยเมื่อปี ๒๔๙๐....."

ฯพณฯ วงศ์ พลนิกร ได้กล่าวด้วยว่า *"สำหรับท่านปรีดี พนมยงค์ อย่างที่ประจักษ์แก่ประชาชนทั่วไปแล้วว่า ความชอบธรรม และธรรม คือสิ่งที่ท่านยึดถือและหวงแหนเหนือกว่าสิ่งใดทั้งสิ้น ตลอดชีวิตของท่าน ฉะนั้น จึงไม่แปลกประหลาดที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้รับการยกย่องและนับถือจากผู้นำทางการเมืองและประชาชนของอินโดจีนมากระทั่งถึงปัจจุบัน"**

ผลงานการสนับสนุนศีลธรรมและเสริมสร้างสันติภาพที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งของท่านปรีดี พนมยงค์ คือหนังสือ *"ความเป็นอนิจจังของสังคม"* ซึ่งท่านได้เขียนเมื่อ ๓๖ ปีมาแล้ว

ใน *"ความเป็นอนิจจังของสังคม"* ท่านปรีดีกล่าวว่า

"มีพุทธทำนายไว้ว่าในปลายพุทธศาสนายุกาล มนุษยชาติจะเข้าสู่ ***มิคสัญญี*** *เพราะศีลธรรมเสื่อมทรามลง จึงมีแต่การรบราฆ่าฟันและเบียดเบียนกัน สิ่งมหัศจรรย์จะเกิดขึ้น ดังที่มีผู้ประพันธ์เป็นร้อยกรองไว้ว่า*

กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย
น้ำเต้าน้อยจะถอยจม
ผู้ดีจะเดินตรอก
ขี้ครอกจะเดินถนน

ไฟบรรลัยกัลป์จะล้างโลกที่โสมม ครั้นแล้ว ยุคใหม่คือ ***ยุคศรีอารยเมตไตรย***

---

*จากบทความเรื่อง "สี่ครั้ง สี่หนที่ได้พบท่านปรีดี พนมยงค์" โดย วงศ์ พลนิกร ในหนังสือ **วัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๔***

ก็จะอุบัติขึ้นในยุคใหม่ มนุษยชาติจะอยู่รวมกันด้วยความเมตตาปรานีระหว่างกัน บุคคลจะเสมอเหมือนกัน.....ความสะดวกในการคมนาคมและความอุดมสมบูรณ์ของชีวปัจจัยก็หลั่งไหลเหลือคณนานับประดุจว่ามีต้นกัลปพฤกษ์ทุกมุมเมือง..... ฯลฯ"

ท่านปรีดีว่า แก่นธรรมของพระอรรถกถาจารย์ที่กล่าวถึงพุทธทำนายก็คือกฎแห่งอนิจจังของพระพุทธศาสนา คือ *"สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มิได้นิ่งคงอยู่กับที่.....มนุษยสังคมก็ดำเนินไปตามกฎแห่งอนิจจัง....คือระบบเก่าย่อมดำเนินเข้าสู่ความเสื่อมสลาย เช่นเดียวกับสังขารทั้งหลาย ส่วนระบบที่เกิดใหม่ก็เจริญเติบโตจนถึงขีดที่ไม่อาจเติบโตต่อไปได้อีกก็ดำเนินเข้าสู่ความเสื่อมสลาย โดยมีระบบที่ใหม่ยิ่งกว่าสืบต่อกันเป็นช่วง ๆ ไป..."*

และท่านได้กล่าวว่า *"**ยุคมิคสัญญี** นั้น เป็นถ้อยคำที่พระอรรถกถาจารย์ได้อุปมาไว้สำหรับมนุษยสังคมที่มีระบบกดขี่เบียดเบียน ซึ่งแม้แต่จะอยู่ได้เป็นเวลานานและเติบโตขึ้นเป็นลำดับก็ตาม แต่ก็ต้องเสื่อมสลายในที่สุด การรบราฆ่าฟันและการมีแต่เบียดเบียนกันในยุคนี้ (เมื่อ ๓๖ ปีมาแล้ว) แสดงว่าระบบกดขี่เบียดเบียนได้เข้าสู่ความเสื่อมอย่างร้ายแรงมาก....พระอรรถกถาจารย์ย่อมรู้ดีถึงกฎแห่งการต่อสู้ว่า คนส่วนมาก (กลุ่มกระเบื้องผู้ถูกเบียดเบียน) ของมนุษยสังคม ต้องได้ชัยชนะคนส่วนน้อย (กลุ่มน้ำเต้าผู้เบียดเบียน) เช่นในทางรัฐสภา เราก็อาจเห็นได้ว่าเสียงข้างมากย่อมชนะเสียงข้างน้อย ชัยชนะในการต่อสู้ขั้นสุดท้ายจึงเป็นของสมาชิกส่วนมากของสังคม....."*

ในบทสุดท้ายของ ***"ความเป็นอนิจจังของสังคม"*** ท่านปรีดีได้เชิญชวนให้ผู้อ่าน *"โปรดใช้ทฤษฎีผัสสะแห่งพระพุทธศาสนา สมานกับกิจกรรมของมนุษยชาติที่สัมผัสท่านอยู่ในปัจจุบัน และเคยสัมผัสมาแล้วในอดีต ท่านก็อาจใช้วิจารณญาณมองเห็น **กฎแห่งอนิจจัง** เป็นสัจจะสำหรับโลกและสิ่งทั้งหลายรวมทั้งมนุษยสังคม ท่านคงเห็นได้ด้วยตนเองว่าคำสั่งสอนของพระอรรถกถาจารย์ เรื่องการวิวรรตของมนุษยสังคมที่จะต้องเข้าสู่ **ยุคมิคสัญญีและยุคศรีอารยเมตไตรย** นั้น **ได้ประจักษ์ขึ้นบ้างแล้วในส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหาไม่"***

ข้อเขียนของท่านปรีดี มิใช่เรื่องเศร้าตามความของคำว่า "อนิจจัง" สำหรับพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยหลายท่านในบางโอกาส

ท่านได้เขียนว่า

- *"ระบบสังคมที่เปลี่ยนไปแล้วหลายทอดนั้น ย่อมเข้าสู่ระบบสังคม* ***ใหม่ที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้นเสมอ.....*** *ทั้งนี้ ก็เพราะตามกฎธรรมชาตินั้น* ***สิ่งทั้งหลายย่อมพัฒนาจากปริมาณเข้าสู่คุณภาพที่ดียิ่งขึ้นเสมอ"***

- พุทธทำนายที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ มีลักษณะเป็นเรื่องชาดก ซึ่งสั่งสอนให้ทุกคนประพฤติธรรม เงื่อนเวลาที่ว่ายุคมิคสัญญี และยุคศรีอารยเมตไตรยจะเกิดในระยะปลายพุทธศาสนาซึ่งยังไกลโพ้นอยู่นั้น ไม่ใช่เรื่องสำคัญ สาระคำสั่งสอนเรื่องนี้อยู่ที่เงื่อนไขคือ "เมื่อศีลธรรมเสื่อมทรามลง มีการขัดแย้งเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์แล้ว สภาพการณ์ที่ท่าน (พระอรรถกถาจารย์) กล่าวไว้จึงเกิดขึ้น"

การเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้สึกนึกคิดบางประการของมนุษยชาตินับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง เป็นเรื่องที่น่าติดตามดูมาก เช่น

- ประเทศชนะสงคราม ต้องจ่ายเงินให้แก่ผู้แพ้ เพื่อความอยู่รอดของทั้งสองฝ่าย (กรณีที่ประเทศไทยต้องส่งข้าวจำนวนหนึ่งให้อังกฤษเป็นการให้เปล่าเป็นกรณียกเว้น) หลักความคิดนี้เป็นเรื่องตรงข้ามกับหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งประเทศผู้แพ้สงครามต้องจ่ายเงินให้ผู้ชนะ

- ได้มีการยอมรับนับถือว่า ความเหลื่อมล้ำกันในทางเศรษฐกิจเป็นอุปสรรคสำคัญของการสร้างสันติภาพ และได้มีการเรียกร้องในสมัชชาสหประชาชาติทุกปี ให้มีการดำเนินการลดช่องว่างระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศที่กำลังพัฒนา ในขณะนี้การให้และรับความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ในสังคมโลกเป็นเรื่องธรรมดาไปแล้ว ประเทศไทยเองในเวลาต่อไปก็คงจะต้องมีฐานะเป็นประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือมากกว่าเป็นประเทศผู้รับ

- เมื่อ ๑๐ ปี มานี้เอง ประธานาธิบดีเรแกนแห่งสหรัฐฯได้ประณามสหภาพโซเวียตว่า เป็น "อาณาจักรชั่วร้าย" (evil empire) และเตรียมที่จะทุ่มเงินเพื่อสร้างจรวดต่อต้านจรวดของฝ่ายสหภาพโซเวียต ทั้ง ๆ ที่สหรัฐฯไม่มี

เงินที่จะกระทำเช่นนั้น แต่ปัจจุบันได้มีการเป็นมิตรกันและการเคารพซึ่งกันและกันระหว่างผู้นำของประเทศทั้งสอง

- ตำราวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งส่งเสริมให้ประเทศต่าง ๆ เห็นแก่ตัวและคำนึงถึงผลประโยชน์หรือส่วนได้เสียของประเทศ (national interest) เป็นหลักนั้นได้กลายเป็นตำราที่ล้าสมัยไปแล้ว สิ่งที่มีการพูดถึงในขณะนี้คือ การพึ่งพาอาศัยกัน (interdependence) การมีส่วนได้เสียอย่างใกล้ชิดแนบแน่นกัน (intertwined interest)* การหาทางและดำเนินการให้ประเทศต่าง ๆ มีความไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน (การสร้างและดำเนิน confidence - building measures) การอยู่ด้วยกันอย่างไม่มีพรมแดน (เช่น ประชาคมยุโรป) และคำไพเราะอื่น ๆ ที่จะช่วยให้มีการปรองดองกันระหว่างประเทศ

- การแบ่งแยกเรื่องผิวในแอฟริกาใต้ ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งต่อสันติภาพของโลกกำลังจะสลายไปซึ่งจะส่งผลในทางที่ดีต่อความรู้สึกรังเกียจผิวและอคติอย่างอื่นในประเทศต่าง ๆ ของโลก โดยเฉพาะในสหรัฐฯ

- การตกลงกันได้ในระดับหนึ่งระหว่างประเทศอิสราเอลกับประเทศอาหรับคงจะมีขึ้นได้ใน ๒-๓ ปีข้างหน้านี้ และหากความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่าย ซึ่งมีหลายสิ่งหลายอย่างร่วมกันรวมทั้งการนับถือพระเจ้าเช่นเดียวกัน จะถึงระดับมีการปรองดองกันได้แล้วจะเป็นผลดีต่อสิ่งที่ยังเป็นปัญหาอยู่หลายอย่างของสังคมโลก รวมทั้งปัญหาเรื่องความแตกต่างในด้านเชื้อชาติและศาสนา

- การเปลี่ยนแปลงในทางความคิดเห็นของโลกที่เป็นไปในทางที่ดีขึ้นนั้น ผู้เขียนบทความนี้ขอกล่าวถึงเรื่องที่ได้เคยพบเห็นและเป็นที่ประทับใจผู้เขียนมากเรื่องหนึ่ง คือ ในการประชุมเกี่ยวกับความร่วมมือทางเกษตรระหว่างไทยกับมาเลเซียที่เชียงใหม่ เมื่อ ๑๒-๑๓ ปีที่ผ่านมา เมื่อได้มีการพิจารณาถึง

---

*เมื่อ ๔-๕ ปีที่แล้วมา ผู้นำสิงคโปร์ได้เน้นคำว่า intertwined interest บ่อยครั้งในระยะที่กำลังผลักดันให้มีสามเหลี่ยมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth triangle) ระหว่างสิงคโปร์ รัฐยะโฮร์ของมาเลเซีย และเกาะบาตามของอินโดนีเซีย ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของสิงคโปร์ซึ่งเป็นประเทศเล็ก เป็นประการสำคัญ ส่วนเรื่องความมั่งคั่งมากขึ้นที่จะมีนั้นเป็นเรื่องหลั่นรองลงมา

การร่วมมือกันพัฒนาแม่น้ำโกลก ที่เป็นเขตแดนระหว่างไทยกับมาเลเซีย ฝ่ายมาเลเซียได้ขอให้ฝ่ายไทยพิจารณาดำเนินการให้ประชาชนฝั่งไทยมีความเป็นอยู่เท่าเทียมกันกับประชาชนฝั่งมาเลเซียด้วย เพื่อความสุขของประชาชนทั้งสองฝั่ง (ไม่ให้มีการข้ามเขตแดนไปขโมยวัวควายกัน) หากข้าราชการทุกระดับและทุกกระทรวงของมาเลเซียและข้าราชการทุกระดับและทุกกระทรวงของไทยจะมีความรู้สึกที่ดีต่อกันดังเช่นผู้แทนกระทรวงเกษตรมาเลเซียคณะนี้ เรื่องการระหอง-ระแหงกันเป็นครั้งคราวตามชายแดนไทย-มาเลเซีย คงจะไม่เกิดขึ้น

- อีก ๔ ปีข้างหน้า (ค.ศ. ๑๙๙๗) เกาะฮ่องกงซึ่งเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงสาธารณรัฐประชาชนจีนอยู่ จะเป็นของจีน โดยจีนกล่าวว่าจะให้คนฮ่องกงมีความเป็นอยู่เช่นปัจจุบันต่อไปอีก ๕๐ ปี ข่าวเกี่ยวกับฮ่องกงและจีนเวลานี้มีเรื่องคนฮ่องกงคิดอพยพไปที่อื่นบ้าง แต่ไม่ใช่เรื่องใหญ่ ข่าวใหญ่และสำคัญในขณะนี้ คือ เรื่องนักธุรกิจทั้งจากฮ่องกงและต่างประเทศแห่แหนกันไปลงทุนในจีน ปรากฏการณ์เช่นนี้ควรเป็นสิ่งที่สนับสนุนความเชื่อของหลายคนเกี่ยวกับทิศทางของลัทธิสังคมนิยม กับระบบเศรษฐกิจที่อาศัยธุรกิจเอกชนและกลไกตลาดเป็นหลักว่า ในที่สุดทั้ง ๒ ฝ่ายก็จะไปพบกันเป็นจุดเดียวกัน (point of convergence) ทั้งนี้ โดยคำนึงว่าทั้งสองระบบมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความผาสุกของคนส่วนใหญ่ในสังคม

- ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความอยู่รอดของมนุษยชาติ เช่นปัญหาสิ่งแวดล้อม เรื่องน้ำมันและทรัพยากรอื่น ๆ ของโลก รวมทั้งน้ำที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ในเวลานี้มีอยู่จำกัด พลเมืองโลกมีเพิ่มมากเกินไป ปัญหาโรคเอดส์ที่ยังไม่มีทางรักษา ฯลฯ จะทำให้คนสนใจทางด้านจิตใจ (ศีลธรรมและเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง) ยอมเสียสละเพื่อสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคม และร่วมมือกันในด้านต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

ทุกเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้สึกนึกคิดของคนดังกล่าวข้างต้น เป็นเรื่องของ *"ความเป็นอนิจจังของสังคม"*

สิ่งสำคัญที่เราควรจะได้จากหนังสือเล่มนี้ของท่านปรีดี พนมยงค์ และ *"พุทธทำนาย"* ที่กล่าวถึงในหนังสือ คือ ควรจะมีการส่งเสริมให้ประเทศต่าง ๆ

ตระหนักในศีลธรรมและประพฤติตนภายในกรอบของศีลธรรมเพื่อช่วยให้สังคมโลกเป็นสังคมของผู้มีน้ำใจไมตรีต่อกันและ *"จะไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เห็นทุกคนเป็นญาติพี่น้องกัน"* ตามคำอธิบายเรื่องการประพฤติธรรมของท่านปัญญานันทภิกขุ และเป็นไปตามบทบัญญัติข้อ ๑ ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ที่ว่า มนุษย์นั้นธรรมชาติหรือพระเจ้าได้สร้างมาให้เป็นผู้ที่มีเหตุผลและมโนธรรมสำนึก และเพราะฉะนั้นจึงควรปฏิบัติต่อกันด้วยความสำนึกว่าทุกคนเป็นพี่น้องกัน ทั้งนี้ เพื่อที่โลกจะได้มีสันติภาพสถาพร

ยุคพระศรีอารยเมตไตรย ซึ่งควรจะเป็นยุคแห่งศีลธรรมและภราดรภาพคงจะไม่ใช่เรื่องที่อยู่ห่างไกลและคงจะเกิดขึ้นได้ในระดับหนึ่งในบางส่วนของโลกในอนาคตอันใกล้นี้

หนังสือ *"ความเป็นอนิจจังแห่งสังคม"* จึงอาจเป็นมรดกที่สำคัญที่สุดที่ท่านปรีดี พนมยงค์ มอบให้แก่มนุษยชาติ

หนังสือที่สนับสนุนการประพฤติธรรมและส่งเสริมสันติภาพนี้เขียนโดยผู้ที่เคยมีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงประดิษฐ์มนู**ธรรม** เป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัย**วิชาธรรมศาสตร์** และการเมือง ซึ่งมี**พระธรรมจักร**เป็นตราประจำมหาวิทยาลัยและมี**สีแห่งธรรมะ**และ**การต่อสู้เพื่อธรรมะ*** เป็นธงมหาวิทยาลัย อนึ่ง เป็นที่ทราบกันดีว่าท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยยึดมั่นตลอดเวลาในพุทธสุภาษิตที่ว่า

ธมฺโมหเว รกฺขติ ธมฺมจารี
ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

Dhamma indeed protects those who observe it.

Le Dhamma (Moral) sauvegarde ceux qui l'observent.

---

*เหลืองของเราคือธรรมประจำจิต แดงของเราคือโลหิตอุทิศให้

การยึดอำนาจ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ทศ พันธุมเสน*

คำนำ

ในวาระครบรอบ ๑๐ ปี แห่งอสัญกรรมของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้เขียนขออุทิศน้ำพักน้ำแรงในการเล่าสู่กันฟังเรื่อง การยึดอำนาจ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เพื่อแสดงกตัญญูกตเวทีต่อท่าน ซึ่งมีคุณูปการต่อส่วนรวมและมีบุญคุณต่อผู้เขียนเป็นส่วนตัว ดังจะเล่าต่อไป

หนังสือ บทความ ตลอดจนวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการปฏิวัติสยาม ๒๔๗๕ มีให้เลือกอ่านอย่างหลากหลาย ผู้เขียนจึงขอออกตัวว่า ข้อเขียนชิ้นนี้จะมีเนื้อหาสาระง่าย ๆ ไม่ลุ่มลึก และผู้เขียนหวังว่าเยาวชนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจะอ่านเข้าใจได้โดยง่าย ผู้เขียนหวังอีกด้วยว่า เรื่องราวประเภท "ภายใน" คณะราษฎรซึ่งนักคิดนักเขียนรุ่นใหม่ไม่รู้มากนัก คงจะไม่ไร้คุณค่าเสียทีเดียวสำหรับชาวธรรมศาสตร์

---

*ทศ พันธุมเสน บุตรชายคนโตของ พันเอก พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) จบมัธยมศึกษาที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ รุ่น ๒๔๗๘ สอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงได้ไปเรียนวิศวกรรมเหมืองแร่ ที่ประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๘๐, ร่วมขบวนการเสรีไทยระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๘, หลังสงครามกลับไปศึกษาต่อและหาประสบการณ์ในเหมืองประเภทต่าง ๆ ในอังกฤษและสวีเดน ตลอดจนศึกษาเพิ่มเติมในวิชาสำรวจแหล่งแร่โดยวิธีธรณีฟิสิกส์, กลับมารับราชการในกรมโลหกิจ (ปัจจุบันเป็นกรมทรัพยากรธรณี) รวมเวลา ๑๑ ปี แล้วออกไปทำงานที่บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย โดยการแนะนำของ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์

ซึ่งเป็นบุคคลชั้นปัญญาชน แต่ผู้เขียนขอย้ำว่า อยากให้เป็นเรื่องอ่านง่ายสำหรับเยาวชน และปลุกจิตสำนึกของเยาวชนให้รำลึกถึงคณะราษฎรที่เสี่ยงชีวิตเพื่อก้าวแรกของระบอบประชาธิปไตย ที่ได้ต่อสู้กับพลังต่อต้านประชาธิปไตยเรื่อยมาเป็นเวลายาวนานถึง ๑๕ ปี จึงได้ถูกโค่นล้มลงด้วยกำลังอาวุธ อันมีผลให้ประชาธิปไตยต้องถดถอย แต่จิตสำนึกประชาธิปไตยยังมิได้ดับลง คงคุกรุ่นอยู่ตลอดมาจนกระทั่งปะทุขึ้นมาในวีรกรรม ๑๔ ตุลา ๒๕๑๖, ๖ ตุลา ๒๕๑๙ และ ๑๗ พฤษภา ๒๕๓๕ พลังมหาชนที่ปรารถนาประชาธิปไตยมีแต่จะเพิ่มขึ้น ถ้าหากว่าเยาวชนตระหนักถึงคุณค่าและความเสียสละของกลุ่มเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพอันมวลชนพึงได้รับทั่วหน้ากัน ชีวิตของผู้เรียกร้องประชาธิปไตยจะไม่สูญเสียเปล่า ถ้าเยาวชนสืบทอดเจตนารมณ์ของเยาวชนในอดีต การต่อสู้เพื่อให้ได้สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคมิใช่การต่อสู้ยกเดียว แต่เป็นการต่อสู้อย่างต่อเนื่องจนกระทั่งฝ่ายต่อต้านประชาธิปไตยตระหนักว่า พลังมหาชนเหนือกว่าอย่างท่วมท้น

ผู้เขียนจะกล่าวถึงความผิดพลาดของคณะราษฎรและความแตกแยกของผู้นำของคณะเอง เพื่อให้เป็นอุทาหรณ์แก่นักการเมืองยุคปัจจุบัน เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงผลร้ายของความแตกแยกที่เกิดขึ้นในอดีต จะได้พยายามหักห้ามความขุ่นเคืองที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นให้มากขึ้น

เรื่องความแตกแยกระหว่างมันสมองฝ่ายพลเรือนและมันสมองฝ่ายทหารในคณะราษฎรเป็นเรื่องครึกโครมมากใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ผู้เขียนจึงนำมาเล่าไว้ในที่นี้ เพื่อเปิดเผยข้อเท็จจริงที่ไม่มีใครกล่าวถึง ซึ่งอาจเป็นเพราะไม่มีคนรุ่นหลังรู้เรื่อง

ผู้เขียนได้รู้เรื่องราวของการยึดอำนาจจากคุณพ่อน้อยที่สุด ในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้เขียนได้รู้เรื่องพอควรจากนายร้อยตรีสำรวจ กาญจนสิทธิ์ ผู้บังคับหมวดทหารที่รักษาความปลอดภัยที่บ้านคุณพ่อ ต่อมาเมื่อผู้เขียนกลับจากต่างประเทศเข้ารับราชการในกรมโลหกิจ (ปัจจุบันเป็นกรมทรัพยากรธรณี) ได้มีโอกาสพบและสอบถามเรื่องราวจาก หลวงรณสิทธิพิชัย ซึ่งเคยเป็นนายทหารคนสนิทของคุณพ่อ

ผู้เขียนไม่ทำเชิงอรรถ เพราะถือว่าไม่ได้เขียนเชิงวิชาการ และก็ไม่มีเวลาที่จะค้นเอกสารที่ได้เคยอ่านผ่านตามานานแล้ว จึงได้แต่เก็บเอาใจความมาถ่ายทอด จะมีอ้างอิงก็จากเอกสารไม่กี่ฉบับที่มีอยู่ในมือได้แก่บันทึกของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ บันทึกของพระยาทรงสุรเดช และ เอกสารวิชาการของสมาคมประวัติศาสตร์ เขียนโดยศาสตราจารย์แถมสุข นุ่มนนท์

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้ข้อเท็จจริงหลายอย่างจากแหล่งที่ผู้เขียนเห็นว่าเชื่อถือได้ รวมทั้งบุตรหลานของเพื่อนสนิทของพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร และ พระยาทรงสุรเดช แต่ท่านเหล่านั้นได้ขอร้องไม่ให้อ้างชื่อท่าน มีคนเดียวที่ผู้เขียนอ้างชื่อได้ คือ สรศัลย์ แพ่งสภา บุตรนายพันเอกพระอินทร์ศรศัลย์ (สอาด แพ่งสภา) ผู้ศึกษาวิชาทหารร่วมสมัยกับพระยาพหล ฯ และ พระยาทรง ฯ ในโรงเรียนนายร้อยเยอรมันยุคไกเซอร์วิลเฮล์มที่ ๒ สมัยนั้นมีเจ้านายหลายองค์เรียนในโรงเรียนนายร้อยร่วมสมัยกับพระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ และ พระประศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งเป็นรุ่นน้องสุดท้อง

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๘ ขณะที่ผู้เขียนเรียนหนังสือในชั้นมัธยมปีที่ ๕,๖,๗,๘ ไม่มีการสอนเรื่องประชาธิปไตยเลย ผู้เขียนก็ไม่รู้จักใครที่จะช่วยอธิบายระบบการปกครองแบบใหม่ คุณพ่อก็แทบไม่มีเวลาอยู่กับลูก ดังนั้น เมื่อผู้เขียนสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๘ ได้แล้ว นอกจากตั้งหน้าเรียนเพื่อสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง ผู้เขียนก็ไปสมัครเรียนที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โดยหวังว่าจะได้มีความรู้เรื่องประชาธิปไตยบ้าง ฉะนั้นผู้เขียนก็นับว่าเป็นชาวธรรมศาสตร์รุ่นแรก ๆ (ลงทะเบียนเมื่อต้นปี ๒๔๗๙) แต่ไม่ได้สมัครสอบวิชาใด ๆ เลย เนื่องจากไม่ประสงค์จะได้ปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิต เป็นการเรียนหาความรู้อย่างแท้จริง

อีกประการหนึ่ง ผู้เขียนมีความผูกพันกับชาวธรรมศาสตร์ ในฐานะ *"อาจารย์เถื่อน"* โดยศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ซึ่งขณะนั้นเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ขออย่างเป็นกันเองให้ผู้เขียนไปสอนภาษาอังกฤษคณะรัฐศาสตร์ปีที่ ๔ และปริญญาโทวิชาเรียง

ความภาษาอังกฤษในเรื่องการเมือง โดยท่านเห็นว่าผู้เขียนสนใจในเรื่องการเมืองของอังกฤษและไทยและรู้ภาษาอังกฤษดี ผู้เขียนได้ออกตัวว่าคงจะเป็นอาจารย์ประเภท "เป็ดขัน" แต่ก็รับสอนโดยมีความอยากรู้อยากเห็นว่านักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ปีที่ ๔ และนักศึกษาปริญญาโท จะรู้เรื่องการเมืองระบอบประชาธิปไตยและระบอบเผด็จการเพียงใด

ผู้เขียนมีเรื่องราว "ภายใน" คณะราษฎรค่อนข้างมาก ซึ่งส่วนมากมิได้รู้จากคุณพ่อ เพราะผู้เขียนมีเวลาพบท่านน้อยมากหลังการยึดอำนาจ และหลังจากผู้เขียนจากท่านไปเมื่ออายุเพียง ๑๘ ปี ก็เป็นการจากกันไปเลย เพราะท่านเสียชีวิตในระหว่างที่ผู้เขียนอยู่อย่างซุกซ่อนในขบวนการเสรีไทย เรื่องราวส่วนมากผู้เขียนได้จากท่านผู้หญิงบุญหลง พลพยุหเสนา และบางเรื่องได้จากท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ นอกจากนั้นยังได้รู้เรื่องภายในจากสหายสนิทของคุณพ่อซึ่งเป็นพวกเจ้า

ฉะนั้น การเขียนบทความนี้จึงจบไม่ลงแม้จะย่นย่อก็เกรงว่า ผู้จัดทำจะตัดทอน "ฝอย" ออก ผู้เขียนจึงตั้งใจว่า จะรวบรวม "ฝอย" ทั้งหลายเอามาขยายเรื่องที่เป็นสาระเพื่อเขียนหนังสือเล่มหนึ่ง เสนอคณะกรรมการ ๖๐ ปีประชาธิปไตย

❑ ❑ ❑

อำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลงเมื่อย่ำรุ่งของวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยการยึดอำนาจอย่างฉับพลันไร้การนองเลือดของกลุ่มทหารบก ทหารเรือ และ พลเรือนผู้เรียกตนเองว่า **"คณะราษฎร"**

ผู้เขียนขอย้อนไปกล่าวถึงความคิดริเริ่มเมื่อ ๖ ปีก่อนการลงมือปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศสยามจากระบบที่กษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาดเป็นระบบกษัตริย์อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครอง

กลุ่มก่อหวอดการเปลี่ยนแปลงเป็นนักศึกษาไทยในยุโรป ๖ คน และข้าราชการสถานทูตคนหนึ่ง ได้แก่

๑. ร้อยโท ประยูร ภมรมนตรี นายทหารกองหนุนซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในรัชกาลที่ ๖ ลาราชการไปศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในฝรั่งเศส

๒. ร้อยโท แปลก ขีตตะสังคะ สำเร็จวิชาทหารจากโรงเรียนเสนาธิการ

ทหารบกสยามศึกษาที่โรงเรียนนายทหารปืนใหญ่ฝรั่งเศส

๓. ร้อยตรี ทัศนัย มิตรภักดี นายทหารกองหนุนซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็กกรมการทหารม้าที่ ๕ นครราชสีมา ศึกษาที่โรงเรียนนายทหารม้าฝรั่งเศส

๔. นายตั้ว ลพานุกรม นักศึกษาวิทยาศาสตร์ในสวิตเซอร์แลนด์

๕. หลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) ผู้ช่วยสถานทูตสยามประจำกรุงปารีส

๖. นายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตอังกฤษ

๗. นายปรีดี พนมยงค์ นักศึกษาวิชากฎหมายและเศรษฐศาสตร์

นักศึกษาเหล่านั้นเล่าเรียนอยู่ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๖ และ ต้นรัชกาลที่ ๗ นายปรีดี พนมยงค์ได้บันทึกไว้ว่า คนไทย ๗ คนนั้นได้ประชุมกันเป็นทางการครั้งแรกในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ที่หอพักแห่งหนึ่ง ณ "Rue du Sommerard" (พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จขึ้นครองราชย์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘) และได้ประชุมต่อเนื่องกันเป็นเวลาประมาณ ๕ วัน ได้ตกลงในสาระสำคัญว่า จะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากกษัตริย์เหนือกฎหมาย เป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย และ ดำเนินการให้บรรลุหลัก ๖ ประการ (รายละเอียดปรากฏอยู่ใน "ประกาศของคณะราษฎร")

กลุ่มผู้ริเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองเรียกชื่อกลุ่มว่า **คณะราษฎร**

นายปรีดี พนมยงค์ เดินทางกลับสยามในเดือน มีนาคม ๒๔๗๐ ต่อมาเพื่อนร่วมคิดที่ยังอยู่ในปารีส ได้ชวนนายทวี บุญยเกตุ และนายบรรจง ศรีจรูญ เข้าร่วมคณะ หลังจากนั้น เรือตรีสินธุ์ กมลนาวิน นักศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศเดนมาร์คที่ไปเยือนปารีสก็ได้เข้าร่วมคณะอีกผู้หนึ่ง ภายหลัง นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช ได้ไปดูการทหารในฝรั่งเศส พระยาทรง ฯ เคยเรียนภาษาเยอรมันกับมารดาร้อยโทประยูร ฯ ก่อนเดินทางไปเรียนวิชาทหารในเยอรมัน ร้อยโทประยูร ฯ จึงลองทาบทามว่ารู้สึกอย่างไรต่อระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระยาทรง ฯ บอกว่าไม่พอใจระบบนั้น แต่ร้อยโทประยูร ฯ ก็ยังไม่ได้ชวนเข้าร่วมคณะราษฎร

พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พระยาทรงสุรเดช(ซึ่งเขียนบันทึกเรื่องการปฏิวัติไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒) กล่าวตรงกันว่า นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา

นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช นายพันเอก พระยาฤทธิ์อัคเนย์ และ นายพันโท พระประศาสน์พิทยายุทธ ได้หารือกันถึงเรื่องการเปลี่ยนการปกครองราว ๆ ๒-๓ ปี ก่อนลงมือปฏิวัติ โดยไม่รู้ว่า มีพวกพลเรือนร่วมกับนายทหารชั้นยศน้อยคิดปฏิวัติอยู่เหมือนกัน พวกพลเรือนและทหารยศน้อยต้องการได้ทหารยศสูงที่มีตำแหน่งสำคัญในกองทัพเข้าร่วมด้วยจึงได้ติดต่อรู้ถึงกันขึ้น เป็นอันว่า ในขั้นสุดท้ายคณะราษฎรประกอบด้วย ๔ พวก ได้แก่

๑. พวกพลเรือน มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นหัวหน้า

๒. พวกทหารเรือ มีนายนาวาตรี หลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) เป็นหัวหน้า

๓. พวกทหารบกชั้นยศน้อย มีนายพันตรี หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ขีตตะสังขะ) เป็นหัวหน้า

๔. พวกทหารบกชั้นยศสูง มีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) พระยาฤทธิ์อัคเนย์ (สละ เอมะศิริ) และนายพันโท พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น)

อย่างไรก็ตาม แต่ละพวกต่างก็ระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะเลือกเฟ้นชักชวนแต่บุคคลที่เหมาะสมจริง ๆ จำนวนจำกัด ให้เข้าร่วมคณะราษฎร หลวงประดิษฐ์มนูธรรมกล่าวไว้ว่า เมื่อกลับจากฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็พบว่า มีคนรุ่นหนุ่มจำนวนมากที่ตื่นตัวต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองทั้ง ๆ ที่เขาไม่เคยไปพบเห็นระบบประชาธิปไตยในต่างประเทศ ฉะนั้น เมื่อผู้ร่วมคิดคนอื่น ๆ ทยอยกันกลับประเทศไทย จึงไม่มีความลำบากในการชวนผู้สนใจเข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎร แต่ผู้ริเริ่มทั้ง ๗ คนนั้นก็มิได้มุ่งหน้าหาพวกให้ได้มาก ๆ เพราะเกรงว่าจะรักษาความลับไม่ได้

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ปรากฏตามรายชื่อของแต่ละกลุ่มว่า จำนวนคณะผู้ก่อการ ฯ ทั้ง ๔ กลุ่ม มีเพียง ๙๙ คน ในการประชุมหารือกันก่อนปฏิบัติการ ก็ไม่มีใครรู้ว่า แต่ละพวกมีผู้ร่วมด้วยเท่าใด และต่างก็แยกประชุมกันโดยมีผู้ประสานงานระหว่างกลุ่มไม่กี่คน

ก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองประมาณปีเศษ พระยาทรงสุรเดชได้ร่วมกับเพื่อนบ้านที่สนิทสนมชอบพอกันตั้งวงดนตรีขึ้น มีผู้เล่นประจำประมาณ

๑๐ คน บ้านพระยาทรง ฯ มีพระยาทรง ฯ และบุตร ๓ คน บ้านคุณพระวิเศษสุรการ มีตัวคุณพระเองและบุตร ๓ คน บ้านคุณพระเทพธน มีภรรยาสาวและบุตรสาวรวม ๓ คน เวียนกันเล่นตามบ้านใดบ้านหนึ่งทุกสุดสัปดาห์ นักดนตรีที่มาร่วมเป็นครั้งคราวก็มีครูสอนดนตรี และ ร้อยเอก หลวงรณสิทธิพิชัย ซึ่งเป็นครูโรงเรียนนายร้อย และ เป็นผู้ก่อการ ในระยะไม่กี่เดือนก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อนสนิทของพระยาทรง ฯ คือ พระยาพหลพลพยุหเสนาและพระประศาสน์พิทยายุทธมานั่งฟังบ่อย ๆ และ พระยาฤทธิ์อัคเนย์ก็มาเป็นครั้งคราว หลังการปฏิวัติแล้วพวกเราจึงรู้ว่า พระยาทรง ฯ ได้ใช้วงดนตรี "ปฏิพัทธ์" เป็นฉากบังหน้าการประชุมวางแผนยึดอำนาจ พวกพระยาทรง ฯ หารือกันที่นอกชานขณะที่นักดนตรีกำลังบรรเลงเพลงกันนั่นเอง

ส่วนพวกทหารเรือนั้น มักจะใช้ร้านอาหารจีนเป็นสถานที่ประชุมกัน และจะเสแสร้งแกล้งทำเป็นเมาเหล้าส่งเสียงเอะอะโวยวายล้อเลียนกันเรื่องจะก่อการกบฏ วิธีนี้ก็ดูเหมือนจะแนบเนียนดี เพราะคนทั่วไปก็เห็นว่าเรื่องสุราเป็นเรื่องชายชาตรีชาญสมุทรมีความเชี่ยวชาญช่ำชองเป็นปกติวิสัย

ต้นเดือน มิถุนายน ๒๔๗๕ มีการประชุมที่บ้านร้อยโทประยูร ภมรมนตรี บุคคลชั้นหัวหน้าที่ร่วมประชุม ได้แก่ พระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ พระประศาสน์ ฯ หลวงประดิษฐ์ ฯ (ปรีดี พนมยงค์) หลวงพิบูล ฯ (แปลก ขีตตะสังขะ) หลวงสินธุ์ ฯ (สินธุ์ กมลนาวิน) แต่ก็ยังไม่สามารถวางแผนแน่นอน

จวนถึงวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ได้นัดประชุมครั้งสุดท้ายที่บ้านพระยาทรง ฯ (ปัจจุบันเป็นบ้านเลขที่ ๙๖/๑๐ ถนนประดิพัทธ์) มีหัวหน้ากลุ่มมาประชุม คราวนี้แต่ละกลุ่มแจ้งจำนวนประมาณของพวกตน แต่ไม่เปิดเผยรายชื่อ

การปฏิวัติรัฐประหารภายหลังการยึดอำนาจครั้งแรกในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นปฏิบัติการของฝ่ายทหารที่มีกำลังทหารส่วนใหญ่และส่วนสำคัญอยู่ในมือ ส่วนการยึดอำนาจครั้งแรก เป็นการกระทำของคณะราษฎรซึ่งมีกำลังทหารหยิบมือเดียว ยึดอำนาจจากคณะเจ้าซึ่งมีเชื้อพระวงศ์และนายทหารผู้ใหญ่ผู้จงรัก

ภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์คุมกำลังทหารในตำแหน่งสำคัญทั้งสิ้น ผู้เขียนจึงใคร่จะเล่าถึงแนวคิดและวิธีปฏิบัติของคณะราษฎรให้เห็นชัด

แผนการลวงขั้นต้น คือ การปล่อยข่าวลือว่าจะมีการจู่โจมยึดอำนาจในวันที่ ๖ เมษายน (วันจักรี) ข่าวลือแพร่สะพัดว่าจะมีเหตุร้ายรุนแรงขนาดเลือดท่วมท้องช้าง

วันจักรี ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นวันครบ ๑๕๐ ปีแห่งการครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี รัฐบาลของพระปกเกล้า ฯ จึงจัดให้มีพิธีสมโภชพระนครและเปิดปฐมบรมราชานุสรณ์และสะพานพระพุทธยอดฟ้า ข่าวลืออัปมงคลว่า จะมีเหตุการณ์ร้ายแรง สอดคล้องกับความเชื่อทั่วไปว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ ได้ทรงทำนายไว้เองว่า ราชวงศ์จักรีจักครองราชย์อยู่ได้เพียง ๑๕๐ ปี

ตามหมายกำหนดการในพระราชพิธีสมโภชพระนคร พระปกเกล้า ฯ จะเสด็จตรวจพลสวนสนามวันที่ ๕ เมษายน แต่มีคำสั่งด่วนมากให้เลื่อนเป็นวันที่ ๙ ก่อให้เกิดความประหวั่นพรั่นใจว่าจะมีเหตุร้ายจริงตามข่าวลือ

อย่างไรก็ตาม ในคืนวันที่ ๕ งานสมโภชพระนครก็เริ่มขึ้น มีการประดับไฟและธงทั่วไป มีฝูงชนออกเดินเที่ยวจนดึกดื่น รัฐบาลได้เตรียมกำลังตำรวจไว้ตรวจตราความสงบเรียบร้อยอย่างกว้างขวาง

ในวันที่ ๖ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนพยุหยาตราใหญ่ไปตามถนนหน้าพระลาน ถนนสนามชัย ถนนเจริญกรุง ถนนตรีเพชร แล้วเข้าโรงพระราชพิธีหน้าอนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ณ เชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้า ทรงทำพิธีเปิดแพรคลุมพระบรมรูปและเปิดสะพาน

หน่วยทหารในกระบวนพยุหยาตราได้รับจ่ายกระสุนจริง ตำรวจรักษาการณ์เต็มอัตรา รวมทั้งมีตำรวจนอกเครื่องแบบกระจายอยู่ในฝูงชน ทหารที่รายทางรักษาการณ์หันหลังให้ขบวนเสด็จเพื่อสังเกตการณ์ในฝูงชน แถวทหารตั้งซ้อนกันในสนามหน้าประตูวิมานชัยศรี พลตรีพระยา-

เสนาสงคราม ผู้บัญชาการกองพล ๑ แต่งเต็มยศขี่ม้านำขบวน ถัดไปเป็นกองพันทหารม้าที่ ๑ แต่งเต็มยศ ต่อมามีขบวนทหารปืนใหญ่ กองทหารช่างและสื่อสารรักษาพระองค์ โยธวาทิตบรรเลงเพลงมาร์ชกระหึ่มเร้าใจ ขบวนถัดไปคือทหารราบรักษาพระองค์ ๑ กรม นำโดย พันเอก พระยามหาณรงค์เรืองเดช ต่อจากนั้นก็มีขบวนนักเรียนนายร้อยทหารบก และนักเรียนนายเรือ ตามด้วยพลตรีพระยาพิชัยสงคราม แม่ทัพกองทัพที่ ๑ นั่งบนหลังม้าอย่างสง่าผ่าเผย หลังท่านแม่ทัพมีกลุ่มนายทหารเสนาธิการ ขบวนสุดท้ายคือ กองพันราชวัลลภ นำโดยนายพันเอก พระยาสุรเดช-รณชิต (ชิต ยุวนะเตมีย์) ท่านผู้นี้เป็นนักเรียนนายร้อยในเยอรมนียุคไกเซอร์ มีสมญาว่า "เยอรมันดำ"

พลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ อธิบดีตำรวจ จัดกองตำรวจเป็นหน่วยหลังขบวนทหาร

ทั้งทหารและตำรวจ แบกปืนบรรจุกระสุนจริง ตำรวจนอกเครื่องแบบที่กระจายอยู่ในฝูงชนคนดู ก็มีปืนพกเป็นอาวุธ

กระบวนพยุหยาตราใหญ่ในวันจักรี ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงเป็นกระบวนยิ่งใหญ่ที่แสดงแสนยานุภาพของกองทัพให้ปรากฏ

และแล้ว งานพระราชพิธีอันมโหฬารก็ผ่านพ้นไปอย่างเรียบร้อยราบรื่น ใครเล่าจะหาญฮึกเข้ายึดอำนาจ

วันที่ ๙ เมษายน ๒๔๗๕ วันที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จตรวจพลสวนสนาม ก็ผ่านไปด้วยดีเช่นกัน เมื่อทหารเหล่าต่าง ๆ เดินสวนสนามผ่านหน้าพระที่นั่งแล้ว พระปกเกล้า ฯทรงม้าพระที่นั่งผ่านแถวทหารทุกหน่วย ตามด้วยนายพลตรี พระยาเสนาสงคราม ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑

บรรดาขุนศึกที่ร่วมขบวนพยุหยาตราใหญ่ ล้วนแต่เป็นผู้จงรักภักดีประเภทมอบกายถวายชีวิต ยกเว้นนายพันโท พระเหี้ยมใจหาญ ผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบก อดีตนักบินขับไล่ผู้ผ่านศึกในสงครามโลกครั้งที่ ๑ พระเหี้ยมใจหาญได้นำนักเรียนนายร้อยทั้งหมด ไปสู่ลานพระบรมรูปทรงม้า ปฏิบัติการเป็นหัวหอกแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยที่ในขณะนั้น

หนุ่มวัยรุ่นทั้งหลายหันเหมาหาระบอบประชาธิปไตย โดยการเสี้ยมสอนของครูสอนวิชาทหารนั่นเอง

ฝ่ายขุนศึกและนายตำรวจใหญ่ทั้งหลายก็โล่งอก ที่ไม่มีเหตุร้ายระหว่างพระราชพิธีสมโภชกรุงและเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้า ฝ่ายขุนศึกอาจนึกว่า แม้พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมจะมีนายทหารจำนวนมากชื่นชมในการที่พระองค์ทรงเสนอเลื่อนยศพวกเขา ก็คงจะไม่กล้าลงมือยึดอำนาจที่ผนึกกำลังอย่างเข้มแข็งปานนั้น แต่ฝ่ายตำรวจไม่นิ่งนอนใจ ยังคงสงสัยส่งสายลับออกติดตามความเคลื่อนไหวของสมาชิกคณะราษฎรอย่างไม่ลดละ จนกระทั่งได้เสนอรายชื่อบุคคลสำคัญในคณะต่อกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยซึ่งไม่ทรงเชื่ออธิบดีตำรวจ

> ในช่วงเวลาแห่งการปรึกษาหารือเรื่องการยึดอำนาจ ผู้เขียนเพิ่งมีอายุย่างเข้า ๑๔ ปี กำลังเรียนหนังสือชั้นมัธยม ๕ (ชั้นมัธยม ๘ เป็นชั้นสุดท้ายของระดับมัธยมศึกษา)

การที่ทั้งสี่กลุ่มในคณะราษฎรยกพระยาพหล ฯ ขึ้นเป็นหัวหน้าคณะ น่าจะเป็นเพราะท่านเป็นผู้ประสานงานที่ดี มีจริยวัตรอ่อนโยนละมุนละไม เข้ากับทุกฝ่ายได้ดี นอกจากนั้น ท่านยังมีอาวุโสสูงสุด (อายุ ๔๕ ปี) พระยาฤทธิ์ ฯ อายุ ๔๓ ปี พระยาทรง ฯ อายุ ๔๑ ปี

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) หัวหน้าฝ่ายพลเรือน ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นมันสมองของคณะราษฎร มีอายุเพียง ๓๒ ปีเท่านั้น

นายปรีดี ฯ ได้เล่าถึงแนวคิดของท่านในการที่จะยึดอำนาจการปกครองซึ่งน่าสนใจมาก ท่านได้เล่าว่า ได้ความคิดครั้งแรกจากศาสตราจารย์ฝรั่งเศสผู้บรรยายถึงประวัติศาสตร์โบราณที่เจ้าแคว้นหนึ่งยึดตัวเจ้าอีกแคว้นหนึ่งเป็นตัวประกันเพื่อบังคับให้ปฏิบัติตาม ท่านจึงเสนอความคิดว่า การยึดอำนาจในสยามก็จะทำได้โดยยึดตัวเจ้านายผู้กุมอำนาจทหารและการปกครองเป็นประกัน แล้วขอให้พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานรัฐธรรมนูญ

ต่อมา เมื่อนายปรีดี ฯ กลับสยามแล้ว ได้อ่านพบแจ้งความในหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศส ว่า มีหนังสือชื่อ "เทคนิครัฐประหาร" แต่งโดย มาลาปาร์เตอะ เพิ่งพิมพ์

ขายในฝรั่งเศส ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่กี่เดือน นายปรีดี ฯ จึงให้สำนักพิมพ์ตัวแทนของตนสั่งซื้อหนังสือเล่มนั้นปนมากับหนังสืออื่น ๆ เมื่อได้หนังสือเรื่องเทคนิครัฐประหารมาแล้ว นายปรีดี ฯ ก็ฉีกปกออกเผาไฟ เมื่ออ่านแล้วก็มอบให้พันตรีหลวงพิบูลสงคราม อ่านด้วย

ครั้นเมื่อพระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ พระยาฤทธิ์ ฯ และ พระประศาสน์ ฯ ได้เข้าร่วมคณะราษฎรแล้ว ทุกฝ่ายจึงเห็นว่า พวกทหารบกชั้นผู้ใหญ่ควรจะเป็นฝ่ายวางแผนยึดอำนาจ เพราะอยู่ในฐานะที่จะเกลี้ยกล่อมทหารตามกรมกองต่าง ๆ อย่างน้อยในกรุงเทพ ฯ แทบทั้งหมดเข้าเป็นพวก อันจะเป็นฐานกำลังเพียงพอที่จะปฏิบัติการได้สำเร็จ

> พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะราษฎร เชื่อในความสามารถของพระยาทรงสุรเดช ซึ่งดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารโรงเรียนนายร้อย กรมยุทธศึกษา จึงมอบให้เป็นผู้วางแผนยึดอำนาจ แต่ในการปรึกษาขั้นต้น พระยาทรง ฯ กับพระยาฤทธิ์ ฯ ขัดแย้งกันรุนแรงถึงกับพระยาฤทธิ์ ฯ ขอถอนตัวจากคณะราษฎร ซึ่งเป็นเรื่องน่าวิตกของทุกฝ่าย ด้วยเหตุว่าพระยาฤทธิ์อัคเนย์ เป็นผู้เดียวในคณะราษฎรที่มีกำลังทหารอยู่ในบังคับบัญชา คือ มีตำแหน่งเป็นผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ ในกรุงเทพ ฯ มีทหารปืนใหญ่ ๒ กองพัน (รวม ๔ กองร้อย) อยู่ในมือ
>
> ข้อขัดแย้งสำคัญระหว่างนายทหารผู้ใหญ่สองท่านนี้ เกิดขึ้นเนื่องจากพระยาทรง ฯ ต้องการลงมือทำการขณะที่พระปกเกล้า ฯ ประทับอยู่ในกรุงเทพ ฯ พระยาฤทธิ์ ฯ แย้งว่า ควรลงมือทำการเมื่อพระเจ้าอยู่หัวแปรพระราชฐานสู่พระที่นั่งไกลกังวลที่หัวหิน

เมื่อนายปรีดี ฯ เห็นผู้ใหญ่ฝ่ายทหารบกโต้แย้งกันเช่นนั้น จึงเสนอหัวหน้าทหารเรือ ให้พิจารณาแผนการจับเสนาบดีและเจ้านายองค์สำคัญที่โดยสารรถไฟไปเฝ้าพระปกเกล้า ฯ ที่วังไกลกังวลทุก ๆ สุดสัปดาห์ ขณะที่พระองค์ประทับที่นั่น

สมัยนั้น การเดินทางไปหัวหินมีแต่ทางรถไฟ รถไฟทุกขบวนต้องจอดที่ชุมทางตลิ่งชันซึ่งติดกับคลองที่บรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกอกน้อย นายปรีดี ฯ เสนอ

ให้หม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์ นายช่างกลการรถไฟร่วมเดินทางไปในรถไฟขบวนที่พระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เสด็จ แล้วหาเหตุถ่วงเวลาให้ขบวนรถไฟจอดที่ตลิ่งชันนาน ๆ เพื่อให้ทหารเรือมีเวลาจับกุมคณะเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ที่กำลังเดินทางไปหัวหินไปกักไว้บนเรือรบเป็นประกัน แล้วจึงกราบทูลขอพระราชทานรัฐธรรมนูญจากพระเจ้าอยู่หัว

> หัวหน้ากลุ่มทหารเรือเสนอมอบหน้าที่สำคัญขนาดคอขาดบาดตายให้ นายเรือเอกหลวงสังวรยุทธกิจ ผู้บังคับการเรือรบหลวงพาลีรั้งทวีปให้หลวงสังวร ฯ รายงานผู้บังคับบัญชาว่าจะนำทหารเรือไปฝึกยกพลขึ้นบกที่ตลิ่งชัน
>
> กลยุทธ์ยึดอำนาจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม นับว่าแนบเนียนและมีทางสำเร็จมากทีเดียว กล่าวกันว่า หลวงสังวร ฯ นายทหารเรือหนุ่มผู้คึกคะนองออกปากว่าหน้าที่ซึ่งตนจะต้องทำนั้น "สนุกดี"

แต่ในที่สุด ทุกฝ่ายก็เห็นว่า ปฏิบัติการที่ไม่มีกำลังทหารหนุนหลังเพียงพอเป็นการเสี่ยงอันตรายเกินไป จึงต่างก็ให้พระยาพหล ฯ ระงับความขัดแย้งระหว่างพระยาทรง ฯ กับพระยาฤทธิ์ ฯ และให้คิดแผนซึ่งทุกฝ่ายรับได้ โดยหาทางเอาทหารตามกรมกองในกรุงเทพ ฯ ส่วนมากเข้ามาเป็นพวก

ทุกฝ่ายเห็นด้วยกับพระยาฤทธิ์ ฯ ว่า ควรยึดอำนาจขณะที่พระปกเกล้า ฯ ประทับที่พระราชวังไกลกังวล หัวหิน พระยาทรง ฯ ยินยอมตามเสียงข้างมาก พระยาฤทธิ์ ฯ ซึ่งเป็นผู้เดียวในคณะราษฎรที่คุมกำลังทหารปืนใหญ่ ๔ กองร้อย ยอมรับว่า ไม่มีแผนการณ์เสนอต่อคณะ พระยาพหล ฯ จึงคงยืนยันให้พระยาทรง ฯ คิดกะการณ์ทั้งหมดแต่ผู้เดียว

อย่างไรก็ตาม พระยาพหล ฯ กับพวก ไม่เห็นด้วยในข้อที่จะชักชวนทหารตามกรมกองต่าง ๆ ในกรุงเทพ ฯ แทบทั้งหมดเข้าร่วมด้วย เพราะเกรงว่าจะรักษาความลับไม่ได้

นายทหารผู้ใหญ่ตระหนักดีถึงความล้มเหลวของคณะปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๕๔ หรือที่เรียกว่า "กบฏ ร.ศ. ๑๓๐" เรื่องมีว่า นายทหารคนหนึ่งในคณะกบฏ ร.ศ.

๑๓๐ กลุ้มใจที่จะต้องเสียสัตย์ปฏิญาณต่อพระแก้วมรกตในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา จึงเปิดเผยแผนลับ

> ในการประชุมก่อนครั้งสุดท้ายที่บ้านนายประยูร ภมรมนตรี เมื่อต้นเดือน มิถุนายน แต่ละฝ่ายแจ้งว่ามีพวกไม่มาก แต่เชื่อแน่ว่า ทุกคนไว้ใจได้ ไม่ใช่คนลังเลหรือโลเล จะไม่กลับใจจะไม่ฉวยโอกาสหาความดีความชอบส่วนตัว ทำตนเป็นหนอนบ่อนไส้ เปิดเผยความลับต่อตำรวจ
>
> อันที่จริง มีนายทหารยศพันเอกผู้หนึ่ง ล่วงรู้ถึงความคิดของพระยาพหล ฯ และพระยาทรง ฯ แต่ไม่ร่วมด้วย ท่านผู้นี้ คือ นายพันเอก พระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิ่น ท่าราบ)

นายประยูร ภมรมนตรี ได้เป็นผู้ให้ความสะดวกแก่พระยาศรี ฯ และพระยาทรง ฯ เมื่อนายทหารทั้งสองไปดูงานในฝรั่งเศส และได้ถือโอกาสทาบทามถามความเห็นเกี่ยวกับระบอบการปกครองของประเทศสยาม แต่ยังไม่เปิดเผยความคิดของกลุ่มก่อหวอดในกรุงปารีส นายประยูร ฯ เล่าว่า เมื่อกลับมาจากฝรั่งเศสแล้ว กลุ่มก่อหวอดขอให้ตนพยายามชักชวนนายทหารผู้ใหญ่เข้าร่วมคณะราษฎร นายประยูร ฯ ได้ไปชวนพระยาพหล ฯ และ พระยาทรง ฯ ด้วยตนเอง นายปรีดี ฯ บันทึกว่า การชักชวนนายทหารผู้ใหญ่สองคนนี้อยู่ในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๔๗๔ นายทหารทั้งสองได้ไปชวนพระยาศรีสิทธิสงครามซึ่งเป็นเพื่อนสนิทตั้งแต่ครั้งเรียนอยู่ในโรงเรียนนายร้อยเยอรมัน พระยาศรี ฯ ไม่ร่วมด้วย แต่รับรองว่าจะรักษาความลับของเพื่อน

เมื่อพระยาทรง ฯ วางแผนยึดอำนาจเสร็จแล้ว ก็มีการประชุมครั้งสุดท้ายที่บ้านพระยาทรง ฯ ก่อนหน้าการลงมือไม่กี่วัน (พระยาทรง ฯ ผู้เขียนบันทึกไม่ได้ระบุวันที่) กำหนดปฏิบัติการ เช้าตรู่ของวันศุกร์ที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

> ในวันนั้น แต่ละพวกมิได้เปิดเผยว่า พวกตนมีใครบ้าง บอกแต่จำนวนเท่านั้น แต่หัวหน้าฝ่ายพลเรือน (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) หัวหน้าฝ่ายทหารเรือ (หลวงสินธุ์สงครามชัย) และ หัวหน้าฝ่ายทหารบกชั้นยศน้อย (หลวงพิบูลสงคราม) ต่างก็ขอทราบว่า พระยาทรง ฯ ซึ่งต่อไปเรียกกันว่าผู้อำนวยการฝ่ายทหาร มีกำลังอยู่ในมือแล้วเท่าใด เป็นทหารกรม

ไหนบ้าง ผู้อำนวยการฝ่ายทหารได้แจ้งความจริงให้ทราบว่าขณะนั้นยังไม่มีอะไร นอกจากกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ ภายใต้การบังคับบัญชาของพระยาฤทธิ์ ฯ เมื่อถูกซักไซ้ว่า จะได้เพิ่มเติมมาอย่างไร ผู้อำนวยการฝ่ายทหารไม่เปิดเผยรายละเอียด บอกแต่ว่าในวันที่ ๒๔ จะได้ทหารหมดทั้งกรุงเทพ ฯ พระประศาสน์ ฯ ยืนยันต่อที่ประชุมว่า ผู้อำนวยการฝ่ายทหารมีแผนรัดกุมที่จะเอาทหารในกรุงเทพ ฯ มาร่วมด้วยแต่ขอปิดเป็นความลับ ขอให้กลุ่มทหารบกที่กำหนดตัวไว้แล้วมาพบพระยาทรง ฯ ในวันที่ ๒๔ เวลา ๐๕.๐๐ น. ณ จุดที่ทางรถไฟตัด ถนนประดิพัทธ์ (สมัยนั้นเรียกว่า ถนนปฏิพัทธ์) ห่างจากบ้านของพระยาทรง ฯ ประมาณ ๒๐๐ เมตร

ส่วนทหารเรือนั้น ให้หลวงสินธุ์ ฯ นำไปรอพบทหารบกที่หน้าลานพระบรมรูปทรงม้า เวลา ๐๖.๐๐ น. ตรง ให้พลทหารเรือมีปืนยาวและกระสุนพร้อม

เป็นอันว่า คณะราษฎรตกลงใจเสี่ยงชีวิตลงมือทำการโดยมีพวกร่วมด้วยไม่ถึง ๑๐๐ คน ทุกกลุ่มเชื่อถือพระยาพหล ฯ ผู้เป็นหัวหน้าคณะอย่างสูง พวกเขาเอาด้วยเพราะเห็นว่าพระยาพหล ฯ แสดงความมั่นใจในพระยาทรง ฯ ทั้ง ๆ ที่ทุกคนก็งุนงงสงสัยที่พระยาทรง ฯ ไม่ยอมเปิดเผยแผนจนกระทั่งชั่วโมงสุดท้าย เป็นธรรมดาอยู่เองที่บางคนเห็นว่า พระยาทรง ฯ สงวนความลับเกินความจำเป็น

เหตุผลที่ผู้อำนวยการฝ่ายทหารไม่ยอมเปิดเผยแผนยึดอำนาจ ก็คือแผนนั้นเป็นแผนจู่โจมที่ล่อแหลมอย่างยิ่ง ความสำเร็จนี้ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติการฉับพลัน ให้เสร็จภายในสองสามชั่วโมงไม่ให้ฝ่ายรัฐบาลมีเวลาแก้ไขเหตุการณ์ พระยาทรงสุรเดชเขียนในบันทึกว่า ถ้าคณะผู้ก่อการรู้แผนล่วงหน้าก็จะถอนตัวออกแทบทั้งหมด และการปฏิวัติก็จะไม่มีทางสำเร็จได้เลย

ปัญหาในใจของผู้ร่วมก่อการในการประชุมครั้งสุดท้ายก็คงจะเป็นปัญหาเดียวกัน กล่าวคือ ในฐานะที่พระยาพหล ฯ หัวหน้าคณะ เป็นรองจเรทหารปืนใหญ่ และ พระยาทรง ฯ เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารโรงเรียนนายร้อย กรมยุทธศึกษาทหารบก นายทหารผู้ใหญ่ทั้งสองจะได้กำลังทหารในกรุงเทพ ฯ แทบทั้งหมดมาเป็นฐานกำลังยึดอำนาจได้อย่างไร

พระยาทรง ฯ นัดบุคคลสำคัญฝ่ายทหารบกไปพบในบริเวณใกล้สะพานแดง บางซื่อ ในเวลา ๐๕.๐๐ น. ตรง จะมีเวลาชี้แจงแผนและนำกำลังทหารส่วนใหญ่ไปยังลานพระบรมรูปทรงม้าภายใน ๐๖.๐๐ น. เพื่อสมทบกับทหารเรือภายใต้การนำของหลวงสินธุ์สงครามชัยได้อย่างไร ส่วนหลวงสินธุ์ ฯ นั้น ก็เป็นแต่ครูโรงเรียนนายเรือ มิได้มีอำนาจบังคับบัญชาหน่วยทหารเรือ ย่อมจะไม่มีทางเอาทหารเรือมาเป็นจำนวนมากได้

ในเสี้ยวเวลาแห่งความเป็นความตายของฝ่ายทหารบกและทหารเรือ ฝ่ายพลเรือนมีหน้าที่และความรับผิดชอบสำคัญประการใดหรือไม่

ฝ่ายพลเรือนมีหน้าที่และความรับผิดชอบสำคัญ ๆ เท่ากับฝ่ายทหาร

ฝ่ายพลเรือนเป็นฝ่ายที่มีเอกสารลับสุดยอดอยู่ในมือ ซึ่งถ้าถูกจับกุมเอกสารดังกล่าวจะเป็นหลักฐานมัดตัวแก้ไม่หลุด นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ได้รับมอบให้จัดทำใบปลิวคำแถลงการณ์ของคณะราษฎรไว้ให้พร้อม เพื่อแจกจ่ายให้ราษฎรรู้เรื่องโดยทันทีว่าเกิดอะไรขึ้น

ฝ่ายทหารเสียอีกที่ไม่มีเอกสารปรักปรำตนเองติดตัวเลย (ยกเว้นแถลงการณ์ที่ตัวพระยาพหล ฯ) พระยาทรง ฯ ไม่ได้เขียนรายละเอียดแผนยึดอำนาจไว้ มีแต่บันทึกช่วยจำอย่างย่นย่อ แผนยึดอำนาจมิใช่แผนซับซ้อน เมื่อทำสำเร็จแล้ว ทุกคนก็เห็นพ้องกันว่า เป็นแผนแสนง่าย

ทหารฝ่ายปฏิวัติจริง ๆ นั้นมีเพียงหยิบมือเดียว ถ้าฝ่ายรัฐบาลสั่งการกันได้ ก็จะปราบคณะผู้ก่อการฯ ได้ภายในพริบตาเดียว ทั้งนายทหารและพลทหารที่พระยาทรง ฯ นำมารวมกันไว้หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมนั้นในขั้นแรกมิได้รู้เห็นเป็นใจกับการปฏิวัติแม้แต่น้อย ฐานกำลังปฏิวัติของพระยาทรง ฯ ก็ไม่ใช่ทหาร แต่เป็นนักเรียนนายร้อยในวัยคึกคะนองและกระหายที่จะได้เห็นระบอบประชาธิปไตย พระยาทรง ฯ บันทึกไว้ว่า พวกเขาเป็นกำลังสำคัญในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พวกเขาแสดงความยินดีปรีดาทั่วกัน และสมัครไปทุกแห่งไม่ว่าจะไปทำอะไรที่ไหน

เยาวชนกลุ่มนี้ได้แก่ นักเรียนนายร้อยทหารบกทั้งโรงเรียน ซึ่งมาถึงลานพระบรมรูปทรงม้าในความควบคุมของผู้บังคับการโรงเรียนและครู

สอนวิชาทหาร พวกเขามาถึงก่อนเวลา ๐๖.๐๐ น. เล็กน้อย เพราะอยู่ใกล้ที่สุด ทหารเรือในความควบคุมของหลวงสินธุ์สงครามชัยก็มาตรงต่อเวลา ทหารบกมาถึงเวลา ๐๖.๐๕ น.

ไม่ต้องสงสัยละว่า ในเช้าวันนั้น เวลา ๕ นาทีหลัง ๐๖.๐๐ น. เป็นช่วงเวลาที่หลวงสินธุ์ ฯ รู้สึกว่า ผ่านไปอย่างเชื่องช้าและยาวนานที่สุดในชีวิต

เช้าวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ผู้เขียนเดินจากบ้านไปขึ้นรถรางที่สะพานแดง เปลี่ยนรถที่บางกระบือและที่เทเวศร์ รถรางจากเทเวศร์แล่นผ่านลานพระบรมรูปทรงม้า ผู้เขียนเห็นทหารชุมนุมกันแน่นขนัด และเห็นประชาชนจำนวนมากมุงดูอยู่ ผู้เขียนไม่ทราบว่าเกิดอะไรขึ้น ได้ยินคนบนรถรางพูดกันว่าทหารเป็นกบฏ ผู้เขียนก็นั่งรถรางไปโรงเรียนตามเคย เช้าวันนั้นเจ้าคุณจรัลขวนะเพท อาจารย์ผู้ปกครองเรียกประชุมครูและนักเรียนและแถลงว่า ทหารเป็นกบฏ หลังจากนั้นนักเรียนก็เข้าเรียนตามปกติ ตอนหยุดพักกลางวันทุกคนจึงรู้ว่า มีการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีแถลงการณ์ของผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารระบุชื่อว่ามี พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พันเอกพระยาทรงสุรเดช พันเอกพระยาฤทธิ์อัคเนย์

หลังจากนั้น ผู้เขียนก็ไม่ได้พบคุณพ่อเป็นเวลาราว ๆ หนึ่งสัปดาห์ และก็ไม่เคยได้รู้เรื่องราวอะไรจากท่านเลย ต่อมาจึงได้ซักถามเรื่องราวจากนายร้อยตรีสำรวจ กาญจนสิทธิ์ ผู้บังคับหมวดที่ควบคุมทหารไปเฝ้าบ้านเราที่อยู่ใกล้คลองประปาและทางรถไฟ และได้อ่านบันทึกของพระยาทรง ฯ เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ หลังจากท่านเสียชีวิตแล้วประมาณปีเศษ

การเล่าเรื่องเหตุการณ์ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ผู้เขียนอาศัยบันทึกของพระยาทรง ฯ และปากคำของนายทหารที่อยู่ในเหตุการณ์ขณะที่เป็นนักเรียนนายร้อย

เช้าวันนั้น ครอบครัวของพระยาทรงสุรเดชไม่เอะใจเลยว่า ทำไมท่านจึงออกจากบ้านเร็วกว่าธรรมดา พระยาทรง ฯ ได้พบร้อยเอกหลวงทัศนัยนิยมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี) หนึ่งในเจ็ดของกลุ่มก่อหวอดปฏิวัติในกรุงปารีสกับนายทหารม้าอีก ๓ นายก่อนผู้อื่น ผู้ร่วมงานคนอื่น ๆ มาพร้อมหน้า

กัน เวลา ๐๕.๐๐ น. ได้รับทราบแผนยึดอำนาจภายในเวลาสั้น ๆ แล้วก็รีบไปกรมทหารม้าให้ทันก่อนเวลาเป่าแตรปลุกทหาร คือ ๐๕.๓๐ น. หลวงทัศนัย ฯ และนายทหารม้าอีก ๓ นาย ได้รับมอบให้เอารถยนต์เกราะและรถรบเล็กทั้งหมดไปหน้าลานพระบรมรูปทรงม้า แล้วพระยาทรง ฯ นำคณะไปกรมทหารปืนใหญ่เพื่อบรรทุกทหารขึ้นรถยนต์ของปืนใหญ่ เพื่อนำหน้าไปหน้าพระลาน พระยาพหล ฯ กับหลวงสฤษดิ์ยุทธศิลป์ (ครูโรงเรียนนายร้อย) งัดคลังกระสุนของกรมทหารม้าแล้วขนกระสุนขึ้นรถ พระประศาสน์ ฯ ไปปลุกและคุมตัวนายดาบ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ ฯ มายังหน้าที่ว่าการกรมทหารม้า พระยาทรง ฯ รวบรวมนายทหารม้าทั้งหมดเอาไปด้วย ครูโรงเรียนนายร้อยอีก ๓ คน ขึ้นไปบนโรงทหาร ปลุกเร่งให้ทหารแต่งตัวโดยเร็วไม่ให้ล้างหน้า ให้เดินแถวจากโรงม้าไปกองทหารปืนใหญ่ (ระยะทางเดินประมาณ ๑๐ นาที) หลวงพิบูลสงครามกับพวกไปบ้านผู้การทหารม้า คุมตัวขึ้นรถ ไม่ให้ติดต่อกับทหารได้

พระยาทรง ฯ พระยาพหล ฯ และ พระประศาสน์ ฯ พรวดเข้าไปในกองรักษาการม้า ใช้แผนลวงดุผู้บังคับกองรักษาการว่า เกิดกบฏในกรุงเทพ ฯ ให้ไปปลุกนายทหารและสั่งประชุมหน้าที่ว่าการโดยด่วนอ้างว่าเป็นคำสั่งของแม่ทัพ ผู้บังคับกองรักษาการปฏิบัติตามโดยไม่อิดออด

เมื่อนายทหารมายืนเรียงแถวต่อหน้าพระยาทรง ฯ ได้รับแจ้งว่ามีเหตุการณ์ร้ายแรงอันไม่เคยมีมาก่อน ระหว่างนั้นรถยนต์เกราะและรถรบเล็ก ตลอดจนทหารจากกองร้อยต่าง ๆ ของกรมทหารม้าก็ออกจากกรมไปจนหมด แล้วพระยาทรง ฯ ก็สั่งให้นายทหารทุกคนขึ้นรถยนต์คันเดียวกันซึ่งมีพวกก่อการคุมไปทั้งหมดตรงไปกรมทหารปืนใหญ่

ถึงโรงทหารปืนใหญ่ พระยาทรง ฯ ก็สั่งให้ทหารทั้งหมด ทั้งทหารม้าและทหารปืนใหญ่ขึ้นรถยนต์ของกรมทหารปืนใหญ่ซึ่งพระยาฤทธิ์ ฯ สั่งให้จอดเรียงแถวอยู่พร้อมแล้ว

เมื่อขบวนรถผ่านหน้ากองพันทหารช่าง ทหารกำลังฝึกอยู่บนสนาม พระยาทรง ฯ ตะโกนและกวักมือเรียกให้ผู้บังคับกองพันทหารช่างคุมทหารตามไป ตามที่ได้สั่งไว้ตั้งแต่เย็นวานแล้ว

ขบวนทหารบกทั้งหมดถึงหน้าพระลานเวลา ๐๖.๐๕ น. คลาดเวลาที่นัดไว้กับทหารเรือ ๕ นาที พอหลวงสินธุ์ ฯ เห็นต้นขบวนรถยนต์ก็สั่งทหารเรือขยายแถวปิดถนนราชดำเนินซึ่งพุ่งเข้าถนนหน้าพระลาน

ณ ที่นั้นมีกองพันทหารราบซึ่งได้นัดหมายไว้เมื่อวานกำลังฝึกอยู่ นักเรียนนายร้อยทั้งโรงเรียนประมาณ ๒๐๐ คน ในความควบคุมของผู้บังคับการโรงเรียนและครูวิชาทหารเข้าแถวอยู่พร้อมแล้ว

เมื่อเย็นวันที่ ๒๓ พระยาทรง ฯ ได้ไปลวงเอาทหารราบมาที่พระลาน เพื่อแสดงการต่อสู้กับรถถังให้นักเรียนนายร้อยดู นักเรียนนายร้อยยืนอยู่แถวหน้า

ประมาณว่า ทหารที่มาชุมนุมกันเช้าวันนั้นมีจำนวนราว ๒,๐๐๐ คน พระยาทรง ฯ ตะโกนสั่งให้ทหารเงียบสงบ แล้วแนะนำให้รู้จักพระยาพหล ฯ

พระยาพหล ฯ ในเครื่องแบบทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์ อ่านแถลงการณ์มีข้อความยาวและมีถ้อยคำประณามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ และเชื้อพระวงศ์อย่างรุนแรง ดังต่อไปนี้

ประกาศของคณะราษฎร

ราษฎรทั้งหลาย

เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชสมบัติจากพระเชษฐานั้น ในขั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การก็หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังไม่ กษัตริย์ยังคงทรงอำนาจเหนือกฎหมายอยู่ตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอพลอไร้คุณความรู้ให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้าง ซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคา ผลาญเงินของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชาการ ปล่อยให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดั่งที่จะเห็นได้จากความตกต่ำในทางเศรษฐกิจ และ ความฝืดเคืองในการทำมาหากิน ซึ่งราษฎร

ได้รู้กันอยู่โดยทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขฟื้นขึ้นได้

การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์มิได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่น ๆ ได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส ซึ่งเรียกว่า ไพร่บ้าง ข้าบ้าง เป็นสัตว์เดรัจฉานไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เหตุฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎรกลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรที่บีบคั้นเอามาจากราษฎรนั้นกษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรกว่าจะหาได้ แม้แต่เล็กน้อยแทบเลือดตากระเด็น ถึงคราวเสียเงินราชการหรือภาษีใด ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธาแต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์ เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว

รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวง ไม่ซื่อตรงต่อราษฎรมีเป็นต้นว่า หลอกว่าจะบำรุงการทำมาหากินอย่างโน้นอย่างนี้ แต่ครั้นคอย ๆ ไปก็เหลว หาได้ทำจริงจังไม่ มิหนำซ้ำกล่าวคำหมิ่นประมาทราษฎรผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้กิน ว่าราษฎรจะมีเสียงในการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ คำพูดของพวกรัฐบาลเช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถ้าราษฎรโง่ เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่เพราะเกรงว่าเมื่อราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้ และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังคน

ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกันกู้ให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่ชุบมือเปิบและกวาดรวมทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหนก็เอามาจากราษฎร เพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั้นเอง

บ้านเมืองกำลังฝืดเคืองอัตคัด ชาวนาและพ่อแม่ทหารต้องทิ้งนาเพราะทำไม่ได้ผล รัฐบาลไม่บำรุง รัฐบาลไล่คนงานออกอย่างเกลื่อนกลาด นักเรียนเรียนเสร็จแล้วและทหารปลดกองหนุนแล้วไม่มีงานทำ จะต้องอดอยากไปตามยถากรรม เหล่านี้เป็นผลของรัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมาย บีบคั้นข้าราชการผู้น้อย นายสิบและเสมียน เมื่อให้ออกจากงานแล้วไม่ให้เบี้ยบำนาญ ความจริงควรเอาเงินที่กวาดรวบรวมไว้มาจัดบำรุงบ้านเมือง ให้มีงานทำ จึงจะสมควรที่สนองคุณราษฎรซึ่งได้เสียภาษีอากรให้พวกเจ้าร่ำรวยมานาน แต่พวกเจ้าก็หาได้ทำอย่างใดไม่ คงสูบเลือดกันเรื่อย ๆ ไป เงินมีเหลือเท่าใดก็เอาฝากต่างประเทศ คอยเตรียมหนีเมื่อบ้านเมืองทรุดโทรม ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก การเหล่านี้ย่อมชั่วร้าย

เพราะฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการ ทหารและพลเรือนที่รู้ถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว จึงรวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายได้นี้ ก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภาจะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงได้ขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์นี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธ หรือไม่ตอบภายในเวลากำหนด โดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมา ก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศต้องเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรเลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด ทุก ๆ คนจะมีงานทำ เพราะประเทศเราเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์อยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึด

เงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้าน มาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องเฟื่องฟูขึ้นเป็นแม่นมั่น การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จะต้องจัดวางโครงการอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเหมือนคนตาบอดเช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายทำมาแล้ว หลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้ มีอยู่ว่า

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

๓. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

๕. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการ ดังกล่าวข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ให้สำเร็จ

คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มิได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมาย พึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าทำมาหากิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎร การที่ราษฎรช่วยคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศ และช่วยตัวราษฎร บุตร หลานเหลนของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมมูล ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะมีงานทำ ไม่ต้องอดตายทุกคนมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ข้า เป็นทาสของพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่งที่ทุกคนปรารถนา คือ ความสุขความ

เจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริยะ" นั้น ก็จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า

พระยาพหล ฯ ลงท้ายด้วยเสียงสนั่น ว่า "ผู้ใดเห็นด้วยกับคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนแล้ว ขอให้ก้าวเท้าออกมาข้างหน้าหนึ่งก้าว"

ความสงบเงียบอันเกิดจากความตกตลึงงงงันของบรรดาทหารที่ถูกลวงมา ณ ที่นั้น ถูกทำลายทันทีด้วยเสียงตบเท้าของนักเรียนนายร้อยทหารบก ตามด้วยทหารทั้งหมด แล้วก็มีเสียงไชโยกระหึ่มก้องบริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า

หลังจากนั้น พระยาทรง ฯ ได้สั่งให้ทหารทั้งหมดเข้าประตูรั้วเหล็กของพระที่นั่งอนันตสมาคมและสั่งให้เข้าแถวคละกันหมด ไม่อยู่ตามเหล่าของตน ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ผู้บังคับบัญชาคนใดสั่งการทหารของตัวได้ นายทหารจับกลุ่มซุบซิบกัน ไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นต่อไป

นายทหารผู้หนึ่งที่มิได้รู้เรื่องอะไรมาก่อนเลย แต่ได้กลายเป็นหัวแรงสำคัญในวันนั้น คือ หลวงวีระโยธา เขาได้นำรถยนต์ไปต้อนทหารที่ท้องสนามหลวงมาได้อีกมาก การที่ไปต้อนเอามาได้ง่ายก็เนื่องจากไม่มีผู้บังคับบัญชาชั้นผู้ใหญ่อยู่ด้วย มีแต่พวกผู้บังคับหมวด เมื่อเห็นหลวงวีระโยธาผู้บังคับกองพันในกรมเดียวกันมาเรียกก็ตามไปด้วยโดยดี ด้วยวิธีนี้ จำนวนทหารในบริเวณพระที่นั่งอนันต์ ฯ ก็เพิ่มขึ้นตามลำดับ ในที่สุดตามกรมกองต่าง ๆ แทบจะไม่เหลือทหารปีที่ ๒ เลย นับว่าคณะผู้ก่อการ ฯ ได้รวมกำลังทหารไว้ได้จริง ๆ ในเช้าวันนั้น

ต่อจากนั้น พระยาทรง ฯ ก็สั่งพวกทหารผู้ก่อการ ฯ ให้ไปจับกุมเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่มาไว้เป็นประกัน ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม

ผู้ที่ถูกจับมาได้แก่ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (ประธานอภิรัฐมนตรี สภา เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และ ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครขณะที่พระปกเกล้า ฯ ประทับ ณ พระราชวังไกลกังวล หัวหิน) สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อภิรัฐมนตรี) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ (อภิรัฐมนตรี) นายพลตำรวจตรี หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร นายพันเอก หม่อมเจ้านักขัตรมงคล (พระชนกของสมเด็จ

พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ) นายพลตรี หม่อมเจ้านิลประภัสสร นายพลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ (อธิบดีกรมตำรวจ) นายพลโท พระยาสีหราชเดโชชัย (เสนาธิการทหารบก) นายพลตรี พระยาเฉลิมอากาศ (เจ้ากรมอากาศยาน) นายพันเอก พระยาสุรเดชรณชิต

พระยาทรงสุรเดช บันทึกไว้ว่า ผู้ที่มิได้ถูกจับมาเป็นประกัน ส่วนหนึ่งไม่อยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปเฝ้าพระปกเกล้า ฯ ที่หัวหินพร้อมด้วยเจ้านายหลายพระองค์ ส่วนที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็เห็นว่าไม่จำเป็น

บุคคลสำคัญอีกสองพระองค์ที่มิได้ถูกเชิญมาคุมขังไว้ คือ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ และ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เข้าใจกันว่าคณะราษฎรปล่อยให้เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นอิสระก็เพื่อมิให้คณะทูตต่างประเทศตื่นตระหนก ส่วนกรมพระกำแพงเพชร ฯ นั้น หลายกระแสกล่าวว่าพระองค์ทรงหลบหนีไปได้ และสามารถเล็ดรอดไปเฝ้าพระปกเกล้า ฯ ได้ แต่หลวงรณสิทธิพิชัยซึ่งจัดนายทหารผู้ก่อการ ฯ ให้ไปเชิญตัวบุคคลสำคัญมาไว้เป็นประกันตามคำสั่งของพระยาทรงสุรเดชได้บอกผู้เขียนว่า ท่านได้เตือนพระยาทรง ฯ ถึงสองครั้งว่า ยังมิได้บัญชาให้ผู้ใดไปเชิญกรมพระกำแพงเพชร ฯ แต่พระยาทรง ฯ ก็เฉยเสีย หลวงรณสิทธิ ฯ จึงเข้าใจว่า พระยาทรง ฯ ประสงค์จะปล่อยให้พระองค์ท่านเป็นอิสระ เช่นเดียวกับพระองค์เจ้าบวรเดช อันที่จริงพระองค์เจ้าบวรเดชเป็นผู้ที่ถูกเจ้านายระแวงมาโดยตลอดว่า คิดยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง

เจ้านายพระองค์สำคัญที่สุดที่พระยาทรง ฯ สั่งให้พระประศาสน์ ฯ ไปเชิญมาเป็นพระองค์แรก คือ กรมพระนครสวรรค์ ฯ พระประศาสน์ ฯ ได้นำขบวนรถเกราะและนักเรียนนายร้อยกลุ่มหนึ่งไปยังวังบางขุนพรหม และได้เอาตัวหัวหน้าสถานีตำรวจบางขุนพรหมไปด้วย และให้นายร้อยตำรวจโทผู้นั้นเข้าไปกราบทูลเชิญเสด็จออกมาพบ

ทางวังบางขุนพรหมรู้แล้วว่ามีเหตุร้ายเกิดขึ้น มีนายตำรวจผู้ใหญ่อยู่ที่นั่นหลายคน ระหว่างที่คณะของพระประศาสน์ ฯ คอยอยู่มีเสียงปืนจากตัวตึก ทันที

นั้นทหารในรถเกราะก็ยกปากกระบอกปืนกลขึ้นฟ้ายิงขู่ขวัญ

พระประศาสน์ ฯ จึงสั่งให้นักเรียนนายร้อยขยายแถวและให้รถเกราะคุมเชิงอยู่บริเวณสนาม หลังจากคอยอยู่ ๑๐ นาทีแล้ว ไม่เห็นมีใครมาแจ้งข่าว พระประศาสน์ ฯ จึงสั่งขบวนขยายแถวเดินไปหลังวัง เมื่อเดินไปถึงเรือนริมแม่น้ำเจ้าพระยา จึงได้เห็นเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ กับพระชายาและราชบริพารประมาณ ๑๐๐ คน จับกลุ่มกัน และบางคนถือปืน กรมพระนครสวรรค์ ฯ ได้ตรัสก่อนว่า "ตาวันแกเป็นกบฏ" พระประศาสน์ ฯ ทูลเชิญเสด็จไปพระที่นั่งอนันตสมาคม และรับรองถวายความปลอดภัย กรมพระนครสวรรค์ ฯ ทรงรีรออยู่ครู่หนึ่ง

นายพลตำรวจโทผู้หนึ่ง ควักปืนโคลท์ขนาด ๙ ม.ม. ออกจะยิงพระประศาสน์ ฯ แต่นายทหารเรือพวกผู้ก่อการ ฯ ผู้หนึ่งปัดปืนตกจากมือโดยทันที

กรมพระนครสวรรค์ ฯ ทรงตกลงจะเสด็จไปด้วย แต่ขอเวลาแต่งพระองค์ก่อน พระประศาสน์ ฯ ไม่ยอม เพราะเชื่อว่าในวังมีปืนกลตั้งเรียงรายอยู่ อาจต่อสู้ได้ ในที่สุดเสด็จในกรม ฯ ทรงขึ้นรถทั้ง ๆ ที่ทรงเสื้อกุยเฮง พระชายาและราชบริพารสนิท ตามไปด้วยหลายคน

การจับกุมบุคคลสำคัญมาเป็นประกันในเช้าวันนั้นเป็นไปโดยเรียบร้อย ไม่มีการต่อสู้กัน ยกเว้นในกรณี นายพลตรี พระยาเสนาสงคราม (ม.ร.ว.อี๋ นพวงศ์) ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ ซึ่งถูกขุนศรีศรากรยิงบาดเจ็บต้องไปโรงพยาบาล

ผู้เขียนขอย้ำในที่นี้ว่า คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนก็มีส่วนเสี่ยงอันตรายเช่นเดียวกับฝ่ายทหาร หลวงโกวิทอภัยวงศ์ (ควง อภัยวงศ์) และ นายประยูร ภมรมนตรี ข้าราชการกรมไปรษณีย์โทรเลขก็ได้จัดการตัดสายโทรเลขโทรศัพท์อย่างฉับพลันทันท่วงที สถานที่สำคัญสำหรับติดต่อส่งข่าวสาร เช่น สถานีวิทยุโทรเลข สถานีวิทยุกระจายเสียง ที่ทำการไปรษณีย์กลาง สถานีรถไฟหัวลำโพง ถูกควบคุมไว้หมด

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) หัวหน้าฝ่ายพลเรือนรับความเสี่ยงอันตรายอย่างยิ่ง เพราะต้องร่างแถลงการณ์คณะราษฎร หรือ ***"ประกาศคณะ***

ราษฎร ฉบับที่ ๑" และจัดพิมพ์ใบปลิวเป็นจำนวนมาก เตรียมพร้อมที่จะแจกจ่ายให้ราษฎรทราบเรื่องราวเร็วที่สุด หลวงประดิษฐ์ ฯ เอาใบปลิวทั้งหมดบรรทุกเรือจ้างลอยลำอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา เตรียมพร้อมที่จะส่งออกแจกจ่ายหากฝ่ายทหารปฏิบัติการสำเร็จ ทั้งเตรียมพร้อมที่จะถ่วงมัดใบปลิวให้จมน้ำทั้งหมดหากการปฏิวัติล้มเหลวและกลายเป็นกบฏ พ.ศ. ๒๔๗๕ พระยาพหล ฯ หัวหน้าคณะราษฎร ก็เป็นผู้เสี่ยงอันตรายสูงสุด เพราะมีใบปลิวติดตัว ซึ่งมีข้อความประณามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ และ พระราชวงศ์อย่างดุเดือด

ส่วนพระยาทรง ฯ ผู้วางแผนยึดอำนาจ ไม่ได้ทำรายละเอียดลงในกระดาษเลย มีแต่โน้ตย่อซึ่งแม้จะถูกค้นพบก็จะไม่มีใครอ่านรู้เรื่อง การเตรียมการยึดอำนาจก็ได้ทำในวันที่ ๒๓ เท่านั้น ไม่มีอะไรมาก กล่าวคือ ได้ขอให้ผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยนำนักเรียนทั้งหมดไปหน้าลานพระบรมรูปทรงม้า เพื่อให้ดูทหารราบฝึกหัดต่อสู้รถรบ ได้ขอให้ผู้บังคับกองพันทหารราบที่รู้จักกัน ๒ คน นำทหารของตัวไปฝึกหัดที่หน้าพระลานเวลา ๐๖.๐๐ น. วันที่ ๒๔ มิถุนายน ได้ขอให้ผู้บังคับกองพันทหารช่างที่บางซื่อนำทหารทั้งหมดมาฝึกหัดที่สนามหน้าโรงทหาร เป็นการฝึกต่อสู้รถรบ นายทหารเหล่านั้นรู้จักพระยาทรง ฯ ว่าเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารโรงเรียนนายร้อยจึงทำตามโดยไม่ซักถามอะไร

การนัดทหารเช่นนั้น มุ่งหมายจะให้ทหารจำนวนมากรวมกันอยู่ พร้อมที่จะไปยังจุดนัดพบโดยเร็ว

พระยาทรง ฯ ไม่ได้คำนึงถึงกำลังทหารทางหัวเมืองเลย เพราะเห็นว่าการที่ฝ่ายต่อต้านการยึดอำนาจจะรวบรวมทหารจากหัวเมืองมาแก้ไขเหตุการณ์นั้น จะต้องใช้เวลามาก กว่าจะชี้แจงให้หัวหน้าฝ่ายทหารหัวเมืองเข้าใจสถานการณ์ คณะผู้ก่อการ ฯ ก็จะจัดการในกรุงเทพ ฯ เสร็จแล้ว ทั้งเวลานั้นทหารหัวเมืองก็มีแต่ทหารใหม่ทหารปีที่หนึ่งลาพักหมดแล้ว ทหารใหม่ยังไม่มีค่าทางทหารเท่าใดนัก และอาวุธสำคัญก็อยู่ในกรุงเทพ ฯ หมด

เกี่ยวกับเรื่องกำลังทหารหัวเมือง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักคิด นักเขียนคนดังได้แสดงปาฐกถาในหัวข้อ "สถาบันทหารกับการเมืองการปกครองไทย" ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีสาระน่าสนใจหลายข้อ แต่มีข้อความคลาดเคลื่อน

ตอนหนึ่ง ปาฐกถากล่าวว่า *"คุณทวี บุณยะเกตุ เล่าให้ผมฟังเองทีเดียวว่า เจ้าคุณทรงสุรเดชได้วางแผนเรียกอาวุธจากหน่วยกองทัพภาคต่าง ๆ เข้ามาเก็บไว้ในกรุงเทพ ฯ หมด เพราะฉะนั้น กบฏบวรเดชจึงไม่มีทางสำเร็จได้"*

ในการประชุมคณะราษฎรครั้งสำคัญ พระยาทรง ฯ ได้ชี้แจงว่าจะเอาทหารในกรุงเทพ ฯ มาเป็นกำลัง ไม่คำนึงถึงทหารหัวเมือง โดยให้เหตุผลที่กล่าวข้างต้น โดยเฉพาะเหตุผลที่ว่าอาวุธสำคัญก็อยู่ในกรุงเทพ ฯ หมด นายทวี บุณยะเกตุ อาจเข้าใจไขว้เขวไปว่า พระยาทรง ฯ ได้เรียกอาวุธสำคัญจากหัวเมืองเข้ามาเก็บไว้ในกรุงเทพ ฯ หมด *แต่ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า ไม่ว่าพระยาทรง ฯ หรือนายทหารชั้นผู้ใหญ่คนใดในคณะราษฎร ไม่มีอำนาจสั่งกองทัพภาคให้ส่งอาวุธให้ทางกรุงเทพ ฯ*

> หลังจากการยึดอำนาจผ่านพ้นไปแล้ว พระยาทรง ฯ โดยความเห็นชอบของพระยาพหล ฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ได้ทำแผนเปลี่ยนโครงสร้างกองทัพบก อันจะทำให้กองทัพเป็นกองทัพของราษฎร ไม่ใช่ของผู้คุมอำนาจ พระยาทรง ฯ ได้ความคิดปรับปรุงโครงสร้างของกองทัพเมื่อครั้งเดินทางไปดูการทหารในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งมีทหารรักษาท้องถิ่นถือว่าเป็นทหารของราษฎร ชายฉกรรจ์ที่ได้รับการฝึกเป็นทหารแล้วก็ไม่ต้องประจำการในกรมทุหาร แต่จะกลับไปทำมาหากินในท้องถิ่นของตน โดยจะเก็บเครื่องแบบทหารและปืนยาวไว้ที่บ้าน เมื่อมีการระดมพลก็จะแต่งเครื่องแบบแบกปืนไปกรมทหาร ผู้เขียนได้เห็นเหตุการณ์นี้ในสวิตเซอร์แลนด์เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ เกิดขึ้น ทหารสวิสส์ได้ถูกเกณฑ์ไปรักษาชายแดนด้านติดกับคู่สงครามเมื่อทางการระดมพล ผู้เขียนได้เห็นทหารแต่งเครื่องแบบ สะพายปืนและเป้หลังออกจากบ้านไปรายงานตน

ในการเดินทางไปศึกษาการทหารในยุโรปคราวนั้นเอง เมื่อพระยาทรง ฯ ไปศึกษาการทหารของฝรั่งเศสจึงได้พบนายประยูร ภมรมนตรี หลังจากที่กลุ่มก่อหวอดปฏิวัติในกรุงปารีสเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการแล้ว ในครั้งนั้น พระยาทรง ฯ ได้บอกนายประยูร ฯ ว่า ไม่พอใจในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

แม้ว่าบุคคลชั้นนำในคณะราษฎรจะระมัดระวังรักษาความลับโดยการเลือกเฟ้นหาพวกที่เห็นว่าไว้วางใจได้จริง ๆ แต่ทางตำรวจก็ได้ระแคะระคายกลิ่นอายของการยึดอำนาจจนได้ ตำรวจภูบาลได้ส่งสายลับติดตามความเคลื่อนไหวของสมาชิกคณะราษฎรอยู่เรื่อยมา ความสงสัยของตำรวจมุ่งไปที่ตัวบุคคลผู้เชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ คือ นายประยูร ภมรมนตรี จึงมีตำรวจเฝ้าบ้านนายประยูร ฯ ใกล้สถานีรถไฟสามเสนเป็นประจำ เมื่อเห็นว่ามีคนเข้าออกบ้านนั้นบ่อยก็ตั้งข้อสงสัยไว้ก่อน แม้ว่าจะไม่มีหลักฐาน ในที่สุด พลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ อธิบดีกรมตำรวจ และพันตำรวจเอกพระยาธรณีนฤเบศร์ ก็เข้าเฝ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทูลขอให้ลงพระนามในหมายจับผู้ถูกสงสัย ๕ คน ได้แก่

๑. ร้อยโท ประยูร ภมรมนตรี
๒. หลวงประดิษฐ์มนูธรรม
๓. นายพันตรี หลวงพิบูลสงคราม
๔. นาวาตรี หลวงสินธุ์สงครามชัย ร.น.
๕. นายตั้ว ลพานุกรม

กรมพระนครสวรรค์ ฯ ทรงพิจารณาเห็นว่า ตำรวจยังไม่มีหลักฐานเพียงพอ อีกทั้งบุคคลทั้ง ๕ นั้นก็เป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย นายทหารบกและนายทหารเรือคู่นั้นก็ไม่มีกำลังทหารในบังคับบัญชา พระองค์อาจเชื่อว่า หนุ่มหัวนอกทั้งห้านั้นร้อนวิชามีความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง แต่ก็ไม่มีทางที่จะทำอะไรได้เลย เพราะฝ่ายปกครองมีเจ้านายชั้นสูงและข้าราชการผู้ใหญ่คุมทั้งกำลังทหารและตำรวจ ทรงเห็นว่า ถ้าจับเขามาแล้วเอาความผิดไม่ได้ คนทั่วไปก็จะเห็นว่าพระองค์เชื่อข่าวลือ ซึ่งแพร่สะพัดเรื่อยมาตั้งแต่ก่อนการสมโภชพระนครในเดือนเมษายน หวาดระแวงถึงกับสั่งจับข้าราชการตัวเล็ก ๆ

กล่าวกันว่า กรมพระนครสวรรค์ ฯ ทรงระแวงพระองค์เจ้าบวรเดช เพราะเจ้าพระองค์นี้ทรงลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมด้วยความขัดพระทัยอย่างมาก เรื่องมีอยู่ว่า เพื่อแก้ปัญหาการขาดดุล รัฐบาลตกลงใจตัดเงินเดือนข้าราชการ แต่พระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม (พ.ศ. ๒๔๗๐-๗๔) ทรงเสนอเลื่อนเงินเดือนนายทหารถึง ๓๒๒

นาย คณะอภิรัฐมนตรีสภาไม่เห็นด้วย โดยกรมพระกำแพงเพชร ฯ ทรงประท้วง พระองค์เจ้าบวรเดชจึงทรงลาออก ความขัดแย้งระหว่างเจ้านายชั้นสูงเช่นนั้นไม่เคยมีมาก่อน จึงก่อให้เกิดความกังวลอย่างมาก พระองค์เจ้าบวรเดชทรงศึกษาวิชาทหารในอังกฤษ และเป็นที่รู้จักกันว่าทรงนิยมระบอบประชาธิปไตย

ในหนังสือ ***"เจ้าฟ้าประชาธิปก ราชันผู้นิราศ"*** นายหนหวยเล่าว่า ภายหลังอธิบดีกรมตำรวจได้รายงานกรมพระนครสวรรค์ ฯ อีกว่า พระยาทรงสุรเดชร่วมคิดกบฏกับบุคคลทั้งห้าด้วย นายหนหวยอ้างว่าผู้ใกล้ชิดอธิบดีกรมตำรวจเล่าให้ฟังว่ากรมพระนครสวรรค์ ฯ ไม่เชื่อ ทรงอุทานว่า ***"ตาเทพน่ะหรือคิดกบฏ"*** พระองค์ทรงโปรดปรานพระยาทรง ฯ ถึงกับขอตัวไปเป็นนายทหารคนสนิท ทรงโปรดปรานเพราะพระยาทรง ฯ สีซออู้ในวงดนตรีของพระองค์ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นนักเรียนนายร้อยทหารเยอรมันรุ่นพี่ ทรงเป็นกันเองกับนักเรียนนายร้อยเยอรมันรุ่นน้อง มีนายพจน์ (พระยาพหล ฯ) นายเทพ (พระยาทรง ฯ) นายวัน (พระประศาสน์ ฯ) และทรงเรียกพวกเขาว่า ตาพจน์ ตาเทพ ตาวัน ตลอดมา

เมื่อพระยาทรงสุรเดชปฏิเสธไม่รับตำแหน่งนายทหารคนสนิทของกรมพระนครสวรรค์ ฯ พระองค์ก็ไม่ทรงโกรธเคืองและทรงแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารในกรมยุทธศึกษาทหารบก

ผู้เขียนเชื่อว่า สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเป็นเจ้านายที่ทรงมีอำนาจมากที่สุดในสมัยนั้น ทรงมีเหตุผลสมควรที่จะไม่ทรงเชื่อรายงานของอธิบดีตำรวจง่าย ๆ เพราะบุคคลทั้งหกที่อธิบดีตำรวจเสนอให้จับ ก็ไม่น่าจะมีลู่ทางยึดอำนาจจากรัฐบาลซึ่งกุมอำนาจไว้ในมือทั้งหมด ขอให้ดูรายพระนามและรายชื่อผู้คุมกำลังทหารและตำรวจที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

พลเรือเอก กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม

นายพลโท พระองค์เจ้าอลงกฎ รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม

นายพลตรี หม่อมเจ้านิลประภัสสร เกษมศรี เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก (เป็นนักเรียนนายร้อยเยอรมันรุ่นใกล้ ๆ กับพระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ และสนิทสนมกัน)

นายพลตรี หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล เจ้ากรมตำรวจภูบาล (เป็นนักเรียนนายร้อยในเยอรมนีร่วมสมัยกับพระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ และสนิทสนมกัน)

นายพันเอก พระยาสุรเดชรณชิต รองผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ (เป็นนักเรียนนายร้อยเยอรมันร่วมสมัยกับพระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ และสนิทสนมกัน)

นายพลโท พระยาสีหราชเดโชชัย เสนาธิการทหารบก

นายพลโท พระยาเสนาสงคราม ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑

นายพลโท พระยาเฉลิมอากาศ เจ้ากรมอากาศยาน (เป็นเพื่อนสนิทของพระยาทรง ฯ)

นายพลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ อธิบดีกรมตำรวจภูธร

นายพลโท พระองค์เจ้าทศ ศิริวงศ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ (เคยเป็นผู้บังคับบัญชาพระยาทรง ฯ ทรงโปรดปรานพระยาทรง ฯ มาก และประทานชื่อ ***"ทศ"*** ให้บุตรชายหัวปีของพระยาทรง ฯ เมื่อพระยาทรง ฯ พาบุตรชายไปเฝ้าทูลลาไปเรียนที่ประเทศอังกฤษ พระองค์ทรงสนทนาสนิทสนมเป็นกันเอง)

โครงสร้างของกองทัพบกในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น เป็นเสมือนป้อมปราการที่ผู้คิดกบฏแทบจะไม่มีทางทะลวงเข้าไปได้เลย เสนาบดีกระทรวงกลาโหมบังคับบัญชาแม่ทัพ แม่ทัพสั่งการผู้บัญชาการกองพล กองพลจัดสายบังคับบัญชาลงไปเป็นกรม กองพัน กองร้อย หมวดและหมู่ ทางด้านวิชาการทหาร เสนาธิการทหารควบคุมจเร และรายงานต่อเสนาบดีกระทรวงกลาโหม

ภายใน ๑๐ วันหลังการยึดอำนาจ ได้มีประกาศจัดระเบียบป้องกันอาณาจักรใหม่ โดยยุบ กองทัพ กองพล คงไว้แต่ หมวด กองร้อย กองพัน ผู้บังคับกองพัน ๑๘ คนขึ้นต่อผู้บัญชาการทหารบก ซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่ ผู้ดำรงตำแหน่งคือ พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร พระยาทรง ฯ เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก

ต่อมา โดยความเห็นชอบของพระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ ได้ทำ

แผนเปลี่ยนโครงสร้างกองทัพไทยเลียนแบบกองทัพสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งในยามปกติไม่มีสงครามหรือภาวะฉุกเฉิน จะเป็นกองทัพที่ไม่มีแม่ทัพและไม่มีนายพล นายพันเอกเป็นยศสูงสุด ในกรณีเกิดสงครามหรือภาวะฉุกเฉินจึงจะแต่งตั้งแม่ทัพใหญ่ผู้มียศนายพล พระยาทรง ฯ เสนอปรับปรุงกองทัพไทยในยามปกติให้มีนายพลเพียงผู้เดียวเป็นสมุหราชองครักษ์ของพระเจ้าอยู่หัว แต่ละจังหวัดจะมีกองทัพท้องถิ่น ชายฉกรรจ์ในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับราชการทหารแล้ว จะทำมาหากินอยู่ในท้องถิ่นของตน มีฐานะเป็น ***"ทหารจังหวัด"*** เป็นทหารของราษฎร นายทหารผู้ใหญ่ในคณะราษฎรเห็นชอบแผนของพระยาทรง ฯ และขั้นแรกของการปรับปรุงก็ได้เริ่มขึ้นแล้ว แต่มีผู้ไม่ชอบโครงสร้างใหม่เป็นจำนวนมาก ภายหลังแผนนี้จึงถูกยกเลิก โครงสร้างเดิมถูกนำกลับมาใช้ต่อไป

ผู้เขียนเล่าเรื่องนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า ถ้ากองทัพไทยจัดรูปแบบเช่นกองทัพสวิสส์ ทหารก็จะไม่เป็นฐานกำลังของรัฐบาล แต่จะเป็นพลังฝ่ายราษฎร เป็นฝ่ายพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตย เพื่อประโยชน์สุขของราษฎร อำนาจอธิปไตยจะเป็นของราษฎรโดยแท้จริง การเปลี่ยนรัฐบาลจะทำได้แต่โดยวิถีทางประชาธิปไตย กองทัพจะไม่ถูกใช้เป็นเครื่องมือของนักปฏิวัติรัฐประหาร

การจัดโครงสร้างกองทัพแบบเดิม เป็นการรวมกำลังทหาร มีศักยภาพในการยึดอำนาจ ซึ่งก็ได้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนคณะปฏิวัติต้องเลี่ยงความจำเจด้วยการเรียกตนเองว่า คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ อันนำไปสู่ความไม่สงบเรียบร้อยที่รุนแรงที่สุดเป็นประวัติการณ์

ขอเล่าเรื่องต่อไป

เมื่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงมีหน้าที่สำคัญ รวมทั้งผู้คุมขุมกำลังของรัฐบาลถูกจับมากักไว้ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นประกันแล้วคณะราษฎรก็ออกแถลงการณ์ ว่า

"ด้วยบัดนี้ คณะราษฎรได้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์มาไว้เป็นประกันแล้ว ถ้าผู้ใดขัดขวางคณะราษฎรผู้นั้นจะต้องถูกลงโทษ และพระบรมวงศานุวงศ์จะต้องถูกทำร้ายด้วย"

กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเป็นเจ้านายที่ทรงมีอำนาจมากที่สุด และทรงเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ทรงได้รับคำขอ (แกมบังคับ) จากคณะราษฎร ให้ทรงประกาศ ดังต่อไปนี้

"ด้วยตามที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินไว้ได้โดยมีความประสงค์ข้อใหญ่ที่จะให้ประเทศสยามได้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน นั้น

ข้าพเจ้าขอให้ทหาร ข้าราชการ และราษฎรทั้งหลายจงช่วยกันรักษาความสงบ อย่าให้เสียเลือดเนื้อของคนไทยกันเองโดยไม่จำเป็นเลย"

(ลงพระนาม) บริพัตร

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

คณะราษฎรได้ออกประกาศและคำสั่งหลายฉบับในวันเดียวกัน ส่วนมากเป็นประกาศและคำสั่งของผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ได้แก่ พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา พันเอก พระยาทรงสุรเดช และ พันเอก พระยาฤทธิ์อัคเนย์

ได้กล่าวแล้วว่า แต่ละกลุ่มที่ไปจับเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ มีนักเรียนนายร้อยร่วมไปด้วย หนุ่มวัยฉกรรจ์ซึ่งคึกคะนองและลิงโลด ก็คงจะอดไม่ได้ที่จะแสดงกริยาอาการไม่สุภาพ สร้างทั้งความตระหนกตกใจและความโทมนัสคับแค้นใจต่อฝ่ายที่ถูกจับ ความเจ็บช้ำน้ำใจย่อมจะคุกรุ่นรุนแรงอยู่นานเป็นธรรมดา ถึงกับคณะราษฎรได้กราบทูลพระปกเกล้า ฯ ขอให้ทรงตักเตือนเจ้านายหลายพระองค์ให้ระงับการกล่าวร้ายหมายขวัญต่อคณะราษฎร เจ้านายบางพระองค์ทรงได้รับหนังสือเตือนรุนแรงโดยตรง

มีข่าวลือหลายเรื่องที่ทำให้เจ้านายทรงเสียขวัญหวั่นพระทัย เช่น ข่าวเรื่องริบทรัพย์ ข่าวลือที่น่ากลัวมาก คือ เรื่องที่ว่าพระยาทรง ฯ จะให้แขวนคอเจ้านาย ข่าวหลังนี้เหลวไหลมาก ในการประชุมสมาชิกบางคนในคณะราษฎรหลังการยึดอำนาจ สมาชิกรุ่นหนุ่มไฟแรงที่คิดว่าควรสำเร็จโทษเจ้านายบางพระองค์ได้ถูกพระยาทรง ฯ คัดค้านอย่างรุนแรง

ประกาศคณะราษฎรฉบับที่ ๑ ซึ่งถูกแจกจ่ายอย่างแพร่หลาย ประณามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์อย่างเผ็ดร้อน กุหลาบ สายประดิษฐ์ นักหนังสือพิมพ์ชื่อดังในยุคนั้น เขียนบทความในหนังสือพิมพ์ ศรีกรุง ฉบับวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๗๕ ว่า ***"พระราชวงศ์อาจมีทั้งฉลาดและโง่ บางพระองค์อาจเป็นได้ทั้งโง่และทั้งหยิ่ง นี่แหละเป็นเหตุที่ทำให้สมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินดำเนินไปในทางผิดหวัง ทำให้ประชาชนเห็นตระหนักยิ่งขึ้นทุกขณะว่า ชาติกำเนิดของบุคคลไม่ใช่เครื่องหมายบ่งบอกถึงความดีของมนุษย์"***

เหตุการณ์เกี่ยวกับองค์พระประมุขที่หัวหิน ส่วนมากผู้เขียนได้จากพระนิพนธ์เรื่อง เจ้าชีวิต ของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ซึ่งทรงถ่ายทอดเรื่องราวจากพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษที่ทรงได้รับจากพระปกเกล้า ฯ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ (ต้นฉบับเป็นสมบัติของสกุลจักรพงษ์)

ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ข่าวต่าง ๆ เรื่องการยึดอำนาจที่พระปกเกล้า ฯ ทรงได้รับจากกรุงเทพ ฯ ยุ่งเหยิงสับสน พระองค์ได้ทรงปรึกษาพระราชวงศ์และนายทหารผู้ใหญ่ที่เข้าเฝ้า มี กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พระองค์เจ้าอลงกฎ กรมพระกำแพงเพชร ฯ (ซึ่งพระยาทรง ฯ ไม่สั่งจับจึงออกจากกรุงเทพ ฯ ได้) พลตรีพระยาพิชัยสงคราม แม่ทัพที่ ๑ พลตรี พระยาอานุภาพไตรภพ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๓ นครราชสีมา

นอกจากนั้น ก็มีผู้ตามเสด็จอีกจำนวนมาก มีสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีและพระมารดา พระองค์เจ้าอาภาพรรณี กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์ พระบิดา หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัฒน์ พระเชษฐา หม่อมเจ้าฉัตรมงคล (จเรทหารบก) พระยาวิชิตวงศ์วุฒไกร (สมุหราชองครักษ์) พระเริงรุกปัจจามิตร

พระเจ้าอยู่หัวทรงมีทางเลือก ๓ ทาง ทางที่ ๑ คือ เสด็จหลบหนีไปต่างประเทศ ทางที่ ๒ คือเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ ทางที่ ๓ รวบรวมกำลังทหารหัวเมือง ซึ่งยังมิได้เข้ากับคณะราษฎรยกทัพเข้าไปกรุงเทพ ฯ โดยหวังว่าทหารบางหน่วยในกรุงเทพ ฯ ที่ยังอึกอักไม่แน่ใจอาจจะมาสวามิภักดิ์

ฝ่ายขุนศึกเสนอให้ทรงต่อสู้ ศาสตราจารย์แถมสุข นุ่มนนท์ อ้างข้อความจากอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุภาพ-

ไตรภพ ว่า *"พระยาอานุภาพ ฯ ถวายความเห็นว่า เวลานั้นยังเช้าอยู่มาก ขอพระราชทานเครื่องบินเร็วสักลำหนึ่ง รีบไปประจำการที่นครราชสีมา ซึ่งกะว่าจะถึงประมาณเที่ยงแล้วจะนำกองพลที่ ๓ ลงมาแก่งคอย หรือ ถ้าลงมาถึงพาชีได้ก็จะลงมารอคำสั่งอยู่ที่นั่น และจะติดต่อกับกองพลที่ ๔ นครสวรรค์ด้วย แต่พระยาอานุภาพ ฯ ไม่ได้รับพระราชทานเครื่องบิน แสดงว่าไม่ทรงเห็นชอบการต่อต้าน ในตอนบ่ายพระยาอานุภาพ ฯ จึงเสี่ยงโชคขึ้นรถไฟไปกรุงเทพ ฯ พอถึงสถานีบ้านน้อย เพชรบุรี สวนกับขบวนรถพิเศษของกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พร้อมด้วยพระชายาและข้าหลวงมหาดเล็ก กรมพระกำแพงเพชร ฯ รับสั่งให้พระยาอานุภาพ ฯ กลับหัวหินพร้อมด้วยพระองค์ท่าน เพราะสายเกินไปที่จะกลับโคราช เนื่องจากรถไฟถูกคณะผู้ก่อการ ฯ ยึดหมดแล้ว"*

ฝ่ายพระบิดาของพระบรมราชินี กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฏ์ ทรงเฝ้าแนะนำอยู่เรื่อย ให้เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ เพราะการยกทัพไปกรุงเทพ ฯ จะทำให้มีการนองเลือดระหว่างคนไทยด้วยกัน ทั้งพระบรมวงศ์ซึ่งถูกจับไปเป็นประกันก็อาจถูกประหารทั้งหมด ภายหลังพระเจ้าอยู่หัวทรงเขียนถึงพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ว่า *"ฉันจะนั่งอยู่บนราชบัลลังก์อันเปื้อนด้วยโลหิตไม่ได้"*

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ กรมพระสวัสดิ์ ฯ ทรงเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ร่วมลงพระนามเรียกร้องให้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

ที่จริง พระปกเกล้า ฯ ก็ทรงใคร่จะเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ แต่ใบปลิวคือแถลงการณ์ของคณะราษฎรฉบับที่ ๑ อันรุนแรงทำให้อึกอักพระทัยอยู่บ้าง ทรงเขียนต่อไปว่า "ฉันเลยนึกว่า จะให้พวกผู้หญิงเป็นเหมือนเหรียญเงินที่ใช้โยนเสี่ยงทาย ฉันจึงลองถามดู ทั้งสมเด็จ (พระบรมราชินี) และพระมารดาของสมเด็จ ฯ (พระองค์เจ้าหญิงอาภาพรรณี) บอกว่า เราต้องกลับกรุงเทพ ฯ ให้ได้ ฉันต้องยอมรับว่าทั้งสมเด็จและหญิงอาภาควรจะได้รับเกียรติศักดิ์อย่างสูงที่แสดงความกล้าหาญอย่างยิ่งเช่นนั้น เพราะเราทุกคนทราบดีว่า ถึงเรายอมกลับกรุงเทพ ฯ ต่อไปเขาจะฆ่าเรา

เสียก็ได้ ผู้หญิงสองคนนั้นเขากล้ายอมตายเสียดีกว่าที่จะเสียเกียรติศักดิ์ เมื่อเขาตกลงเช่นนั้น ฉันก็เห็นด้วยทันที" ทรงได้รับข่าวว่า กองทัพเรือจะส่งเรือรบนำคำขาดของรัฐบาลมาถวาย ทรงเขียนเล่าอีกว่า "ฉันนอนเกือบไม่หลับเลยคืนวันนั้น สงสัยว่าความรู้สึกของฉันคืนวันนั้นคงจะคล้ายกับทหารในเวลาสงคราม ซึ่งจะต้องเข้าประจัญบานกับข้าศึกในวันรุ่งขึ้น"

พระราชหัตถเลขาของพระปกเกล้า ฯ ถึงพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้สะท้อนการตรึกตรองพระทัยของพระเจ้าอยู่หัวอย่างชัดเจน

> ขณะนั้น กำลังทหารหัวเมืองที่หวังได้ว่าจะสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอยู่หัวก็มี กองพลที่ ๒ ปราจีนบุรี กองพลที่ ๓ นครราชสีมา กองพลที่ ๔ นครสวรรค์ กองพันพิเศษเพชรบุรี กองบินน้อยที่ ๕ ประจวบคีรีขันธ์ และกองพันทหารราบราชบุรี แต่พระยาทรงสุรเดชได้ให้ความเห็นว่า การที่จะรวบรวมทหารจากหัวเมืองมาคิดแก้ไขเหตุการณ์นั้น จะต้องใช้เวลามากกว่าพวกหัวหน้าฝ่ายทหารทางหัวเมืองจะรู้เรื่องกระจ่างแจ้ง ก็เป็นเวลาที่จัดการในกรุงเทพ ฯ เสร็จหมดแล้ว และต่างคนต่างจะยกทหารมาจากหัวเมืองโดยลำพังไม่ได้ ทั้งเวลานั้นทหารหัวเมืองมีแต่ทหารใหม่ ทหารปีที่ ๑ ลาพักไปหมดแล้ว ทหารใหม่ยังไม่มีคุณค่าเท่าใด และอาวุธสำคัญ ๆ ก็อยู่ในกรุงเทพ ฯ หมด

ตอนเย็นวันที่ ๒๔ มิถุนายน พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ได้สั่งให้ นายนาวาตรีหลวงศุภชลาศัย นำเรือรบหลวงสุโขทัย พร้อมด้วยหนังสือของคณะราษฎรกราบบังคมทูลเชิญพระปกเกล้า ฯ เสด็จกลับพระนครโดยเรือรบหลวงสุโขทัย หนังสือกราบบังคมทูล มีความว่า

พระที่นั่งอนันตสมาคม
วันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยคณะราษฎร ข้าราชการทหาร พลเรือน ได้ยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินไว้ได้แล้ว และได้เชิญสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ มีสมเด็จ-

พระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น ไว้เป็นประกัน

ถ้าหากคณะราษฎรนี้ ถูกทำร้ายด้วยประการใด ๆ ก็จะต้องทำร้ายเจ้านายที่คุมไว้ เป็นการตอบแทน

คณะราษฎรไม่ประสงค์จะแย่งชิงราชสมบัติแต่อย่างใด ความประสงค์อันใหญ่ยิ่งก็เพื่อที่จะมีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จึงขอเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกลับคืนสู่พระนคร ทรงเป็นกษัตริย์ต่อไป โดยอยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งคณะราษฎรได้สร้างขึ้น ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตอบปฏิเสธก็ดี หรือ ไม่ตอบภายใน ๑ ชั่วนาฬิกานับแต่ได้รับหนังสือนี้ก็ดี คณะราษฎรก็จะได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินโดยเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควร ขึ้นเป็นกษัตริย์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา

พ.อ. พระยาทรงสุรเดช

พ.อ. พระยาฤทธิ์อัคเนย์

ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร

คำกราบบังคมทูลของผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารทั้งสามนายในนามของคณะราษฎรนี้ พูดกันอย่างไม่อ้อมค้อม ก็คือ คำขู่และคำขาด

อย่างไรก็ตาม คำขู่และคำขาดนี้ ใช้ถ้อยคำอ่อนลงไปกว่าในแถลงการณ์ของคณะราษฎรฉบับที่ ๑ อย่างมากทีเดียว กล่าวคือ ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร กราบทูลพระกรุณาว่า "ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตอบปฏิเสธ..คณะราษฎรก็จะได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน โดยเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควรขึ้นเป็นกษัตริย์"

ในแถลงการณ์ของคณะราษฎรฉบับที่ ๑ มีความว่า ***"ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนด โดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างแบบประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ"***

ผู้มีใจเป็นกลาง ย่อมจะต้องเห็นพระทัยพระเจ้าอยู่หัวเมื่อพระองค์ได้ทรงอ่านแถลงการณ์ แน่นอนละที่พระองค์จะต้องทรงโทมนัสและเจ็บช้ำในถ้อยคำเผ็ดร้อนดุเดือดของคณะราษฎร

ปัญหาในใจของทุกคน ที่ไม่ลิงโลดและรู้สึก ***"มัน"*** ในถ้อยคำสำนวนของคณะราษฎร ก็คือทำไมจึงต้องประณามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติถึงขนาดนั้นเล่า

ในการประชุมของกลุ่มก่อหวอดคณะราษฎรในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ที่หอพักแห่งหนึ่ง ณ ถนน "Rue du Sommerard" นายปรีดี พนมยงค์ ประธานที่ประชุมได้บันทึกใน ***"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย"*** ว่า ***"วัตถุประสงค์ของคณะราษฎรคือ เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีศัพท์สมัยใหม่ว่า "ปฏิวัติ" หรือ "อภิวัฒน์"*** เพื่อถ่ายทอดคำฝรั่งเศส อังกฤษ Revolution ดังนั้น เราจึงใช้ศัพท์ธรรมดาว่า ***"เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย"***

ฉะนั้น แถลงการณ์ของคณะราษฎรที่ว่า ***"ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ"*** นั้น จึงเกินเลยไปจากเจตจำนงของกลุ่มก่อหวอดในปารีส

เชื่อได้ว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ในวัย ๓๒ ปี เป็นผู้เขียนแถลงการณ์ฉบับนี้

ท่านเขียนด้วยความ "มันมือ" หรืออย่างไร

และเหตุใดพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ซึ่งมีนิสัยใจคออ่อนโยน ละมุนละม่อมและเป็นผู้ประกาศแถลงการณ์รุนแรงนี้ จึงไม่ทัดทานหลวงประดิษฐ์มนูธรรม นายทหารผู้ใหญ่ ๓ นาย อาจจะไม่ได้เห็นแถลงการณ์ล่วงหน้า แต่พระยาพหล ฯ คงได้อ่านก่อนแล้ว เพื่อจะได้ไม่ตะกุกตะกัก

ผู้เขียนเชื่อว่า พระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ พระยาฤทธิ์ ฯ พระประศาสน์ ฯ เห็นตรงกันกับหลวงประดิษฐ์มนูธรรม หัวหน้าฝ่ายพลเรือน ในข้อที่ว่า แถลงการณ์จะต้องมองสถานการณ์จากมุมมองของราษฎรซึ่งส่วนใหญ่ยากจน ต้องเรียกร้อง

ความร่วมใจจากราษฎรด้วยการชี้ชัดถึงข้อบกพร่องของระบบการปกครองของพระเจ้า-อยู่หัวซึ่งมีเจ้านายคุมอำนาจเบ็ดเสร็จ พูดง่าย ๆ ก็คือ คณะราษฎรต้องการแสดงตนว่า กระทำการหักหาญเพื่อราษฎร จึงเรียกตนเองว่า คณะราษฎร

สรศัลย์ แพ่งสภา ในหนังสือ ***"นักเรียนนายร้อยไทยในเยอรมันยุคไกเซอร์"*** เล่าว่า พระยาทรง ฯ ถามในที่ประชุมว่า ถ้าราษฎรรวมตัวเข้าขัดขวางด้วยความจงรักภักดีในราชบัลลังก์ คณะราษฎรจะทำอย่างไร

นายทหารปืนใหญ่นายหนึ่งตอบว่า ***"ยิง"*** (ซึ่งสมาชิกคณะราษฎรผู้หนึ่งชี้แจงภายหลังว่า หมายความว่าจะยิงด้วยปืนใหญ่กระสุนแตกอากาศตั้งชนวนสั้น เป็นการยิงขู่ โดยกระสุนจะแตกปากลำกล้อง) พระยาทรง ฯ กล่าวว่า ยังงั้นบรรลัยหมด กำลังเรามีเท่าไหร่ กำลังราษฎรกับทหารหน่วยอื่นเท่าไหร่ ทำไมไม่เตรียมวิธีการประนีประนอมปลอบให้เข้าใจจุดมุ่งหมายของคณะราษฎร

สรศัลย์ บอกว่า ได้ทราบเรื่องนี้จากผู้ใกล้ชิดนายทวี บุณยะเกตุ ซึ่งเล่าให้เขาฟัง

ที่ประชุมเห็นด้วยกับพระยาทรง ฯ และน่าจะเป็นเหตุให้ผู้เขียนแถลงการณ์ใช้ถ้อยคำรุนแรงที่แสดงว่า คณะราษฎรเห็นใจราษฎรที่ถูกเอารัดเอาเปรียบอย่างรุนแรง คณะราษฎรขอให้ราษฎรช่วยคณะราษฎรอย่าขัดขวาง การช่วยคณะราษฎรเท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลนของตนเอง ทุกคนจะมีสิทธิเสมอภาคกันและมีเสรีภาพ พ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสของพวกเจ้า...

อย่างไรก็ตาม ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ องค์พระประมุข ได้ทรงตอบรับเป็นประมุขในระบบใหม่อย่างละมุนละม่อม ประนีประนอม ดังต่อไปนี้

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ถึง ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร

ด้วยได้ทราบตามสำเนาหนังสือที่ส่งไปยังกระทรวงมุรธาธร คณะทหารมีความปรารถนาจะเชิญให้ข้าพเจ้ากลับพระนครเป็นกษัตริย์อยู่ใต้

พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ข้าพเจ้าเห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อ กับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อมละไม ไม่ให้ขึ้นชื่อว่าได้จลาจลเสียหายแก่บ้านเมือง และความจริงข้าพเจ้าได้คิดอยู่แล้วที่จะเปลี่ยนแปลงทำนองนี้ คือมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองตามธรรมนูญ จึงยอมรับที่จะช่วยเป็นตัวเชิด เพื่อให้คุมโครงการตั้งรัฐบาลให้เป็นรูปวิธีเปลี่ยนแปลงตั้งพระธรรมนูญโดยสะดวก เพราะว่าถ้าข้าพเจ้าจะไม่ยอมรับเป็นตัวเชิด นานาประเทศคงจะไม่ยอมรับรองรัฐบาลใหม่นี้ ซึ่งจะเป็นความลำบากยิ่งขึ้นหลายประการ ความจริงข้าพเจ้าในเวลานี้ก็ทราบกันอยู่แล้วว่ามีอาการทุพพลภาพและไม่มีลูกสืบวงศ์สกุล และจะไม่ทนงานไปนานเท่าใดนัก ทั้งไม่มีความปรารถนามักใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์และความสามารถ ที่จะช่วยพยุงชาติของเราให้เจริญเทียมหน้าเขาบ้าง พูดมานี้เป็นความจริงใจเสมอ

(พระปรมาภิไธย) ประชาธิปก ป.ร.

นาวาตรี หลวงศุภชลาศัย ได้ส่งวิทยุโทรเลขทหารเรือ รายงานพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ว่าได้นำหนังสือขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายแล้ว มีลายพระหัตถ์ตอบดังข้างต้น

พระปกเกล้า ฯ ไม่ทรงยินยอมเสด็จสู่พระนครโดยเรือรบหลวงสุโขทัยตามความต้องการของคณะราษฎร และมีพระราชประสงค์จะเสด็จโดยรถไฟ คณะราษฎรได้จัดส่งรถพระที่นั่งไปหัวหิน

พระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชินี พร้อมด้วยผู้ที่เข้าเฝ้าบางท่าน ได้เสด็จจากหัวหินเวลา ๑๙.๔๕ น. วันที่ ๒๕ มิถุนายน ถึงสถานีรถไฟจิตรลดาเวลา ๐.๓๗ น. วันที่ ๒๖ มิถุนายน แล้วเสด็จโดยรถยนต์พระที่นั่งไปประทับ ณ วังสุโขทัย

ผู้ตามเสด็จ ๒ พระองค์ คือ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน และกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ได้กลับไปประทับที่วัง แต่พระเจ้าอลงกฎ รองเสนาบดีกลาโหมและพระยาพิชัยสงคราม แม่ทัพที่ ๑ ถูกจับเป็นประกัน

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงเล่าว่า *"...แหม เงียบจริง ๆ พอในหลวงเสด็จพระราชดำเนินจากรถไฟ มีราษฎรคนหนึ่งอยู่ที่สถานี กราบถวายบังคมแล้วก็ร้องไห้..." ในหลวงไม่ได้รับสั่งอะไร เราก็กลับกันมาที่วังนี้ ตลอดทางเงียบแล้วก็เศร้า เราผ่านพระที่นั่งอนันตสมาคมก็ไม่มีอะไร..."*

เมื่อพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระนคร ก็เป็นอันว่าการยึดอำนาจการปกครองสำเร็จลงอย่างสงบ

ช่างถ่ายภาพยนตร์ของภาพยนตร์เสียงศรีกรุงได้ถ่ายเหตุการณ์ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ตั้งแต่เช้าจนเที่ยง ตอนบ่ายบริษัทภาพยนตร์ของฮอลลี่วู้ด ๓ บริษัท โทรเลขมาขอซื้อภาพยนตร์แสดงการยึดอำนาจ บริษัทศรีกรุงรีบทำคำอธิบายภาพเป็นภาษาอังกฤษส่งไปพร้อมกับหนัง แต่บริษัทภาพยนตร์ฮอลลี่วู้ดตอบมาว่าไม่สนใจซื้อหนังปฏิวัติที่ไม่มีการยิงกันเลย ไม่ได้ความ

ในวันที่พระปกเกล้า ฯ เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ โปรดเกล้าให้คณะผู้แทนคณะราษฎรเข้าเฝ้า ณ วังสุโขทัย เวลา ๑๑.๐๐ น. เพื่อถวายธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ และขอพระราชทานพระราชกำหนดนิรโทษกรรมให้พระองค์ลงพระปรมาภิไธย

คณะที่เข้าเฝ้ามี พระยาศรยุทธเสนี พระประศาสน์พิทยายุทธ์ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หลวงวีระโยธา นายประยูร ภมรมนตรี นายจรูญ สืบแสง และ นายสงวน ตุลารักษ์

พระเจ้าอยู่หัวทรงขอเวลาพิจารณาธรรมนูญการปกครองแผ่นดินหนึ่งวัน ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชกำหนดนิรโทษกรรมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พุทธศักราช ๒๔๗๕ มีข้อความว่า

> พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกัน ว่า
>
> การที่คณะราษฎรคณะหนึ่งซึ่งมีความปรารถนาอันแรงกล้า ในอันที่จะแก้ไขขจัดความเสื่อมโทรมบางประการของรัฐบาลสยามและชาติไทยให้หายไป แล้วจะพากันจรรโลงสยามรัฐและชาติไทยให้เจริญรุ่งเรืองวัฒนาถาวรมั่นคงเท่าเทียมกับชาติและประเทศอื่นต่อไป จึงพากันยึดอำนาจการ

ปกครองแผ่นดินไว้ ด้วยความมุ่งหมายจะให้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดินขึ้นเป็นข้อใหญ่ แล้วร้องขอไปยังเราเพื่อให้เรายังคงดำรงเป็นกษัตริย์แห่งสยามรัฐต่อไปภายในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินนั้น ทั้งนี้แม้ว่าการจะได้เป็นไปโดยขัดกับความพอพระทัยพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ และขัดใจสมาชิกในรัฐบาลเดิมบางคนก็ดี ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องเป็นไปเช่นนั้นในทุกประเทศ ไม่ว่าจะเจริญรุ่งเรืองแล้วเท่าไร ๆ ก็ไม่อาจจะก้าวล่วงการนี้เสียได้ ถึงกระนั้นก็เพิ่งปรากฏเป็นประวัติการณ์ครั้งแรกของโลกที่การได้เป็นไปโดยราบรื่นปกติมิได้รุนแรง

และแม้ว่าจะได้อัญเชิญพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบางคนมาประทับและไว้ในพระที่นั่งอนันตสมาคม ก็เพียงเพื่อประกันภัยของคณะและเพื่อให้การดำเนินลุล่วงไปได้เท่านั้น หาได้ประทุษร้ายหรือหยาบหยามอย่างใด ๆ และไม่มุ่งหมายจะกระทำเช่นนั้นด้วย ได้แต่บำรุงรับไว้ด้วยดีสมควรแก่พระเกียรติยศทุกประการ

อันที่จริง การปกครองด้วยวิธีมีธรรมนูญการปกครองนี้ เราได้ดำริอยู่ก่อนแล้ว ที่ราษฎรคณะนี้กระทำมาเป็นการถูกต้องตามนิยมของเราอยู่ด้วย และด้วยเจตนาดีต่อประเทศชาติ อาณาประชาชนแท้ ๆ จะหาการกระทำหรือแต่เพียงเจตนาชั่วร้ายแม้แต่น้อยมิได้

เหตุนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชกำหนดนี้ไว้ ดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชกำหนดนี้ให้เรียกว่า ***"พระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พุทธศักราช ๒๔๗๕"***

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชกำหนดนี้ตั้งแต่ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธยเป็นต้นไป

มาตรา ๓ บรรดาการกระทำทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านั้น ไม่ว่าของบุคคลใด ๆ ในคณะราษฎรนี้หากว่าจะเป็นการละเมิดบทกฎหมายใด ๆ ก็ดี ห้ามมิให้ถือว่าเป็นการละเมิดกฎหมายเลย

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

(พระปรมาภิไธย) ประชาธิปก ป.ร.

วันรุ่งขึ้น วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ ขณะนั้นพระองค์ยังทรงมีอำนาจสมบูรณ์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงไม่ต้องมีผู้ใดรับสนองพระบรมราชโองการ

โปรดสังเกตว่า ธรรมนูญฉบับนี้เขียนเสร็จหลังการยึดอำนาจเพียง ๒ วัน ไม่ทราบว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้เขียนไว้ล่วงหน้าหรือเขียนเสร็จภายใน ๒ วัน

พระยาทรงสุรเดชให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ประชามิตร เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๔๘๑ ว่า ***"ผมไม่เคยถือว่างานวันที่ ๒๔ มิถุนายน เป็นงานสำคัญ...ผมถือเป็นเพียงงานจำเป็นเท่านั้น ส่วนงานบริหารต่อไปจากนั้น เป็นงานสำคัญ..."***

อีกนัยหนึ่ง พระยาทรง ฯ ถือว่าได้ ***"ก่อการ"*** ส่วนหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นหัวแรงในการ ***"สานต่อ"*** มีภารกิจหนักในการเขียนธรรมนูญการปกครอง เตรียมงานตั้งสภา ตั้งรัฐบาล วางแผนเผยแพร่ระบอบประชาธิปไตย คิดโครงการเศรษฐกิจ ฯลฯ

ผู้สังเกตการณ์บางคนแสดงความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองมีขึ้นได้เนื่องจาก ***"นักเรียนนอก"*** ได้ความบันดาลใจจากลัทธิประชาธิปไตยในประเทศที่ตนได้ไปเล่าเรียนมา โดยเฉพาะนักเรียนไทยในฝรั่งเศสซึ่งเป็นแม่บทของการปฏิวัติ ประชาชนฝรั่งเศสตื่นตัวทางการเมืองอย่างกว้างขวาง แต่ตามความเป็นจริง ผู้ริเริ่มที่ไม่ใช่นักเรียนฝรั่งเศสมีจำนวนมากกว่านักเรียนฝรั่งเศส เช่น นายแนบ พหลโยธิน และ หม่อมหลวงกรี เดชาติวงศ์ เป็นนักเรียนอังกฤษ นายตั้ว ลพานุกรมและหม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์ ศึกษาในสวิตเซอร์แลนด์ พระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ พระประศาสน์ ฯ เป็นนักเรียนทหารในเยอรมนี ซึ่งขณะนั้นไม่เป็นประเทศประชาธิปไตย พระยาฤทธิ์อัคเนย์ ไม่ใช่นักเรียนนอก

นักหนังสือพิมพ์และนักเขียนบางคนวิจารณ์ว่า คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่ใช่คณะราษฎร แต่เป็นคณะขุนนางที่หวั่นไหวจากการที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปลดข้าราชการจำนวนมาก และงด

การขึ้นเงินเดือนเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ราษฎรไม่รู้อีโหน่อีเหน่ด้วยเลย

พระยาทรงสุรเดชเขียนบันทึกว่า ***"...ราษฎรไทยกลัวเจ้าและกลัวนายของเขาทั้งหมดยังกับหนูกลัวแมว ลำพังราษฎรจะไม่มีปัญญาคิดปลดแอกได้เลย และจะไม่มีใครกล้าชักชวนกันควบคุมเป็นพวกขึ้นได้..."***

หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ แสดงความเห็นว่า "พวกที่เกิดมาในสมัยหลัง ๆ คงจะไม่ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้นมีพระราชอำนาจมากมายเพียงใด และทุก ๆ คนมีความเกรงกลัวท่านเพียงใด แม้แต่ได้เข้าไปอยู่ใกล้พระองค์ท่านบางคนก็สั่นเสียแล้ว ยิ่งท่านรับสั่งด้วยเราก็ยิ่งเงอะงะขึ้นไปอีก ถ้าถูกท่านกริ้วแล้วบางคนถึงกับล้มเจ็บไปหลายวัน และนับว่าเป็นการได้รับเคราะห์อย่างใหญ่หลวง" (จาก ***"ละครการเมือง"*** ของศาสตราจารย์ ดร.แถมสุข นุ่มนนท์)

ประเทศฝรั่งเศสได้ชื่อว่าเป็นแม่บทแห่งระบอบประชาธิปไตย ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ (ค.ศ. ๑๗๘๙) ราษฎรฝรั่งเศสผู้ยากไร้ลุกฮือขึ้นปฏิวัติ ได้ชัยชนะที่ทำให้เลือดนองห้องเก็บเหล้าองุ่น (ห้องใต้ดิน) กษัตริย์และเจ้านายจำนวนมากถูกตัดเศียร

การประหารกษัตริย์และเจ้านายในการปฏิวัติฝรั่งเศสและรัสเซีย ทำให้เจ้านายไทยหลายพระองค์ตกพระทัยไหวหวั่นอย่างยิ่ง แถมมีข่าวลือว่าจะมีการแขวนคอเจ้านายและริบทรัพย์ ก็ยิ่งทรงหวาดผวายิ่งขึ้น

ตามบทบัญญัติของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามซึ่งพระปกเกล้า ฯ ทรงเพิ่มเติมวลี ***"ชั่วคราว"*** ต่อท้าย อำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎรทั้งหลาย โดยราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งผู้แทนราษฎรเพื่อใช้อำนาจอธิปไตยแทนปวงชน ในขั้นต้น (เรียกว่า สมัยที่ ๑) ซึ่งมีระยะเวลา ๖ เดือน ราษฎรยังไม่ได้เลือกตั้งผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แต่งตั้งผู้แทนราษฎรขึ้น ๗๐ นาย

สมาชิกคณะราษฎร ๓๑ คน ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารในนามของคณะราษฎร ได้เชิญข้าราชการผู้ใหญ่ในระบอบเดิมจำนวน ๓๙ นาย เข้ามาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รวมทั้งสิ้นเป็นจำนวน ๗๐ คน

ในสมัยที่ ๒ จะมีผู้แทนราษฎรที่ราษฎรเลือกตั้ง และผู้แทนราษฎรที่คณะราษฎรแต่งตั้ง ผู้แทนสองประเภทนี้จะมีจำนวนเท่ากัน

ภายในไม่เกิน ๑๐ ปี จะถึงสมัยที่ ๓ สภาผู้แทนราษฎรจะมีแต่ผู้แทนที่ราษฎรเลือกตั้งทั้งสิ้น

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมยอมรับว่า ระบอบประชาธิปไตยจะยังไม่สมบูรณ์จนกว่าผู้แทนราษฎรทั้งสภาจะได้รับเลือกตั้งโดยราษฎร ระยะเวลา ๑๐ ปีแห่งระบอบ ***"กึ่งประชาธิปไตย"*** เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งการออกจากระบบเก่าที่มีมานานตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย

ความผันผวนทางการเมือง ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเก่ากับกลุ่มใหม่ตลอดจนความขัดแย้งระหว่างผู้นำในคณะราษฎรเอง ทำให้การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยล้มลุกคลุกคลานเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ผู้เขียนจะกล่าวถึงปัญหาต่าง ๆ ในภายหลัง คือหลังจากที่ได้เล่าเรื่องราวตามลำดับ

คณะราษฎรได้ตั้งขุนนางผู้ใหญ่ในระบอบเดิม ๓๙ คน เป็นสมาชิกข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรสมัยแรกก็เพราะต้องการแสดงเจตนาดีว่า พวกตนไม่ต้องการคุมอำนาจที่ยึดมาได้ แม้แต่พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรก็มิได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

อย่างไรก็ดี ก่อนการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกในห้องโถงชั้นบนของพระที่นั่งอนันตสมาคม เวลา ๑๔.๐๐ น. วันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๗๕ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ได้อ่านรายนามผู้แทนราษฎรที่ได้รับแต่งตั้ง ครั้นแล้วพระยาวิชิตชลธี ผู้ได้รับแต่งตั้งได้แจ้งต่อที่ประชุมว่าท่านป่วย ไม่อาจรับตำแหน่งได้ ที่ประชุมจึงเรียกร้องให้พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร รับตำแหน่งแทน ขณะนั้นพระยาพหล ฯ อยู่ในที่นั้น เพื่อกล่าวมอบงานปกครองแผ่นดินให้แก่สภาผู้แทนราษฎร ท่านไม่ประสงค์จะรับตำแหน่ง เมื่อที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ท่านรับตำแหน่ง ท่านจึงยอมรับ

ต่อไป หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ได้นำสมาชิกกล่าวปฏิญาณตนที่จะซื่อสัตย์สุจริตต่อราษฎรและสนับสนุนหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร

ต่อจากนั้น เสนาบดีกระทรวงมุรธาธรได้เชิญพระกระแสรับสั่งของพระปกเกล้า ฯ มาเปิดประชุม แล้วพระยาพหล ฯ ได้กล่าวมอบอำนาจอธิปไตยให้แก่สภาผู้แทนราษฎร

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้รับแต่งตั้งเป็นเอกฉันท์ให้เป็นประธานสภา ฯ

ตามรูปแบบบริหารราชการแผ่นดินที่กำหนดโดยธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน สภาผู้แทนราษฎรใช้อำนาจอธิปไตยแทนปวงชน คณะกรรมการราษฎรเป็นผู้บริหารราชการแผ่นดิน กำหนดนโยบายและโครงการ

หลังจากนั้น พระยาพหลฯ โดยการเสนอแนะของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ได้เสนอพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นประธานคณะกรรมการราษฎร พระยามโนปกรณ์ ฯ ได้รับเลือกเป็นเอกฉันท์และเสนอรายชื่อคณะกรรมการราษฎร ๑๔ นาย สภามีมติเห็นชอบด้วย

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม แถลงว่า ***"ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับนี้ เป็นธรรมนูญชั่วคราวเพราะว่าเราได้สร้างขึ้นด้วยเวลาฉุกละหุกกะทันหัน อาจจะยังมีที่บกพร่องอยู่ก็ได้ จึงควรที่จะได้ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในการนี้เป็นอนุกรรมการ ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมเสียใหม่ให้เรียบร้อยบริบูรณ์"***

ที่ประชุมได้แต่งตั้งอนุกรรมการ ๗ คน แล้วต่อมาแต่งตั้งเพิ่มอีก ๒ คน ในจำนวนอนุกรรมการ ฯ ๙ คนนี้ มี หลวงประดิษฐ์มนูธรรมผู้เดียวที่อยู่ในคณะราษฎร นอกนั้นเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในระบอบเก่า

สรุปแล้ว ในวันที่ ๒๘ มิถุนายน คณะราษฎรมีเสียงข้างน้อยในสภาผู้แทนราษฎร (๓๑ ต่อ ๓๙) มีเสียงข้างน้อยในอนุกรรมการแก้ไขเพิ่มเติมธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน (๑ ต่อ ๘) และ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา คนนอกคณะราษฎร เป็นประธานคณะกรรมการคณะราษฎร

การแต่งตั้งทั้งสามครั้งนี้ แสดงถึงเจตนารมณ์ของคณะราษฎรที่จะไม่ผูกขาดอำนาจการปกครองไว้ในคณะ ดังที่ พระยาพหล ฯ หัวหน้าคณะราษฎร ได้กล่าวต่อสภาผู้แทนราษฎร ว่า

"บัดนี้ ธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นสำเร็จแล้ว ข้าพเจ้าขอมอบการงานปกครองแผ่นดินที่ได้ยึดไว้ให้แก่สภาต่อไปแต่บัดนี้"

จากมุมมองของนักปฏิวัติ คณะราษฎรทำผิดพลาดที่เชิญคนนอกมาร่วมงานโดยมิได้พิจารณาอย่างรอบคอบว่า อาจนำไปสู่ความขัดแย้งในภายหน้าระหว่างคณะราษฎรกับกลุ่มคนนอกที่ยังคงมีแนวความคิดในระบบเดิม ทั้งยังอาจสร้างความขัดแย้งระหว่างผู้นำในคณะราษฎรเองอีกด้วย เนื่องจากบุคคลนอกคณะราษฎรก็จะต้องรู้เห็นว่า ผู้นำในคณะราษฎรต่างก็มีอุดมการณ์แตกต่างกันบ้างไม่มากก็น้อย ความต้องการร่วมกันของสมาชิกคณะราษฎรมีแน่นอนอยู่ประการหนึ่ง คือ เปลี่ยนระบอบการปกครอง

ในบรรดาเจ้านายทั้งปวง มีจำนวนไม่น้อยที่ทรงเห็นด้วยกับการสร้างระบอบประชาธิปไตยขึ้นแทนที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฏ์เป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ได้ร่วมกับเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงและขุนนางรวม ๑๑ ท่าน เสนอหนังสือกราบบังคมทูลความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสนอให้มีรัฐธรรมนูญ มีคณะรัฐมนตรี มีการกระจายอำนาจ เจ้านายหลายพระองค์ได้ให้ความร่วมมือกับคณะราษฎรอย่างแข็งขัน แต่ก็มีเจ้านายที่เจ็บแค้นเนื่องจากเห็นว่าทรงถูกลดพระเกียรติหรือถูกเหยียดหยาม แถลงการณ์ของคณะราษฎรฉบับที่ ๑ ซึ่งมีข้อความประณามเชื้อพระวงศ์อย่างรุนแรง ได้นำไปสู่การผสมโรงโจมตีเจ้านายโดยนักหนังสือพิมพ์ นักคิด นักเขียน เป็นธรรมดาอยู่เองที่คณะราษฎรต้องลิดรอนอำนาจของเจ้านายโดยการปลดจากตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ อีกทั้งตักเตือนโดยตรงและโดยกราบทูลฟ้องผ่านพระเจ้าอยู่หัว

คณะราษฎรมิได้ปล่อยเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งหมดในทันที แต่ทยอยปล่อยเป็นรุ่น ๆ มีเจ้านายพระองค์เดียวที่หัวหน้าคณะราษฎรเห็นว่าอาจเป็นภัยในภายหน้า คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงมีอำนาจและบารมีมาก จึงได้กราบทูลขอให้เสด็จออกนอกประเทศเพื่อพักผ่อนพระอิริยาบถ หลวงอำนวยสงครามเป็นผู้นำกรมพระนครสวรรค์ ฯ กลับวังบางขุนพรหมเมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม มีทหารเฝ้าวังแน่นหนา วันรุ่งขึ้นกรมพระนครสวรรค์ ฯ และ สมาชิก

ในราชสกุลบริพัตร เสด็จออกนอกประเทศ โดยรถไฟจากสถานีจิตรลดาไปปีนัง พระองค์ได้ประทับอยู่ที่บันดง (อินโดนีเซีย) จนสิ้นพระชนม์

ความสัมพันธ์ระหว่างคณะราษฎรกับ *"คณะเจ้า"* ไม่ราบรื่นและไม่เป็นไมตรีต่อกันสืบต่อมาอีกนาน ต่างฝ่ายต่างระแวงกันและส่งสายลับเฝ้าดูความเคลื่อนไหวและสดับตรับฟังเรื่องราวของกันเสมอมา ดร.แถมสุข นุ่มนนท์ เขียนใน *"ละครการเมือง"* ว่า มีเรื่องสืบข่าวลับในกองจดหมายเหตุแห่งชาติหลายแฟ้ม ผู้เขียนก็ได้ทราบเรื่องลับ ๆ ค่อนข้างมากจากท่านผู้หญิงบุญหลง พหลพลพยุหเสนา เพราะพระยาพหล ฯ เปิดเผยเรื่องราวให้ภริยาทราบมาก ตรงข้ามกับพระยาทรง ฯ ผู้ไม่แย้มพรายเรื่องภายในคณะราษฎรแก่บุตรภรรยาเลย แม้ในช่วงเวลาสั้น ๆ ที่ท่านลงมาจากเชียงใหม่เพื่อพาผู้เขียนไปทูลลาและกราบลาเจ้านายและผู้ใหญ่ที่ท่านเคารพ ท่านก็ไม่ปริปากเล่าอะไรให้ผู้เขียนรู้บ้างเลย

> ฉะนั้น การที่นักประวัติศาสตร์และนักเขียนรุ่นใหม่หลายท่านกล่าวว่า การยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ สำเร็จราบ-รื่นโดยสงบเรียบร้อย เป็นการกล่าวที่พึงรับฟังอย่างระมัดระวัง เพราะความสงบเรียบร้อยไร้การต่อสู้ และเหตุการณ์ที่ปรากฏว่าราบรื่นนั้น อันที่จริงเป็นเสมือนอากาศนิ่งก่อนเกิดพายุ

พระยาทรง ฯ กล่าวว่า งานวันที่ ๒๔ มิถุนายน เป็นเพียงงานจำเป็น งานบริหารต่อไปเป็นงานสำคัญ ทหารทำงานจำเป็นอย่างฉับพลันและฉุกละหุก ฝ่ายพลเรือนทำงานสำคัญ คือ วางพื้นฐานประชาธิปไตยภายใน ๕ วัน มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน มีสภาผู้แทนราษฎร (ซึ่งถูกวิจารณ์ว่าเป็น *"สภาผู้แทนสมมุติ"*) มีคณะกรรมการราษฎรและประธาน (ภายหลังเปลี่ยนเป็นคณะรัฐมนตรีและนายกรัฐมนตรี) เปิดประชุมสภา ฯ ได้ในวันที่ ๒๘ มิถุนายน แทบทั้งหมดนี้เป็นผลงานของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ผู้ได้รับความยกย่องว่า เป็นมันสมองของคณะราษฎร ท่านผู้นี้ยอมรับว่าได้เขียนธรรมนูญการปกครองแผ่นดินอย่างฉุกละหุกกะทันหัน ต้องให้ผู้รู้แก้ไขเพิ่มเติมให้เรียบร้อยบริบูรณ์

> การสร้างพื้นฐานประชาธิปไตยเท่าที่เป็นมาในประเทศประชาธิปไตยตะวันตกก็ใช้เวลานาน ในฝรั่งเศสในช่วง ๔๐ ปีหลังการปฏิวัตินองเลือดยัง

คงมีการต่อสู้ระหว่างระบบเก่ากับระบบใหม่อีกหลายยก ในประเทศอังกฤษ ราษฎรก็ต้องต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยหลายครั้ง ในสหรัฐอเมริกา ยอร์ช วอชิงตัน ต้องต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยโดยใช้อาวุธจนเกิดสงครามกลางเมือง

ฉะนั้น การที่ระบอบประชาธิปไตยของไทยล้มลุกคลุกคลานจนกระทั่งยังคงง่อนแง่นอยู่ทุกวันนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่า มิใช่เรื่องผิดปกติของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง การเปลี่ยนจากระบอบเก่าซึ่งหยั่งรากลึกมาหลายร้อยปี จะให้เห็นผลสมบูรณ์ทันใจนักอุดมคติและนักวิชาการรุ่นใหม่ได้อย่างไร เวลากว่า ๖๐ ปีแห่งการต่อสู้ระหว่างผู้คุมอำนาจและราษฎรในประเทศไทยเป็นอุปสรรคขวากหนามของกระแสประชาธิปไตยตลอดมา

ผู้เขียนได้ยอมรับตั้งแต่เริ่มเรื่องแล้วว่า มีฉันทาคติต่อคณะราษฎร จึงไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปของนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ท่านหนึ่งที่ว่า **"ผู้ก่อการ ๒๔๗๕ จะต้องรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอดีต"** ผู้เขียนเห็นว่าความรับผิดชอบของคณะราษฎรสิ้นสุดลงเมื่อบุคคลสำคัญรุ่นสุดท้ายในคณะราษฎรถูกโค่นล้มโดยคณะรัฐประหารในวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐

ระหว่าง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ถึง ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ คณะราษฎรมีเวลาสร้างพื้นฐานประชาธิปไตยตลอดเวลาหรือ ?

ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ (ขณะนั้นเป็นวันขึ้นปีใหม่ของประเทศสยาม) นายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็น "คนนอก" คณะราษฎร สั่งปิดสภา ฯ และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา แล้วปรับปรุงคณะรัฐมนตรี หลวงประดิษฐ์-มนูธรรมถูกส่งไปพักผ่อนอิริยาบถนอกประเทศ (ไปพำนักอยู่ในฝรั่งเศส) โดยถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิตส์

ในวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พันโท หลวงพิบูลสงคราม นาวาโท หลวงศุภชลาศัย ร.น. นำทหารเข้ายึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลที่มีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี ยื่นคำขาดให้พระยามโน ฯ และคณะลาออกจากตำแหน่ง แล้วกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงเปิดสภาผู้แทนราษฎรและแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่

พระยามโน ฯ ได้ยื่นใบลาออกในวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ สภาผู้แทนราษฎรที่เปิดขึ้นอีก มีมติเลือกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี

รัฐบาลพระยาพหล ฯ ได้เชิญหลวงประดิษฐ์มนูธรรมกลับประเทศเพื่อเข้าร่วมรัฐบาล แต่หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่รับเป็นรัฐมนตรีจนกว่ารัฐบาลจะได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นเพื่อพิจารณาว่าตนเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ หลวงประดิษฐ์ ฯ เดินทางถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๔๗๖

ในวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๔๗๖ พระองค์เจ้าบวรเดชเป็นผู้นำนายทหารกองหนุนจำนวนหนึ่งยกทหารหัวเมืองบางส่วนลงมาประชิดกรุงเทพ ฯ เพื่อล้มรัฐบาลพระยาพหล ฯ ทหารฝ่ายรัฐบาลและทหารฝ่ายพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ สู้รบกันอย่างนองเลือด ฝ่ายพระองค์เจ้าบวรเดช ฯ พ่ายแพ้

หลังจากที่รัฐบาลพระยาพหล ฯ ปราบกบฏเสร็จแล้ว ก็จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

หลังจากนั้นพระยาพหล ฯ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี บริหารประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตยจนถึงวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๘๑ จึงลาออกจากตำแหน่งตามวาระ

นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากพระยาพหล ฯ ตั้งแต่วันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑

ในเดือน มกราคม ๒๔๘๑ (ซึ่งยังไม่ขึ้นปีใหม่) หลังจากหลวงพิบูลสงครามได้เป็นนายกรัฐมนตรีได้เพียงเดือนเศษ ก็เกิดความวุ่นวายทางการเมืองขึ้นอีก พระยาฤทธิ์อัคเนย์ และต่อมา พระยาทรงสุรเดช ถูกกล่าวหาว่าคิดล้มล้างรัฐบาล โดยร่วมกับพวกเจ้าเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองกลับไปเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีก พวกกบฏคณะนี้ซึ่งมีชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า กบฏพระยาทรงสุรเดช ถูกจับและสอบสวนโดยศาลพิเศษ มีผู้ถูกประหารชีวิตรวม ๑๘ คน กรมขุนชัยนาทนเรนทร ทรงได้รับลดโทษจากประหารชีวิตเป็นติดคุกตลอดชีวิต

ข้อกล่าวหาพระยาทรง ฯ และ พระยาฤทธิ์ ฯ ไม่มีใครเชื่อถือมากนัก เพราะนายทหารอาวุโสทั้งสองเป็นผู้นำสำคัญในคณะราษฎร พระยาทรง ฯ ในฐานะผู้วางแผนยึดอำนาจแต่ผู้เดียวและเป็นผู้สั่งจับเจ้านายองค์สำคัญ ตลอดจนเสนอให้กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเสด็จออกนอกประเทศ น่าจะเป็นผู้ที่คณะเจ้าถือว่าเป็นศัตรูหมายเลข ๑ เหตุไฉนจึงจะหันเหเบิดเบี้ยวเลี้ยวลดไปเป็นผู้วางแผนยึดอำนาจกลับไปให้คณะเจ้าได้ขึ้นสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกเล่า หากพระยาทรง ฯ ยึดอำนาจให้คณะเจ้าสำเร็จ คงจะถูกประหารชีวิตฐานคนทรยศสองต่อแทนที่จะได้ตำแหน่งสูงส่งเป็นรางวัล

คนส่วนมากเชื่อว่าเรื่องกบฏ มกราคม ๒๔๘๑ นั้น เป็นเรื่องที่เกิดจากความหวาดระแวงระหว่างบุคคลสำคัญในคณะราษฎรเอง ไม่ว่าจะมีสาเหตุจากความขัดแย้งในอุดมการณ์หรือการยุแหย่ของศัตรูของคณะราษฎร ที่เรียกตามศัพท์สมัยใหม่ว่า ***"มือที่สาม"***

ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ไทยพิพาทกับฝรั่งเศสเรื่องเขตแดน เกิดสงครามอินโดจีนตลอดเดือน มกราคม ๒๔๘๔ สงครามสงบโดยการไกล่เกลี่ยของญี่ปุ่น

ในปลายปี ๒๔๘๔ (๘ ธันวาคม) กองทัพญี่ปุ่นเข้าประเทศไทยเพื่อเดินทัพไปตีพม่า มาเลเซียและสิงคโปร์

ต้นปี ๒๔๘๕ (๒๕ มกราคม) ไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาและตกอยู่ในภาวะสงครามจนถึงเดือน กันยายน ๒๔๘๘ ระหว่างนั้น นายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นตลอดเวลาเกือบ ๔ ปี

ระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา การปกครองของไทยผกผันหันเหจากระบบประชาธิปไตยแปรเปลี่ยนไปเป็นระบบ "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย"

หลังสงคราม กลุ่มคณะราษฎรที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตยมีเวลาบูรณะประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตยราว ๆ ๒ ปี คณะรัฐประหารก็ยึดอำนาจเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เป็นอันว่า กลุ่มคณะราษฎรที่เป็นประชาธิปไตยถูกโค่นล้มตั้งแต่นั้นมา

สรุปว่า คณะราษฎรจากกลางปี ๒๔๗๕ ถึงปลายปี ๒๔๙๐ มีอุปสรรคกีดขวางการสร้างระบอบประชาธิปไตยแทบไม่ขาดระยะ

สาเหตุหนึ่งของความวุ่นวายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ ๗ ก็คือภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ในหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร หลักที่ ๓ คือการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ คณะราษฎรจะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ได้รับมอบหมายให้ทำโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ แต่เมื่อหัวหน้าฝ่ายพลเรือนได้เสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ ก็เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง ระหว่างสมาชิกคณะราษฎรกลุ่มหนึ่ง กับคณะบุคคลภายนอกที่บุคคลสำคัญในคณะราษฎรเชิญเข้ามาร่วมงานในสภา ฯ และ คณะรัฐบาลและระหว่างสมาชิกคณะราษฎรด้วยกันเอง

ผู้เขียนไม่มีเวลากล่าวถึงร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ จะเพียงแต่แสดงข้อเท็จจริงและความเห็นประกอบเรื่องนี้เพื่อคลี่คลายความสับสนที่เกิดจากความขัดแย้งดังกล่าว

พูดย่อ ๆ ก็คือ ผู้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์

ผู้เขียนขอแนะนำ ผู้อ่านที่สนใจเรื่องนี้ให้อ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจ และอ่านรายงานการประชุมกรรมาธิการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ณ วังปารุสกวัน วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕ ผู้จดรายงานคือ หลวงอรรถสารประสิทธิ์

สรุปว่า ที่ประชุมตกลงว่า ได้เสนอรายงานการประชุมต่อผู้ก่อการแล้วเสนอคณะรัฐมนตรีถือว่า ความเห็นแตกเป็นสองทาง คือ

๑. ทางพระยามโน ฯ (บุคคลนอกคณะราษฎรที่ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี - ผู้เขียน) ให้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอย่างรัฐบาลเก่าและเลือกทำแปลว่าตามโอกาสอำนวย ไม่วางนโยบายเศรษฐกิจไว้

๒. ทางหลวงประดิษฐ์ ฯ ให้วางหลักที่จะทำและดำเนินนโยบายตามเค้าโครงการ เมื่อตกลงนโยบายอันใดได้แล้ว ตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติสำรวจและวางแผน เมื่อมีกำลังแรงทุนเท่าใดทำเพียงเท่านั้น

ในที่ประชุม พระยามโน ฯ แถลงว่า *"เข้าใจว่าพวกเราส่วนมากในที่ประชุมนี้เห็นอย่างเดียวกับโครงการของหลวงประดิษฐ์ ฯ แต่ความเห็นของข้าพเจ้านั้นอีกอย่างหนึ่ง...ความเห็นของข้าพเจ้าในเวลานี้ คือว่าเราทำไม่ได้ทั้งหมด ขาดผู้ชำนาญ ขาดประกัน และขาดความนิยมของคนทั่วไป เพราะข้องใจว่าราษฎรคงไม่มีความนิยมในโครงการนี้ ถ้าเราประกาศโครงการออกไป ในเมื่อเขาไม่มีความยินยอมแล้วมันก็เป็นผลร้าย..."*

เป็นอันว่า พระยามโน ฯ ไม่ยอมนำร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้พิจารณา หาว่าร่างนั้นเป็นคอมมิวนิสต์ มิหนำซ้ำ ยังมีการเปิดเผยสมุดปกขาว อันกล่าวว่า เป็นพระราชวิจารณ์ของพระปกเกล้า ฯ ว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจเป็นคอมมิวนิสต์ การเปิดเผยพระราชวิจารณ์เป็นการกระทำที่อาจทำให้เสื่อมเสียแก่พระปกเกล้า ฯ เพราะมีข้อความรุนแรงซึ่งออกจะขัดกับพระราชอัธยาศัยประนีประนอมขององค์พระประมุข ดังความตอนหนึ่งว่า *"โครงการนี้นั้นเป็นโครงการอันเดียวอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้อยู่...สตาลินจะเอาอย่างหลวงประดิษฐ์ ฯ หรือ หลวงประดิษฐ์ ฯ จะเอาอย่างสตาลินก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการทั้งสองนี้เหมือนกัน...ประเทศสยามจะต้องกลายเป็นคอมมิวนิสต์ประเทศนับเป็นที่ ๒ ในโลก รองจากประเทศรัสเซีย..."*

มีหนังสือสองเล่มซึ่งให้รายละเอียดและความเห็นขัดแย้งกันจนผู้อ่านแทบจะจับต้นชนปลายไม่ถูกเล่มหนึ่งคือ "ดร.ปรีดี พนมยงค์" เขียนโดย อาจารย์ไสว สุทธิพิทักษ์ ซึ่งเข้าข้างอาจารย์ปรีดี ฯ อีกเล่มหนึ่งคือ หนังสือ ***"ชีวิตการต่อสู้ของพระยาทรงสุรเดช"*** เขียนโดย เสทื้อน ศุภโสภณ ซึ่งเข้าข้างพระยาทรง ฯ

> ผู้เขียนขอให้ข้อเท็จจริงบางประการที่ได้รู้มา ซึ่งทำให้ผู้เขียนสรุปว่าเรื่องราวมิได้เป็นดังที่อาจารย์ไสว หรือเสทื้อน เขียนไว้ ซึ่งเป็นการมองมุมเดียว มองแบบ ***"ขาว-ดำ"*** ไม่มีสีเทา

ก่อนอื่น พระยาทรง ฯ ได้กล่าวไว้ว่า การยึดอำนาจซึ่งท่านเป็นผู้วางแผนเป็นแต่เพียงงานจำเป็น งานต่อจากนั้นไปเป็นงานสำคัญ พระยาทรง ฯ และพวกคือ พระยาพหล ฯ พระยาฤทธิ์ ฯ พระประศาสน์ ฯ ต่างก็ชื่นชมในความหลัก

แหลมของหลวงประดิษฐ์ ฯ ที่ทำงานสำคัญลุล่วงไปอย่างฉับไว และน่าพึงพอใจสำหรับทุกฝ่ายในคณะราษฎร

แล้วทำไม เมื่อหลวงประดิษฐ์ ฯ ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจมาเสนอพระยาทรง ฯ กลับเห็นดีเห็นชอบตามพระยามโน ฯ (บุคคลภายนอก) จนกล้ากล่าวคัดค้านโครงการ ฯ ในที่ประชุมอย่างโผงผาง ทั้งที่ท่านเป็นนักการทหารไม่ใช่นักเศรษฐศาสตร์ พระยาทรง ฯ เห็นตามพระยามโน ฯ ว่า ควรให้หลวงประดิษฐ์ ฯ ออกไปจากประเทศไทย เพราะเป็นคอมมิวนิสต์

ผู้เขียนไม่เชื่อว่า ขณะนั้นจะมีคนไทยที่มีความรู้เพียงพอในลัทธิคอมมิวนิสต์ที่จะลงความเห็นเด็ดขาดลงไปทีเดียวว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับแนวคิดประชาธิปไตยของผู้เขียนรัฐธรรมนูญและวางรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย และในขณะนั้นก็มีผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศเป็นที่ปรึกษาในหลายกระทรวง ทำไมจึงไม่มีการถามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้น ผู้เขียนรู้สึกว่า การขจัดมันสมองของคณะราษฎรออกไปต่างประเทศ เป็นการกระทำรวบรัด และออกจะเป็นเรื่อง ***"กระต่ายตื่นตูม"***

ผู้ก่อการหนุ่มเลือดร้อนสายพลเรือน ๒ นาย คือ นายสงวน ตุลารักษ์ และ นายจรูญ สืบแสง ไปพบพระยาทรง ฯ ที่บ้าน ผู้เขียนได้ยินคนใดคนหนึ่งพูดเสียงดังว่า *"ทำไมใต้เท้าจึงทำรุนแรงต่อผู้ที่ร่วมเป็นร่วมตายกันมาถึงเพียงนี้"* ผู้เขียนไม่ได้ฟังการสนทนาต่อไปอีก

ต่อมา พระยามโน ฯ อาศัยอำนาจแห่งระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ สั่งปิดสภา ฯ และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ และปรับปรุงคณะรัฐมนตรี

วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ หลวงประดิษฐ์มนูธรรมและภริยา เดินทางออกนอกประเทศ พระยาพหล ฯ ไปส่งและกอดรัดหลวงประดิษฐ์ ฯ ด้วยความอาลัย พระยาทรง ฯ ไม่ไปส่ง

อาจารย์ไสว สุทธิพิทักษ์ เขียนว่า พระยาทรง ฯ และ หลวงประดิษฐ์ ฯ โกรธกันจนไม่เข้าหน้ากันอีกเลย ซึ่งไม่จริง

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ พระยาพหล ฯ หลวงพิบูล ฯ หลวงศุภชลาศัย และ หลวงนฤเบศร์มานิตได้ยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโน ฯ ขอให้พระยามโน ฯ ลาออก

เมื่อเปิดสภาผู้แทนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง สภา ฯ ได้เลือกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี ถ้าคณะราษฎรยืนยันให้พระยาพหล ฯ เป็นนายกเสียแต่แรก ก็จะไม่เกิดเรื่องวุ่นวายทำให้บุคคลสำคัญฝ่ายพลเรือน คือ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม และ บุคคลสำคัญฝ่ายทหาร คือ พระยาทรงสุรเดช ขัดแย้งกันอย่างรุนแรง หลวงประดิษฐ์ ฯ ยอมรับผิดที่ได้แนะนำพระยาพหล ฯ ให้เสนอพระยามโน ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี

รัฐบาลพระยาพหล ฯ ได้เชิญหลวงประดิษฐ์ ฯ กลับจากประเทศฝรั่งเศส เพื่อเข้าร่วมรัฐบาล หลวงประดิษฐ์ ฯ ไม่ยินยอมร่วมรัฐบาลจนกว่าจะได้ถูกซักฟอกในข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์เสียก่อน

กรรมาธิการพร้อมด้วยผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งจะสอบสวนหลวงประดิษฐ์ ฯ มีดังต่อไปนี้

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ	กรรมาธิการ และประธานกรรมาธิการ
พระยาศรีสังกร	
พระยานลราชสุวัจน์	
เซอร์ โรเบอโต ฮอลแลนด์	ผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษ
นาย อาร์ กียอง	ผู้เชี่ยวชาญชาวฝรั่งเศส

ในที่สุด หลวงประดิษฐ์ ฯ หลุดพ้นข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และเข้าร่วมรัฐบาลในตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย

ก่อนจะมีการสอบสวนหลวงประดิษฐ์ ฯ ก็เกิดเหตุการณ์นองเลือดจากกบฏบวรเดช พระยาทรงสุรเดช ซึ่งเดินทางไปดูการทหารในต่างประเทศกับพระประศาสน์พิทยายุทธ ก่อนเกิดกบฏตกเป็นข่าวลือว่ารู้เห็นเป็นใจกับพระองค์เจ้าบวรเดช ซึ่งมีพระยาศรีสิทธิสงครามร่วมด้วยเพราะพระยาทรง ฯ เป็นเพื่อนสนิทกับพระยาศรีสิทธิ์ ฯ แต่ที่จริงพระยาศรีสิทธิ์ ฯ สนิทสนมกับทั้งพระยาทรง ฯ และพระยาพหลฯ

อีกประการหนึ่ง มีผู้กล่าวว่า พระยาทรง ฯ รีบเดินทางออกนอกประเทศเพื่อหลบหน้าหลวงประดิษฐ์ ฯ

ตามความเป็นจริง ภายหลังพระยาทรง ฯ กับหลวงประดิษฐ์ ฯ ได้ปรับความเข้าใจกันเป็นอันดี พระยาทรง ฯ ยอมรับความเห็นของกรรมาธิการที่ชักฟอกหลวงประดิษฐ์ ฯ

ภายหลัง เมื่อผู้เขียนสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงได้ หลวงประดิษฐ์ ฯ ได้มาแสดงความยินดีต่อพระยาทรง ฯ เมื่อผู้เขียนเข้าไปคารวะหลวงประดิษฐ์ฯ ในห้องรับแขก คุณพ่อกำลังถามหลวงประดิษฐ์ ฯ ว่า *"คุณหลวงสบายดีหรือ"* หลวงประดิษฐ์ ฯ ตอบว่า *"ไม่ ..ไม่สบายครับ ใต้เท้าคงทราบดีว่าผมมีเรื่องหนักใจมาก"* เมื่อผู้เขียนไหว้หลวงประดิษฐ์ ฯ แล้ว ท่านก็พูดกับคุณพ่อว่า *"ผมยินดีเป็นพิเศษที่บุตรของใต้เท้าได้ไปศึกษาต่างประเทศโดยทุนที่นักเรียนทั่วไปมีสิทธิ์เข้าสอบ ไม่ใช่ทุนพิเศษ สำหรับบุตรผู้ก่อการ"*

การที่หลวงประดิษฐ์ ฯ กล่าวดังนั้น ก็เนื่องจากเป็นที่รู้กันว่า นายประยูร ภมรมนตรี บุคคลสำคัญคนหนึ่งในคณะราษฎร ได้เสนอความคิดที่จะให้ตั้งทุนการศึกษาสำหรับให้บุตรผู้ก่อการ ฯ ไปเรียนต่างประเทศ เมื่อนายประยูร ฯ มาเสนอเรื่องนี้ต่อพระยาทรง ฯ ก็ได้รับคำตอบว่า ไม่เห็นด้วย เนื่องจากไม่อยู่ในหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร

เมื่อคณะนายทหารญี่ปุ่นไปพบพระยาทรง ฯ ผู้ลี้ภัยการเมืองอยู่ในกรุงพนมเปญ เพื่อชักชวนให้ท่านกลับเข้าสู่วงการเมืองขณะที่ประเทศไทยอยู่ในภาวะคับขัน พวกเขาได้ถามความเห็นของพระยาทรง ฯ เกี่ยวกับบุคคลสำคัญของไทย พระยาทรง ฯ ได้สรรเสริญหลวงประดิษฐ์ ฯ ว่าเป็นคนสุขุม ลึกซึ้ง รู้จักประมาณตน มีความรักชาติ

เมื่อจวนถึงวาระที่พระยาพหล ฯ จะออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คือในวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๘๑ (รวมเวลาที่ท่านได้ดำรงตำแหน่งนี้ ๕ ปี) ก็ได้มีการขาวเสียงกันว่า ใครควรจะเป็นนายก ฯ สืบต่อจากพระยาพหล ฯ ผลการขาวเสียงมีชื่อผู้ที่อยู่ในข่ายได้รับเลือก ๔ นาย คือ

๑. พระยาพหลพลพยุหเสนา

๒. พระยาทรงสุรเดช (ขณะนั้นไม่อยู่ในคณะรัฐบาล เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนรบที่เชียงใหม่)

๓. หลวงพิบูลสงคราม

๔. หลวงประดิษฐ์มนูธรรม

การเลือกนายกรัฐมนตรีครั้งนั้นมีความยอกย้อนซับซ้อนมาก เป็นเรื่องยาวที่ไม่มีเวลาจะเล่าในที่นี้

อันที่จริง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ ซึ่งราษฎรเลือกเอง และส่วนมากก็เป็นศิษย์หรือผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ก็คงจะเห็นว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ มันสมองของคณะราษฎรเหมาะสมที่จะเป็นนายกรัฐมนตรียิ่งกว่าผู้ใด

แต่กลับปรากฏว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ ยังไม่ต้องการเป็นนายก ฯ สืบต่อจากพระยาพหล ฯ ปรากฏว่ามีผู้แทนราษฎรประเภท ๑ สองสามคนเดินทางไปเชียงใหม่เพื่อทาบทามพระยาทรง ฯ ในเรื่องการรับตำแหน่งนายก ฯ ร้อยเอกสำรวจ กาญจนสิทธิ์ จำได้ว่าคนหนึ่งชื่อ ถวิล อุดล ที่จำชื่อได้เพราะว่าได้เอาพลาสเตอร์ไปปิดแผลให้นายถวิล อุดล

ในการหยั่งเสียงสมาชิกสภา ฯ ผู้แทนราษฎรประเภท ๑ สนับสนุนพระยาทรง ฯ แต่ในการลงมติเลือกนายกรัฐมนตรี สมาชิกประเภท ๒ เลือก หลวงพิบูลสงคราม ด้วยเสียงข้างมาก

ขอสรุปรวบรัดว่า ในที่สุด นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งได้รับตำแหน่งอันทรงเกียรติและไร้อำนาจเป็น *"เชษฐบุรุษ"* เรียกได้ว่าเป็นปูชนียบุคคล ผู้มีสะอาดเป็นแบบฉบับของทหารแท้และนักประชาธิปไตยแท้

การที่ผู้แทนราษฎรประเภท ๑ ซึ่งส่วนใหญ่นิยมชมชอบหลวงประดิษฐ์-มนูธรรม หันไปลงคะแนนเสียงเลือกพระยาทรง ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี แสดงว่าพวกเขารู้ว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ และพระยาทรง ฯ เข้าใจกันดีแล้ว พระยาทรง ฯ ตระหนักถึงความผิดพลาดของท่านในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ และเมื่อกรรมาธิการซักฟอกหลวงประดิษฐ์ ฯ ตัดสินแล้วว่า ท่านไม่ใช่คอมมิวนิสต์ พระยาทรง ฯ ก็หมดความแคลงใจ และเชื่อในความบริสุทธิ์ใจ ความหลักแหลม และความสามารถที่จะวางพื้นฐานประชาธิปไตยต่อไป การก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรม

ศาสตร์และการเมืองใน พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นแหล่งศึกษาเปิดรับนักศึกษาโดยไม่จำกัด เป็นวิธีการอันชาญฉลาดของหลวงประดิษฐ์ ฯ ที่จะให้ความรู้ทั้งในรูปแบบและเนื้อหาสาระของประชาธิปไตยแก่ทั้งเยาวชนที่จบมัธยมศึกษา ทั้งผู้ที่ทำงานหาเลี้ยงชีพอยู่แล้ว ทั้งผู้สนใจโดยทั่วไป หลักสูตรของมหาวิทยาลัยก็มีแขนงวิชากว้าง มีวิชาการต่าง ๆ ประกอบการเรียนกฎหมาย การเมือง เศรษฐศาสตร์

หลักสูตรของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แสดงให้เห็นว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ ต้องการให้นักศึกษารู้ครบถ้วนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย กล่าวคือต้องรู้กฎเกณฑ์ของสังคมประชาธิปไตย ต้องรู้รูปแบบทางการเมืองระบอบประชาธิปไตย ต้องรู้ด้วยว่า โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่จะเอื้ออำนวยยกฐานะความเป็นอยู่ของมวลราษฎรเป็นพื้นฐานสำคัญของระบอบประชาธิปไตย เพราะถ้าราษฎรส่วนใหญ่ยากจนขาดเสรีภาพในการประกอบอาชีพ ขาดโอกาสที่จะเล่าเรียนหาความรู้พื้นฐาน ก็จะไม่สามารถใช้เสรีภาพทางการเมืองได้ ไม่สามารถแสดงความคิดเห็น ไม่มีเสรีภาพในการเลือกอาชีพ ไม่สามารถให้ลูกเล่าเรียนเต็มที่ตามสติปัญญา ตราบใดที่มวลราษฎรยังยากไร้เขาจะถูกเอารัดเอาเปรียบโดยผู้มีอำนาจเงินสูงที่ควบคุมการผลิตให้เป็นไปตามความต้องการหรือผลประโยชน์ส่วนตัว

ผู้เขียนมองว่า การก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในรูปแบบตลาดวิชาเปิด (คือไม่จำกัดจำนวนผู้สมัครเรียน) เป็นการทำสิ่งแปลกใหม่ในขณะนั้น (เกือบ ๖๐ ปีมาแล้ว) เป็นความริเริ่มอันหลักแหลมของหลวงประดิษฐ์ ฯ และการบรรจุหลักสูตรวิชาเศรษฐศาสตร์ปะปนเข้าไปในวิชากฎหมายและการเมือง ก็มีเจตจำนงเดียวกันกับโครงการเศรษฐกิจนั่นเอง แต่การวางแผนปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นทางวิชาการ ไม่ก่อให้เกิดความตื่นตระหนกตกใจเหมือนการเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจ ฯ

หลวงประดิษฐ์ ฯ คงตระหนักว่า ได้แสดงอุดมคติก้าวหน้าไกลเกินการณ์จนก่อภาวะ ***"กระต่ายตื่นตูม"*** ขึ้นทั้งในคณะเจ้า คณะขุนนางเก่า คณะนายทหารผู้ใหญ่ในคณะราษฎรเอง ที่เอนเอียงไปกับบุคคลภายนอกคณะราษฎรที่ได้รับเชิญเข้ามาร่วมสร้างประชาธิปไตย

ผู้เขียนได้เห็นเอกสารฉบับหนึ่งที่บ้านเพื่อนเกลอของพระยาทรง ฯ ผู้หนึ่งกล่าวถึงว่า พระประศาสน์พิทยายุทธเอนเอียงเข้าข้างฝ่ายรัฐบาลพระยามโน ฯ

เพราะเห็นว่าพระยามโน ฯ และคณะ เป็นผู้ใหญ่ สุขุมและสุภาพ ตรงข้ามกับสมาชิกคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนหนุ่มบางคนที่แสดงกิริยาไม่สมควรต่อผู้ใหญ่ จดหมายฉบับนี้ทำให้ผู้เขียนเชื่อว่า กลุ่มนายทหารผู้ใหญ่ ยกเว้นพระยาพหล ฯ ที่ใกล้ชิดกับหลวงประดิษฐ์ ฯ มากกว่าเพื่อน ยังอ่อนหัดทางการเมือง และพลอยไหวหวั่นไปกับฝ่ายอนุรักษนิยม ว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นคนหนุ่ม ***"หัวรุนแรง"***

เพื่อนร่วมชั้นที่โรงเรียนของผู้เขียนคนหนึ่ง คือ หม่อมราชวงศ์สุพรรณชาติ ทองแถม ครั้งหนึ่ง มีเรื่องขัดใจกับผู้เขียน ได้พูดใส่หน้าผู้เขียนว่า ใคร ๆ เขาก็รู้กันว่า พระยาทรง ฯ เป็นลูกกะโล่ของพระยามโน ฯ น่าสันนิษฐานว่า บรรดาเจ้านายคงทรงกล่าวขวัญกันว่า พระยามโน ฯ เลี้ยงพระยาทรง ฯ เชื่องดีแล้ว

เท่าที่ผู้เขียนได้รู้จักหลวงประดิษฐ์มนูธรรมตลอดมาจนถึงสมัยเสรีไทย ก็มีความประทับใจว่า ท่านเป็นผู้มีมารยาทนุ่มนวล มีคารวะต่อพระยาทรง ฯ นิยมชมชอบความคิดของพระยาทรง ฯ ในด้านการปรับปรุงโครงสร้างกองทัพไทยตามแบบกองทัพสวิสส์ และฟังดูสุ้มเสียงและหน้าตาท่าทางของท่านแล้ว ดูไม่เข้าท่าเลยที่จะเป็น ***"สตาลินแห่งสยาม"***

นอกจากกรณีที่ผู้แทนราษฎรประเภท ๑ ซึ่งเป็นฝ่ายหลวงประดิษฐ์ ฯ สนับสนุนให้พระยาทรง ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากพระยาพหล ฯ ประจักษ์พยานอันชัดแจ้งว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ มิได้ลืมเลือนบทบาทของพระยาทรง ฯ ในการยึดอำนาจอย่างไร้ความรุนแรง หลังจากมรณกรรมของพระยาทรง ฯ ในต่างแดน นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้สั่งให้รัฐบาลซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี จัดพิธีรับอัฐิพระยาทรง ฯ เข้าพระนครอย่างให้เกียรติอย่างสูง

ผู้แทน ๓ นายของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เดินทางไปรับอัฐิของนายพันเอกพระยาทรงสุรเดช ณ ตำบลสวายดงแก้ว ชายแดนไทย - เขมร ผ่านพระตะบอง ณ ที่นั้น ข้าหลวงจังหวัดพระตะบองและข้าราชการได้บำเพ็ญกุศลนิมนต์พระสวดมนต์ ถวายอาหารแด่พระสงฆ์

กรมรถไฟ ได้รับคำสั่งให้จัดรถพิเศษหนึ่งหลัง บรรจุอัฐิไปสู่พระนคร ตามสถานีสำคัญตลอดทาง มีข้าราชการและประชาชน นำพวงหรีดมาสักการะอัฐิพระยาทรง ฯ

การกระทำของอาจารย์ปรีดี ฯ อันเป็นการให้เกียรติผู้ร่วมเสี่ยงชีวิตในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ผู้ได้ล่วงลับไปแล้ว เป็นที่น่าสรรเสริญ เป็นการเตือนใจมวลชน ข้าราชการทั้งทหารและพลเรือน ให้ระลึกถึงผู้เสียสละเพื่อชาติ เป็นการแสดงตนว่า รู้คุณค่าแห่งการทำหน้าที่อย่างกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของพระยาทรง ฯ ผู้วางแผนยึดอำนาจที่พึงกล่าวได้ว่า แนบเนียน ฉับพลัน โดยวิธีซึ่งคงจะเอามาใช้เป็นครั้งที่ ๒ ไม่ได้

หลังจากนั้น อาจารย์ปรีดี ฯ ก็สั่งการให้มีพิธีบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมอัฐิพระยาทรง ฯ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ รวมทั้งพิธีบรรจุอัฐิ ณ วัดพระศรีมหาธาตุ เป็นพิธีใหญ่ มีสมาชิกคณะราษฎรร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก

เมื่อผู้เขียนไปรับอัฐิของอาจารย์ปรีดี ก็รู้สึกสลดใจที่เห็นว่า มีแต่พระเถระผู้ใหญ่ ชาวธรรมศาสตร์และญาติมิตร ที่ร่วมใจกันไปรับอัฐิของท่าน ไม่มีผู้แทนรัฐบาลหรือหน่วยราชการใด ๆ ที่อาจารย์ปรีดี ฯ เคยเป็นรัฐมนตรี และทั้ง ๆ ที่อาจารย์ปรีดี ฯ เป็นผู้ให้กำเนิดเทศบาลกรุง-เทพมหานคร ผู้ว่าราชการกรุงเทพ ฯ ก็ไม่โผล่หน้าไปทั้งไม่ส่งตัวแทนไป การไม่ให้เกียรติแก่ผู้มีคุณูปการต่อชาติบ้านเมืองในครั้งนั้น เป็นเรื่องน่าละอายมาก

การที่ผู้เขียนไปรับอัฐิอาจารย์ปรีดี ฯ และไปร่วมพิธีต่าง ๆ ตามลำดับ นอกจากจะเพื่อให้เกียรติแก่ผู้ที่ได้เสียสละเพื่อชาติ ผู้เขียนยังถือว่า ต้องไปร่วมเพื่อแสดงความกตัญญูรู้คุณของท่านที่ได้ให้เกียรติแก่คุณพ่อของผู้เขียน

มีบางคนกล่าวว่า อาจารย์ปรีดี ฯ ให้เกียรติพระยาทรงสุรเดชในเมื่อท่านเป็นทหารเสือผู้สิ้นเขี้ยวเล็บแล้ว ไม่ต้องหวาดระแวงต่อไปอีกว่าจะโดนคัดค้านโครงการก้าวหน้าของอาจารย์อีกเช่นที่เคยโดนมาแล้วอย่างเข็ดเขี้ยวในกรณีของร่างเค้าโครงเศรษฐกิจ

เรื่องที่ผู้เขียนต้องการเปิดเผยก็คือ พระยาทรง ฯ ถูกกล่าวหาว่าวางแผนจะยึดอำนาจอีกครั้งหนึ่งในช่วงปลายปี ๒๔๘๑ และโดนปลดออกโดยไม่มีบำนาญ พระยาทรง ฯ คุณหญิงทรง ฯ และบุตร ๒ คน จึงมีชีวิตอยู่ในญวนและเขมรอย่างยากจน หลังจากมรณกรรมของพระยาทรง ฯ ครอบครัวกลับประเทศไทยในฐานะสิ้นเนื้อประดาตัว

อาจารย์ปรีดี ฯ มิได้นิ่งนอนใจ จัดการให้คุณหญิงทรง ฯ ได้รับบำนาญเลี้ยงชีพ

เรื่องราวที่ผู้เขียนรู้เรื่องเกี่ยวกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ และ พระยาทรงสุรเดช ยังมีอีกมากพอสมควร ผู้เขียนจะพยายามรวบรวมมาเสนอผู้อ่านต่อไป โดยจะกล่าวถึงความผิดพลาดของผู้วางแผนยึดอำนาจและผู้วางโครงสร้างประชาธิปไตย ซึ่งทำให้สถานการณ์หลังการยึดอำนาจ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นสถานการณ์ที่มีอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตยมากมาย

การกล่าวถึงความผิดพลาดของสมาชิกคณะราษฎร ๒ ท่านนี้ อาจจะเป็นการแสดงความฉลาดหลังเหตุการณ์ แต่ผู้เขียนไม่มีเจตนาจะตำหนิติเตียนผู้นำคู่นี้ เป็นแต่จะชี้ให้เห็นบทเรียนในประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย อันอาจมีประโยชน์บ้างแก่อนุชนรุ่นหลัง

นายปรีดี พนมยงค์ กับคนไทยในลอนดอน *

❑ บทความนี้ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ได้กรุณาแนะนำมาว่า ต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งเขียนโดยนักเรียนไทยคนหนึ่ง และได้รับรางวัลจากสมาคม Anglo-Thai ได้มีผู้แปลและลงในนิตยสารจตุรัสเมื่อหลายปีมาแล้ว ยังไม่แพร่หลาย จึงเห็นสมควรนำมาตีพิมพ์ซ้ำอีก เพื่อจะได้ทราบว่าคนต่างวัยมองคนต่างรุ่นอย่างไร

ฝ่ายบรรณกร ขอขอบพระคุณท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ อย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย ❑

เมื่อสองวันก่อนได้ทราบว่านายปรีดีได้มาลอนดอนและจะไปพูดกับนักเรียนไทย ด้วยความรู้สึกในวินาทีแรกที่ได้ยินคำบอกเล่า ออกจะฉงนแกมตื่นเต้น ด้วยว่าเป็นครั้งแรกที่จะได้มีโอกาสพบและฟังคำปราศรัยของรัฐบุรุษคนสำคัญ ซึ่งกำลังถูกกล่าวขวัญติชมมากที่สุดในสังคมไทยปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้นก็ยังรู้สึกสงสัยในการเดินทางมาของท่านด้วย ความเคลื่อนไหวล่าสุดทราบว่าท่านเดินทางออกจากกวางตุ้งแล้วมาพำนักอยู่ที่ปารีส และเริ่มมีบทบาทแสดงออกเพื่อเป็นที่รู้จักอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการมีคดีความกับท่านเอกอัครราชทูตไทยที่นั่น ต่อจากนั้นได้ทราบอีกว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางท่าน เสนอให้เชื้อเชิญนายปรีดีเดินทางกลับมาสู่ประเทศไทย เพื่อแผ้วถางวิถีทางในอันที่จะเปิดการเจรจากับรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีน

---

*ข้อคิดจากการพบ **นายปรีดี พนมยงค์** และการปราศรัยกับคนไทยที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๓ จากนิตยสารจตุรัส โดย P. SANSWANG

ในฐานะที่ท่านเป็น **นายปรีดี พนมยงค์** อยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นอย่างใดที่จะต้องโฆษณาป่าวร้องเพื่อให้ได้คนไทยกลุ่มใหญ่มาฟังการปราศรัยครั้งนี้ และก็คงจะมีอยู่บ้างที่มาเพื่ออยากจะดูว่า หน้าตาของท่านเป็นอย่างไร แต่ส่วนมากนอกจากอยากดูและอยากฟังว่าจะพูดเข้าท่าแค่ไหนแล้ว ก็คงจะมาเพราะมีข้อสงสัยอยู่ในใจหลายข้อ ว่าท่านมาอังกฤษทำไม มาเที่ยวหรือว่ามีจุดประสงค์และที่จะมาพูดกับนักศึกษานั้น ในทางด้านการเมืองท่านจะได้อะไรบ้าง จากการปรากฏตัวครั้งนี้ ปฏิกิริยาของผู้คนที่หวาด ๆ ต่อการมาพบและร่วมหัวกับนายปรีดี เป็นอย่างไร และในที่สุดก็คงอยากจะทราบว่า ท่านจะเข้าถึงนักศึกษาได้แค่ไหน นักศึกษาบางคนนั้นยังไม่ได้เกิดด้วยซ้ำในตอนที่ท่านต้องเดินทางออกนอกประเทศเมื่อ ๒๐ ปีก่อน

วิถีทางการเมือง ของนายปรีดี พนมยงค์ ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับสถานการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย และภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ สรุปได้ดังนี้

ก. นอกจากจะมาพบเพื่อน ๆ และผู้คุ้นเคยในวงการแล้ว ก็คงจะมาอังกฤษเพื่อเริ่มสร้างเกียรติคุณอีกครั้งหนึ่ง ถ้าไม่ใช่ในฐานะรัฐบุรุษก็ในฐานะของผู้บริสุทธิ์ ที่สูญเสียศักดิ์ศรีจากเคราะห์กรรม และจากความผิดพลาดทางการเมือง และเรียกร้องความเห็นใจ เฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดในการปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว **อานันทมหิดล** ท่านจึงใช้โอกาสนี้เผยเรื่องกับนักศึกษาไทยที่อังกฤษด้วยหวังว่าจะซึมไปถึงประเทศไทย ในกรณีนี้ต้องนับว่าท่านโชคดีอยู่บ้าง ที่ฝ่ายตรงข้ามคอยกระตุ้นให้เป็นข่าวอยู่เสมอและในคดีที่ฟ้องหนังสือพิมพ์ **สยามรัฐ** นั้น ก็เป็นการขอความเห็นใจจากประชาชนและเป็นโอกาสที่จะเปิดเผยเรื่องราวที่แล้วมา โดยไม่เคยมีโอกาสกระทำมาก่อน ทั้งนี้ออกจะเสี่ยงอยู่บ้างแต่มันก็เป็นช่องทางเดียวที่เหลืออยู่

ข. ต่อปัญหาที่ว่า จะประสบผลสำเร็จหรือไม่นั้น อย่างที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า คนอย่างท่านนั้นย่อมดึงดูดคนฟังได้มาก และเป็นผู้ฟังที่มีความสนใจแทบทั้งสิ้น ส่วนเขาจะเชื่อและเห็นใจหรือไม่นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งขึ้นอยู่กับว่าท่านจะพูดได้ดีแค่ไหนยังคล่องแคล่วและปราดเปรียวเหมือนเดิมหรือไม่

นอกเหนือไปจากนั้น ท่านจะต้องแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้รักชาติอย่างแท้จริง เพราะเรื่องนี้ยังคลุมเครืออยู่ในใจของผู้ฟังทุกคน

ค. ความรู้สึกโดยทั่วไปของผู้ฟังก่อนที่จะได้พบกับนายปรีดีนั้น รู้เห็นได้ชัดในกลุ่มนักศึกษาที่กระตือรือร้นในกิจการบ้านเมือง เฉพาะพวกที่หนักไปทางการเมือง ออกจะดูมีความหมายอยู่บ้าง ในจุดประสงค์แห่งการมาของท่าน และไม่สู้จะเต็มใจนักที่จะเจาะจงการจัดประชุมใน **สามัคคีสมาคม** เพราะกังวลไปว่า การปราศรัยและการปรากฏตัวของนายปรีดี พนมยงค์ จะทำให้พวกเขาเป็นที่สงสัยของตำรวจ ผู้ดูแลนักเรียนก็จะไม่ค่อยสบายใจนักแต่ท่านก็ไม่ได้ขัดขวางแต่อย่างใด ท่านทูตก็ร่วมอยู่ในที่นั้นด้วย แต่ก็ยากที่จะพูดถึงปฏิกิริยาของท่าน คนฟังส่วนมากก็เป็นกลุ่มเดียวกับที่เคยมาฟังการพูดของคนสำคัญ ๆ อื่น ๆ จากประเทศไทย จึงไม่มีใครหวาดระแวงกันนัก ด้วยกลุ่มผู้ฟังเช่นนี้เอง ผู้เขียนจึงคิดว่าการพูดคงจะมีผลอยู่บ้าง แต่จะได้ผลมากน้อยแค่ไหนนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถของนายปรีดี ว่าท่านจะพูดได้ประทับใจเพียงใด

ง. ต่อปัญหาของความแตกต่างแห่งวัยจะเป็นปัญหาหรือไม่นั้น ก็ยังเป็นสิ่งสงสัยกันอยู่บ้างว่าคนวัยปูนท่านนั้น (๗๐ ปี) ยังจะสามารถพูดถึงปัญหาในระดับเดียวกันกับคนหนุ่มรุ่นนี้ได้อยู่หรือ ถึงแม้ว่าท่านจะเคยอยู่ระดับแนวหน้าในยุคที่แล้วมา แต่เมื่อมาคิดอีกทีว่า ประสบการณ์ของท่านในต่างประเทศน่าจะช่วยให้ท่านปราดเปรียวและรุดหน้าอยู่และถ้าจะดูจากการเคลื่อนไหวที่แล้ว ๆ มา ก็พอจะคาดได้ว่าท่านคงทำได้ไม่ยาก แม้ในกรณีที่ท่านไม่อาจตอบคำถามบางข้อในที่ประชุมได้ ก็ยังสนใจต่อไปว่าท่านจะอ้อมคารมได้ดีเพียงใด และที่น่าคิดอย่างยิ่งนั้นก็คือว่า หลังจากที่ได้พำนักอยู่ในประเทศจีนมานาน หลักการและความคิดของท่านจะเปลี่ยนแปรไปอย่างไร จะยังเหลือแก่นสารแห่งความคิดอะไรไว้บ้าง ถึงแม้ว่าตอนนี้ ท่านอาจจะไม่มีโอกาสเข้าสู่วงการเมืองอีก แต่ท่านก็อาจจะจูงใจคนรุ่นเยาว์ได้บ้าง แม้จะไม่ถึงเป็นผู้ให้แนวทัศนะอุดมการณ์อะไร

การพูดดำเนินไปอย่างที่ควร ผู้ฟังมีจำนวนมากมายจนล้นหลามออกมานอกประตู มีคำถามหลายข้อจากคนถามกลุ่มเดียวกัน ซึ่งรู้สึกว่าจะจงใจเลือกเฟ้นคำถามกันมาก่อน แต่ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงความระมัดระวังและมีความเคารพต่อผู้พูดด้วย ไม่มีคำถามที่ก้าวร้าวและเสียดสีเหมือนอย่างที่

เคยมักจะมี ผู้คนส่วนมากดูตั้งใจฟังและรับฟังด้วยดี ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะยังไม่ค่อยจะคุ้นเคยกับเรื่องราวของนายปรีดีมาก่อน หรือบางทีอาจเป็นเพราะลักษณะการวางตัวเข้มของท่าน เมื่อคิดดูแล้วก็รู้สึกว่าออกจะเป็นการยากที่ผู้พูดจะเผยความในใจในบรรยากาศเช่นนั้น

ครั้งแรกที่ได้เห็นนายปรีดี ผู้เขียนเองรู้สึกประหลาดใจ ที่เห็นท่านไม่แก่อย่างที่คาดไว้ แต่งกายด้วยชุดสากลสีเทา ท่านนั่งอย่างสำรวมและยิ้มอ่อนโยนในบางครั้ง พูดอย่างธรรมดา ๆ ด้วยเสียงค่อนข้างเบาแต่ชัดเจนดี สายตาเหม่อมองเพดานบ่อยครั้งเมื่อนึกถึงเรื่องราวที่แล้วมาและบางครั้งเมื่อพยายามลำดับข้อเท็จจริง เมื่อถูกถามก็หันไปถามท่านผู้หญิงพูนศุขเพื่อความแน่ใจ ท่านตอบคำถามอย่างตั้งใจและด้วยความระมัดระวัง แต่ก็มิได้เน้นถึงเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ และถ่อมตัวด้วยการตำหนิตนเองในความแข็งที่อถือดีในขณะที่ดำรงตำแหน่งอยู่ แต่เมื่อพูดถึงมิตรและศัตรูท่านเอ่ยถึงโดยใช้ตำแหน่งเต็มและไม่ปรากฏว่าได้ใช้ถ้อยคำที่ไม่บังควรแม้แต่ครั้งเดียว ท่านกล่าวถึงหลักการแต่พอเป็นเค้าและยึดอยู่ในหลักความเป็นอนิจจังของพระพุทธเจ้า ที่กล่าวถึงวิถีแห่งความเปลี่ยนแปลงไม่แน่นอนของสากลโลก ส่วนที่เกี่ยวข้องกับภาวะการเอาเปรียบ (Exploitation) นั้น ท่านถือเป็นเพียงหมายเหตุเท่านั้น และไม่พยายามที่จะโยงเข้ากับลัทธิชาตินิยมแต่อย่างใด การปราศรัยจบลงอย่างเรียบ ๆ รู้สึกว่าผู้ฟังต่างพอใจ และชื่นชมยินดีอย่างเห็นได้ชัด

การที่ท่านพูดอย่างตั้งใจและถ่อมตัว ก่อให้เกิดความนิยมนับถือ ถึงแม้จะเหินห่างไปบ้าง แต่ที่ท่านยังสามารถให้ข้อคิดเห็นอย่างเฉียบแหลมอยู่ทั้งในทางการเมืองและสังคม ทำให้ผู้ฟังต่างตระหนักว่า ท่านยังไม่ถึงกับหลงลืมหรือฟั่นเฟือน ที่ประทับใจมากที่สุดก็คือการนับถือในตัวบุคคล ที่ท่านมีต่อมิตรและศัตรู นับแต่ **ท่านประธานเมา หม่อมราชวงศ์เสนีย์ และหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช หนังสือพิมพ์สยามรัฐ และมิตรผู้ร่วมก่อการ** เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๕

การปรบมือตอบรับอย่างยาวนาน แสดงว่าท่านได้ชนะจิตใจของผู้ฟังกลุ่มใหญ่อย่างแท้จริง

การที่จะลำดับสาระแก่นสารคำปราศรัยของท่าน ทำไม่ได้ง่ายนักและก็ยากที่จะตัดสินความคิดทฤษฎีต่าง ๆ ในการบรรยายอย่างไม่เป็นกิจลักษณะในชั่วเวลาเพียง ๙๐ นาที ยิ่งกว่านั้นยังดูจะไม่เป็นธรรมต่อผู้พูดเองด้วย แม้ว่าจะไม่ถึงกับเป็นการกระทบกระเทือนอะไรจากสาระในคำปราศรัย **นายปรีดี พนมยงค์** อยากให้ประชาชนได้ประจักษ์เรื่องราวทางด้านของท่านบ้าง และขจัดความคลุมเครือในความบริสุทธิ์ ในคดีการลอบปลงพระชนม์เพื่อที่คนจะได้เห็นว่าท่านเป็นผู้รักชาติอย่างแท้จริงในกรณีนี้ไม่มีส่วนด้วยเลยไม่มีเหตุผลอะไรทั้งสิ้น การที่หนังสือพิมพ์ **สยามรัฐ** กล่าวหาว่าท่านจะตั้งสาธารณรัฐขึ้นนั้น ถ้าอยากจะทำก็สามารถกระทำได้โดยรัฐสภาเพราะขณะนั้นทั้งสองสภาเข้ากับท่านอยู่แล้ว นอกจากนั้น ท่านยังเป็นคนแรกที่เสนออัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันขึ้นสู่ราชบัลลังก์ การออกนอกประเทศของท่านไม่ใช่เป็นการหลีกเลี่ยงคดีนี้ เพราะไม่มีการฟ้องกล่าวหาในครั้งนั้น หากเพื่อเลี่ยงจากการให้ร้ายป้ายสีและลี้ภัยทางการเมืองจากการรัฐประหาร ท่านขอให้ประชาชนตัดสินในฐานะลูกขุน ในกรณีที่จะต้องพิจารณาโดยประชามติ

หลักการของท่าน พอที่จะเข้าถึงได้ไม่ยาก แม้ว่าท่านจะได้พูดอย่างระมัดระวังถึงผลกระทบกระเทือนทางการเมือง ข้อคิดอุดมคติทางสังคมและการคาดหมายถึงลักษณะของสังคมยังไม่แน่ชัดนัก พอจะจับได้ว่าเป็นสังคมที่มีความเป็นธรรมเป็นหลัก โดยกล่าวว่า**สังคมที่เป็นธรรมคือสังคมที่ปราศจากการเอาเปรียบ** (Exploitation) ซึ่งหมายถึงว่าบุคคลได้รับประโยชน์เป็นส่วนเหมาะสมกับแรงงานของคนนั้น ท่านเชื่อว่าสภาพการเปลี่ยนแปลงย่อมมีขึ้นเสมอ แต่ก็ไม่ได้บอกว่าการเปลี่ยนแปลงนั้น จะเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดมีลักษณะการเอารัดเอาเปรียบให้มากขึ้นหรือน้อยลง และว่าการโกงกินกันนั้นเป็นการเอาเปรียบที่น่าอับอายและเห็นได้ชัดมากที่สุด ท่านไม่ได้กล่าวสิ่งใดนอกเหนือไปกว่านี้

การประชุมปราศรัยเช่นนี้ ควรแก่การต้อนรับด้วยดีจากบุคคลทั่วไป และไม่น่าจะเป็นโทษเป็นภัยแก่ใครเลย นอกจากบางทีบุคคลฝ่ายตรงกันข้ามสองสามคน แต่ท่านเหล่านั้นก็มีโอกาสเสนอเรื่องราวทำนองนี้อยู่แล้ว ส่วนเราผู้ฟังส่วนมาก นับว่าเป็นโอกาสดีที่จะได้ตัดความรำคาญ อย่างน้อยที่สุดก็ได้รับฟังและพบกับบุคคลสำคัญผู้ได้รับการติชมโต้เถียงกันมากที่สุดในประวัติศาสตร์ปัจจุบัน

ของไทย สำหรับนายปรีดีเองก็เป็นโอกาสที่จะได้เปิดเผยความนัยด้านของท่านบ้าง และได้พบปะสังสรรค์กับคนไทย ซึ่งขาดการติดต่อมานานอีกครั้งหนึ่ง สำหรับฝ่ายรัฐบาลนั้น เอเยนต์ที่เข้าร่วมฟัง ก็คงจะได้ทราบถึงฐานะของนายปรีดีและรู้เห็นถึงผู้ใกล้ชิดมิตรสหายของท่านว่ามีใครบ้าง

ส่วนผู้ที่ร่วมในการประชุมครั้งนี้ด้วยความกระอักกระอ่วนใจ ก็คงจะได้รู้ว่า ตนได้ตั้งราคาให้แก่ความมั่นคงและฐานะทางการเมืองของตนสูงเกินไป

ปาฐกถาวันปรีดีฯ

เรื่อง สตรีกับประชาธิปไตย

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๕ ณ ลานปรีดี พนมยงค์ หน้าตึกโดม

ศรีสว่าง พิ่ววงศ์แพทย์

กราบเรียน ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
และ ท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน

ดิฉันรู้สึกเป็นเกียรติและมีความภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อท่านผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ของทุกปี ซึ่งเป็นวันที่ระลึกของพวกเราชาวธรรมศาสตร์ ที่มีต่อท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์

แม้ว่าดิฉันเองจะไม่ได้มีโอกาสได้รับความเมตตาจากท่านผู้ประศาสน์การโดยตรง เช่นหลาย ๆ ท่านในที่นี้ แต่โดยที่ดิฉันเป็นคนไทย เป็นผู้หญิงและเป็นศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดิฉันสามารถกล่าวได้อย่างเต็มที่ว่า ดิฉันเป็นคนหนึ่งที่ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากคุณูปการของท่านผู้ประศาสน์การที่มีต่อสังคมไทย ที่ให้โอกาสผู้หญิงให้ได้รับสิทธิทัดเทียมชาย และต่ออุดมการณ์ประชาธิปไตยที่ท่านผู้ประศาสน์การได้วางรากฐานไว้กับพวกเรา และความสำนึกในพระคุณของท่านนั้น ดิฉันเองได้ถือเป็นขวัญกำลังใจเสมอมาในการที่พากเพียรกระทำในสิ่งที่ตนเชื่อว่าเป็นอุดมการณ์ของชาวธรรมศาสตร์ร่วมกันที่จะต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในสังคม

ในหัวข้อการพูดในวันนี้เรื่อง "ผู้หญิงหรือสตรีกับประชาธิปไตย" เนื่องจากปีนี้เป็นปีสตรีไทย ซึ่งดิฉันเข้าใจว่าคณะผู้จัดงานคงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่

จะได้นำเรื่องนี้มาพูดและประกอบกับเป็นวาระ ๖๐ ปีประชาธิปไตย ที่ท่านผู้ประศาสน์การ ได้วางรากฐานไว้ ดิฉันเองถือเป็นวาระมหามงคลทีเดียวที่ได้มีโอกาสมาพูดเรื่องนี้ในวาระนี้ ที่จริงหัวข้อว่า "สตรีกับประชาธิปไตย" นั้นคงสามารถตีความหมายได้หลายมุมมอง ดิฉันเชื่อว่าการที่คนเราจะตีความหมายในเรื่องใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับข้อมูล ประสบการณ์และแนวคิดของแต่ละบุคคลที่มีอยู่ต่อเรื่องนั้น สำหรับดิฉันเองเนื่องจากมีประสบการณ์ในการทำงานเกี่ยวกับเด็กเกี่ยวกับสตรี ก็คงจะใช้มุมมองจากการทำงานเกี่ยวกับเรื่องนี้มาเป็นพื้นฐานซึ่งดิฉันคิดว่ามุมมองที่ดิฉันจะพูดในวันนี้กับหัวข้อเรื่อง "สตรีกับประชาธิปไตย" นั้นคงจะกล่าวในทำนองที่ว่า เราคงจะมีมุมมองได้ทั้งด้านบวกและด้านลบในเรื่อง "สตรีกับประชาธิปไตย"

ในมุมมองด้านบวกก็คงจะมองว่า ศักยภาพของสตรีนั้นมีต่อการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างไรและผู้หญิงควรจะมีบทบาทอย่างไรในการพัฒนาและร่วมอยู่ในขบวนการประชาธิปไตย ส่วนมุมมองในด้านลบก็คือเราจะต้องมาสำรวจตรวจดูว่า ในสังคมไทยเรายังมีจุดอ่อนอะไรที่เป็นอุปสรรคหรือข้อจำกัดที่ทำให้ผู้หญิงไม่ได้มีโอกาสหรือมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาธิปไตยเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามดิฉันคิดว่า หัวข้อการพูดเรื่องสตรีกับประชาธิปไตยในวันนี้ก็คงจะสะท้อนได้ตามสมควรว่าสังคมคงจะเริ่มคาดหวังกับบทบาทของสตรีให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาธิปไตยมากขึ้น เพราะว่าสังคมไทยยังคงชินอยู่กับการมองเรื่องการเมืองว่าเป็นเรื่องที่ผู้หญิงไม่ควรเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้อง ยิ่งกว่านั้นในสภาพความเป็นจริงของบ้านเมืองเราในขณะนี้มีสภาพการหลาย ๆ อย่างที่ทำให้คนรู้สึกมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการเมืองโดยมองว่าเป็นเรื่องสกปรก เป็นเรื่องที่มีแต่การแย่งชิงผลประโยชน์ เป็นเรื่องที่มีแต่ทุจริตประพฤติมิชอบหรือมีการสาดโคลนใส่กันหรือพวกปากประชาธิปไตยแต่ใจเผด็จการ หรือมีการสร้างสถานการณ์หลอกลวงตบตาประชาชนโดยคิดว่าชาวบ้านคงไม่รู้เท่าทัน สิ่งเหล่านี้ก็ยิ่งทำให้ผู้หญิงไม่กล้าที่จะเข้ามาในแวดวงของเรื่องการเมืองมากขึ้น

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ในความคิดของดิฉันในทัศนคติที่ดิฉันได้เกี่ยวข้องกับเรื่องผู้หญิงและเด็กดิฉันก็มองเริ่มต้นที่ครอบครัว ดิฉันคิดว่าการเมืองนั้นไม่ใช่

เรื่องนอกบ้าน แต่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตั้งแต่ในบ้าน ตั้งแต่คน ๒ คนมาอยู่ด้วยกันเป็นสังคมครอบครัวแล้วค่อย ๆ ขยายไปถึงโรงเรียนหรือไปถึงชุมชน บทบาทในครอบครัวที่สมาชิกสามารถประสานความพอใจ ไม่พอใจกันได้ สามารถที่จะเจรจาตกลงกันได้ ทำให้ครอบครัวมีความสงบสุขนั้น ดิฉันถือว่าบทบาทนั้นเป็นบทบาททางการเมืองซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ในระดับครอบครัวมาแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่มักจะมองข้ามความสำคัญตรงนี้กันไป มักจะมองข้ามไปถึงเรื่องการเมืองคือเรื่องลงสมัครผู้แทนราษฎรหรือการเลือกตั้งที่มีอยู่เป็นครั้งคราวกันไปเลย ฉะนั้นดิฉันคิดว่าการที่คนเราจะเรียนรู้บทบาททางการเมืองนั้นคงจะเริ่มต้นที่ครอบครัว ปัญหาอยู่ที่ว่าบรรยากาศความสัมพันธ์ในครอบครัวนั้นจะเป็นแบบอำนาจฝ่ายชายเหนือกว่า หรือจะเป็นแบบประชาธิปไตย ที่ทั้งสองฝ่ายมีบทบาทความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนมากกว่า

ประชาธิปไตยนั้นมีคนวิจารณ์กันว่าปัจจัยที่เป็นอุปสรรคของการพัฒนาประชาธิปไตยก็คือความยากจน ความด้อยการศึกษา เหล่านี้มีส่วนถูกต้องแต่คงไม่ใช่ทั้งหมด ในการทำงานเรื่องเด็ก ดิฉันได้ไตร่ตรองจากประสบการณ์ที่พบและมาคิดอยู่เสมอว่า ทำไมเมืองไทยเรา ๖๐ ปีมาแล้ว แต่ความรับรู้และความเข้าใจเรื่องพื้นฐานแนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยนั้นยังดูสับสนจับต้นชนปลายไม่ติดและเป็นอยู่เสมอมา เมื่อไปทำงานด้านเด็กก็พยายามดูในแง่มุมนี้ ดิฉันอยากจะกล่าวว่า ปัจจัยเงื่อนไขสำคัญที่จะเอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตยที่แท้จริงแล้ว น่าจะอยู่ที่วิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ขบวนการขัดเกลาเชิงสังคมที่สังคมแวดล้อมมีต่อเด็ก บรรยากาศในสังคมที่เปิดโอกาสให้เด็กใช้ความคิดเห็นของตนได้อย่างเสรีเหมาะสมตามวัย เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเขาจะได้มีโอกาสพัฒนาตนเอง พัฒนาขีดความสามารถที่จะเรียนรู้ ที่จะประสานประโยชน์กับผู้อื่น ที่จะสามารถอยู่กับผู้อื่นได้แม้จะอยู่ในท่ามกลางความหลากหลายทางความคิด โดยมีหลักการประชาธิปไตยและหลักการสันติวิธีเป็นวิธีการ เหตุการณ์วิกฤตที่เพิ่งคลี่คลายไปในระดับหนึ่งจากอาทิตย์ที่ผ่านมา ได้มีการพูดกันมากว่าได้ทำลายเศรษฐกิจทำลายภาพพจน์ต่าง ๆ นานา ของสังคมไทย แต่ดิฉันเห็นว่าสิ่งที่น่าจะมองและน่าจะคิดดูกันให้ดีในมุมบวกด้วย ซึ่งดิฉันเห็นว่าโอกาสที่เด็กไทยคนไทยที่จะได้มีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย ครรลองของประชาธิปไตย

วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมในกติกาประชาธิปไตยนั้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาโดยเฉพาะในช่วงอาทิตย์ที่แล้วนั้นเป็นเหตุการณ์และกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เรียนรู้ได้ทำความเข้าใจ ได้มีส่วนร่วมอย่างสูง คนไทยไม่ว่าจะเป็นเพศ วัยอาชีพอะไร จะให้ความสนใจที่จะรับรู้และทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดในสังคมเรา และพยายามมีจุดร่วมในสันติวิธี ถึงแม้ว่าจะมีขบวนการมีสถานการณ์อะไรบางอย่างที่ขุ่นข้องที่ขุ่นเคืองใจอยู่ แต่ก็มีความพยายามร่วมกันที่จะใช้สันติวิธี เพราะฉะนั้นวันนี้เราจึงยังคงมาพบกันได้

ดิฉันคิดว่าถ้าเด็กไทยสามารถเติบโตขึ้นมาในบรรยากาศที่มีโอกาสเรียนรู้และฝึกที่จะมีส่วนร่วมในการที่จะตัดสินชะตาชีวิตของตัวเองแล้ว ก็จะเป็นพื้นฐานที่แท้จริงของการปลูกฝังกติกาที่เป็นประชาธิปไตยอย่างเป็นวิถีชีวิตในสังคมเรา ดิฉันได้พบงานวิจัยหลายชิ้นที่พูดถึงการเลี้ยงดูเด็กไทยที่ดิฉันถือว่าเป็นประเด็นพื้นฐานคือมีงานวิจัยหลายชิ้นที่ตรงกันยืนยันว่าผู้ใหญ่ พ่อแม่ ในครอบครัวไทยนั้นยังคงยึดมั่นอยู่กับการเลี้ยงดู อบรม ที่ถือตัวเองคือถือผู้ใหญ่เป็นหลัก เน้นบทบาทของผู้ใหญ่เป็นหลัก และยังใช้การดุด่าว่ากล่าวสั่งให้ทำตามให้เชื่อฟัง ในวิธีการที่จะเปิดโอกาสให้เด็กได้สะท้อนความคิดเห็น แสดงความคิดเห็น พัฒนาขึ้นเป็นลำดับนั้นมีน้อยมาก และถ้าจะมองขยายออกไปถึงบทบาทเด็กในโรงเรียน จากการติดตามผลของสภาการศึกษาแห่งชาติก็พบข้อเท็จจริงที่น่าห่วงใยว่ากระบวนการเรียน การสอนของครูบาอาจารย์ในการศึกษาของเราทุกระดับนั้นยังมีปัญหาอยู่มาก กล่าวคือ

ในระดับก่อนประถม พฤติกรรมการสอนของครูก็ยังเน้นตัวเองเป็นศูนย์กลาง ผู้เรียนไม่ได้มีโอกาสที่จะเล่นตามวัยของตัว ผู้สอนก็ยังคงสั่งให้ทำโน่น ทำนี่ ตามสิ่งที่ตนคิดว่าถูกต้อง

ในระดับประถมขึ้นมา ครูก็ยังไม่เปลี่ยนพฤติกรรมการสอน ยังคงยึดตัวครูเป็นศูนย์กลางแล้วก็เน้นบรรยากาศของการตั้งคำถาม และฟังนักเรียนอ่าน

ลองขึ้นมาดูถึงระดับมัธยม ก็ยังพบอีกว่าวิธีการของครูก็ยังไม่แตกต่างจากระดับประถมนั่นเอง นอกเหนือไปจากนั้น การจัดการศึกษาก็ยังไม่สามารถ

เปิดโอกาสให้เด็กได้เรียนตามแนวที่ตัวถนัดหรือสนใจ แล้วยังเน้นวิชาการมากกว่าปฏิบัติ

ทีนี้ลองมาดูถึงระดับอุดมศึกษา ดิฉันมีความเสียใจที่จะกล่าวว่า การศึกษาในระดับอุดมศึกษานั้น กระบวนการเรียนการสอนก็ยังเน้นในเนื้อหาสาระวิชาซึ่งผู้เรียนต้องจดจำท่องมาสอบ ไม่มีเวลาที่จะทำความคิด ความเข้าใจ แล้วยังเน้นการบรรยายเหมือนอยู่ในระดับโรงเรียนนั่นเอง ผู้เรียนจึงขาดวุฒิภาวะ ขาดโอกาสที่จะพัฒนาตนเองให้เต็มศักยภาพและหลาย ๆ เรื่องก็มีผลต่อไปถึงการมีอคติของนักศึกษาที่มีต่ออาจารย์ที่มีการเรียนการสอนเช่นนั้น ซึ่งผลที่ร้ายแรงประการหนึ่งก็คือ ผู้เรียนจึงไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร พูดมาถึงตรงนี้ ดิฉันอยากจะตั้งข้อสงสัยว่าในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเราเวลานี้ กระบวนการเรียนการสอนนั้นยังเป็นเช่นที่รายงานผลการวิจัยออกผลมาหรือเปล่า ก็ฝากไว้กับท่านคณาจารย์ที่จะได้กรุณาทบทวนว่า ในฐานะที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเราเป็นแหล่ง รวมพลังของผู้คนที่จะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยสืบทอดเจตนารมณ์ของท่านผู้ประศาสน์การนั้น เราเองได้ใช้กระบวนการเรียนการสอนที่มันเอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตยเช่นว่าหรือเปล่า

ยิ่งกว่านั้นถ้าเราจะมองดูประเด็นเรื่องการเลี้ยงดูอบรมเด็กโดยเจาะลงไปถึงเด็กหญิง ดิฉันจะค่อยเข้าใกล้ไปสู่หัวข้อมากขึ้น เราก็จะพบว่าสังคมไทยถึงจะเรียกว่าผ่านมาแล้ว ๖๐ ปีของการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งถือว่ามีหลักการพื้นฐานของความเสมอภาคของบุคคล ไม่ว่าหญิงชาย แต่ปรากฏว่าสังคมไทยก็ยังให้คุณค่าของเด็กชายมากกว่าเด็กหญิง ข้อเท็จจริงที่สนับสนุนการพูดประเด็นนี้ของดิฉันก็คือ เรามีงานวิจัยทั่วประเทศและตั้งคำถามว่าถ้าท่านมีลูก ๒ คน ชาย ๑ หญิง ๑ และท่านสามารถให้ลูกเรียนต่อได้เพียงคนเดียว ท่านจะให้ใครเรียน ปรากฏว่ากว่าร้อยละ ๗๐ จะตอบว่าให้ลูกชายโดยให้เหตุผลว่า ลูกชายนั้นจะเป็นผู้บวช เป็นหัวหน้าครอบครัวและเป็นผู้สืบสกุล สิ่งเหล่านี้เราจะเห็นได้ว่าผู้หญิงนั้นได้ถูกให้คุณค่าด้อยกว่าชายมาตั้งแต่ระดับครอบครัวและเป็นที่น่าสังเกตว่า ร้อยละ ๗๐ ที่ให้คำตอบเหล่านั้น มิได้มีความแตกต่างในระดับการศึกษา หรือในระดับอายุของผู้ตอบก็ดี และยิ่ง

กว่านั้นก็ยังมีข้อมูลรองรับอันเป็นผลกระทบต่อเนื่องมาจากเรื่องนี้ก็คือ ผู้หญิงที่ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษานั้นมีเป็น ๒ เท่าของชาย และยิ่งกว่านั้นถ้าดูโอกาสที่จะได้เรียนต่อจากระดับประถมถึงมัธยม ก็พบว่าหญิงมีโอกาสน้อยกว่าคือเพียงร้อยละ ๔๗ ต่อ ๕๓

ถ้ามองดูในเรื่องค่านิยมของสังคมต่อไปจากประเด็นการให้คุณค่าชายเหนือกว่าหญิงดังที่กล่าวแล้ว ก็ยังมีอีกประเด็นหนึ่งที่ไม่น่าจะมองข้ามไปก็คือค่านิยมดั้งเดิมที่จำแนกบทบาท ชาย หญิงชัดเจนว่า ชายจะต้องเป็นผู้นำ หญิงจะต้องเป็นผู้ตาม ชายเป็นผู้ที่เข้มแข็ง และหญิงต้องอ่อนแอพึ่งพาเหล่านี้ ดิฉันคิดว่าการเลี้ยงดูเด็กที่สั่งสมบ่มเพาะขึ้นมาในพฤติกรรมต่าง ๆ ในระดับครอบครัวเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นการจำกัดพัฒนาการของเด็กหญิงและรวมถึงชายด้วยเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นคำตอบของคำถามที่ว่า ทำไมคนไทยเราถึงเป็นประชาธิปไตยกันไม่ได้สักที นอกเหนือที่เราได้วิเคราะห์ถึงบทบาทของสถาบันบางสถาบันเช่นสถาบันทหารก็ดี อะไรเหล่านี้ เราอาจจะต้องพิจารณาให้ลึกละเอียดไปถึงสถาบันครอบครัวด้วยละกระมังว่า ถ้าเราจะต่อสู้ให้ถูกวิธี ก็อาจจะเริ่มที่จุดเล็ก ๆ จากการเลี้ยงดูเด็ก จากคนที่ทำงานด้านเด็กก็คงจะมองอะไรเกี่ยวกับเด็ก ๆ แต่ว่าเรื่องของเด็กไม่เล็กอย่างที่คิดนะคะ

สิ่งที่ดิฉันมองนอกเหนือจากวิธีการเลี้ยงดูเด็กที่เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่จะเอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตยแล้ว จากนี้ต่อไปดิฉันจะมองถึงว่า บทบาทของสตรีที่มีต่อขบวนการประชาธิปไตยนั้น สตรีไทยจะมีศักยภาพหรือมีจุดอ่อนอย่างไร เนื่องจากตอนบ่ายจะมีการอภิปรายอีกหัวข้อหนึ่งคือ "สตรีไทยกับการเมือง" ดิฉันก็เลยคิดว่า ประเด็นที่ดิฉันจะพูดตรงนี้คงจะไม่เกี่ยวกับผู้หญิงกับการเมืองโดยตรงมากนัก ดิฉันพยายามจะมองบทบาทของหญิงในแนวที่เป็นวิถีชีวิตที่จะนำไปสู่การสั่งสมบ่มเพาะอุดมการณ์ร่วมกันมากกว่า โดยมองถึงบทบาทรวม ๆ ไปเป็นพื้นฐาน ในองค์กรเอกชนที่ทำงานเรื่องผู้หญิง เราตระหนักดีว่า การพัฒนาตนเองโดยเฉพาะของผู้หญิงให้เต็มศักยภาพ ให้เต็มความสามารถของบุคคลซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งพาตัวเองให้ได้ ไม่ใช่อ่อนแอและต้องพึ่งพาผู้ชายหรือการที่จะพัฒนาการมีส่วนร่วมของหญิงให้เข้าไปมีบทบาททุกส่วนในขบวนการพัฒนาประเทศ

นั้น เป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการของพวกเราที่ทำงานกันมา เพราะเราเข้าใจดีว่าจุดอ่อนหรือจุดจำกัดโดยการที่ไม่ได้รับความเสมอภาคของเด็กหญิง และสตรีนั้นยังมีอยู่ในสังคมเป็นอันมาก ทีนี้ถ้าเรามามองถึงบทบาทของหญิงแล้ว ก็คงจะลองดูแนวนโยบายทางสังคมของประเทศว่าได้มองสิ่งเหล่านี้อย่างไร เราก็จะพบว่าจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในแผนที่ ๑ และแผนที่ ๒ นั้นไม่พูดถึงบทบาทของสตรีเลย และไม่ค่อยมองปัญหาของสังคมเท่าไร พอมาถึงแผนพัฒนาฉบับที่ ๓ ก็มามองบทบาทของสตรีในฐานะเป็นแม่ เพราะฉะนั้นการพัฒนาอะไรต่าง ๆ ก็มุ่งเน้นในเรื่องอนามัยแม่และเด็ก และในเรื่องสวัสดิการแม่และเด็ก หรือการวางแผนครอบครัวที่มีสตรีเป็นกลุ่มเป้าหมาย แล้วก็เกณฑ์สตรีไปทำหมันเป็นหลัก ล่วงมาถึงแผนพัฒนาฉบับที่ ๔ โดยอิทธิพลของปีสตรีสากล จึงได้มีการพูดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมว่าเป็นความจำเป็นที่จะเร่งรัดบทบาทของสตรีทั้งในด้านสุขภาพอนามัย ทั้งในด้านการศึกษาและในด้านประกอบอาชีพ พอมาถึงแผนพัฒนาฉบับที่ ๕ ได้มีการให้ความสำคัญสูงกับกลุ่มสตรีว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษ มีความลำดับความสำคัญเช่นเดียวกับเยาวชน เพราะถือว่าเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่จะทำให้มีส่วนร่วมที่จะพัฒนาประเทศด้วย วิถีทางที่จะต้องการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมมากที่สุดนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาบทบาทสตรีให้ชัดเจนและพยายามที่จะให้สตรีมีส่วนร่วมทั้งในระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม ก็นับว่าเป็นแนวโน้มและเป็นนิมิตหมายที่ดีของนโยบายสังคมในระดับประเทศ

ดิฉันได้เรียนไปเมื่อกี้นี้ว่าการพูดวันนี้ของดิฉันจะไม่เน้นในเรื่องการเมืองมากนัก ทีนี้จะเน้นอะไร ดิฉันจะมองว่าในระยะ ๔-๕ ปีที่ผ่านมานี้ ได้มีแนวโน้มชัดเจนที่จะเรียกร้องบทบาทสตรีในด้านสำคัญ ๆ หลายด้าน นอกเหนือไปจากการที่เป็นที่เข้าใจว่า จะต้องระดมสตรีเข้ามามีส่วนร่วมทุกด้านแล้วก็ตาม แต่ก็มีจุดเน้นที่ค่อนข้างชัดเจนบางเรื่อง กล่าวคือในเรื่องของการพัฒนาชุมชน ในเรื่องของการพัฒนาสิ่งแวดล้อม สันติภาพและการเมือง ทั้ง ๔ ประเด็นนี้ ดิฉันคิดว่าเป็นปัญหาสังคมที่จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจและต้องการการแก้ปัญหาอย่างเร่งด่วนทั้งนั้น ซึ่งการเลือกบทบาทของสตรีใน ๔ ด้านนั้น ดิฉันคิดว่ามันเป็นพื้นฐานของการมีวิถีชีวิตตามครรลองประชาธิปไตยอยู่มากทีเดียว ดิฉันถือ

โอกาสขออนุญาต ที่จะค่อย ๆ เรียนข้อเท็จจริงต่อท่านโดยลำดับนะคะ

ประเด็นแรกที่เกี่ยวกับสตรีกับการพัฒนาชุมชนนั้น องค์กรเป็นจำนวนมากที่ทำงานเรื่องผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นองค์กรทางด้านราชการหรือองค์กรเอกชนก็ตาม ได้พบและมีความเห็นสรุปตรงกันว่า ผู้หญิงนั้นมีความรับผิดชอบในงานที่ได้รับมอบหมายมากกว่าชาย เพราะว่าผู้หญิงไม่ได้ไปเที่ยวเตร่ กินเหล้าเมายา และผู้หญิงเองมีความพร้อมที่จะเรียนรู้อยู่อีกมาก ขอให้ได้มีโอกาสและปัจจัยที่สนับสนุนที่ถูกวิธี ดิฉันต้องขอประทานโทษที่ต้องกล่าวข้อมูลอันนั้นออกมา ซึ่งดูเหมือนจะตำหนิติเตียนบทบาทของฝ่ายชาย แต่เป็นข้อมูลจากงานวิจัยที่เราได้ทำมาจริง เพราะฉะนั้นท่านคงจะอภัยนะคะ แต่อย่างไรก็ตาม อันนั้นเป็นข้อดีที่เรายกมากล่าว ในขณะเดียวกันก็มีข้อด้อยค่ะ กล่าวคือบทบาทผู้หญิงในการพัฒนาชนบทที่เราหลงใหลได้ปลื้มกันว่าบัดนี้ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมมากแล้ว ถ้าเราลองไปดูบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้หญิงให้ชัดก็จะพบว่าการมีส่วนร่วมของผู้หญิงนั้น ยังอยู่ในระดับที่ไม่มีคุณภาพ กล่าวคือยังมีบทบาท เช่น ไปทำกับข้าวให้เวลามีกิจกรรม หรือมีโครงการพัฒนาในพื้นที่ จะมีการบริจาคทรัพย์หรือแรงงานในโครงการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ เราถือว่าไม่มีคุณภาพเพียงพอ เพราะการมีส่วนร่วมที่มีคุณภาพที่แท้จริงนั้นคงจะต้องก้าวขึ้นมาสู่ระดับของการตัดสินใจ จึงจะเป็นจุดหมายปลายทางที่เราต้องการ นอกจากนั้นแล้วยังพบว่าการรวมกลุ่มของสตรีนั้นยังไม่ได้ผลและไม่สามารถดำเนินงานอย่างต่อเนื่องได้ เพราะว่าขาดกิจกรรมอันเหมาะสมที่รองรับ อย่างไรก็ดีถ้าเรามองดูผลวิเคราะห์ของงานวิจัยต่อไปเกี่ยวกับเรื่องสตรีที่กรมพัฒนาชุมชนไปทำงานวิจัยใน ๗๙ หมู่บ้านเราก็จะพบข้อมูลที่น่าสนใจอันหนึ่ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบทบาทสตรี ซึ่งมีว่า ตัวแปรที่มีความสำคัญสูงที่จะกระตุ้นให้ผู้หญิงมามีส่วนร่วมในการพัฒนานั้น จะอยู่ที่โอกาสที่ผู้หญิงจะได้ทำความเข้าใจ จะได้รับรู้ในวัตถุประสงค์การดำเนินงานขององค์กรที่เข้าไปทำงานนั้นแต่ต้นอยากเข้ามามีบทบาทร่วมด้วย ไม่ใช่เป็นการสั่งหรือไม่ใช่เป็นการที่ศูนย์กลางจะสั่งไปเสร็จนะคะ

นอกจากนั้นแล้วเมื่อเร็ว ๆ นี้มีงานวิจัยที่น่าสนใจมาก อีกประการหนึ่งคือเป็นงานวิจัยของสถาบันประชากรและชุมชนกระทำร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อ

พัฒนาประเทศไทย ได้ทำการวิจัยใน ๑๖ หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้รวบรวมบทบาทและความสามารถของสตรีไทยในงานพัฒนาชนบท ผลการศึกษาบอกว่า มีประการสำคัญที่ดิฉันจะนำมาเรียน ๓ ประการนะคะ

ประเด็นแรก บอกว่าชาวบ้านที่มีโอกาสได้คิด โต้เถียง ได้ตัดสินใจ จะทำให้เขามีความมุ่งมั่นที่จะปรับปรุงชุมชนของเขา พากเพียรให้สำเร็จมากขึ้น

ประเด็นที่ ๒ งานวิจัยบอกว่า สตรีที่เข้ามามีบทบาทร่วมมองปัญหาของชุมชนนั้น จะมีแนวการมองปัญหาที่ไม่เหมือนกับชาย กล่าวคือ ผู้หญิงจะมองปัญหาด้านสังคม จะมองเรื่องเด็ก เยาวชน จะมองเรื่องสุขภาพอนามัย จะมองเรื่องสังคมส่วนรวมของตนในชุมชนของตนมากกว่าชาย ซึ่งมักจะมองเรื่องอาชีพ การทำมาหากินและรายได้เป็นหลัก ก็ทำให้เราได้มีการอภิปรายในประเด็นนี้กันมากว่าจะเป็นข้อดีแน่นอนถ้าหากว่าได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ เพราะว่าเมื่อมุมมองของชายและหญิงที่มีพื้นเพมาจากประสบการณ์และข้อมูลที่ต่างกัน จะทำให้การมองสังคมมีความสมดุลรอบด้านมากขึ้นนะคะ

ประเด็นที่ ๓ งานวิจัยก็ยังชี้ว่าสตรีนั้นมีฝีมือในการจัดการ สามารถที่จะหาข้อยุติที่เหมาะสมและมีความละเอียดอ่อนที่จะมองว่า ในการทำงานนั้น ๆ อาจมีอุปสรรคอะไรในวันข้างหน้า เป็นการเตรียมการวางแผนไว้ ซึ่งผู้ชายโดยทั่วไปไม่ค่อยจะมองตรงจุดนี้ เพราะว่าผู้ชายตัดสินใจอะไรแล้วก็ตัดสินใจไปเลย อะไรทำนองนี้เป็นต้นนะคะ

ข้อสังเกตเกี่ยวกับงานวิจัยหรือสรุปประสบการณ์ของพวกเราเกี่ยวกับสตรีที่กล่าวทั้งหมดนั้น ดิฉันคิดว่าเป็นจุดสำคัญที่จะนำไปใช้ประโยชน์ ที่จะนำมาทำแผนพัฒนาบทบาทของสตรี โดยเฉพาะการพัฒนาบทบาทการมีส่วนร่วมที่มีคุณภาพ แต่ดิฉันคิดว่าคงจะต้องยกระดับการมีส่วนร่วมจากการที่จะเป็นผู้รับประโยชน์ ผู้รับบริการ ผู้ให้ข้อมูล หรือผู้ร่วมดำเนินการ ไปสู่ระดับที่มีคุณภาพที่สุดคือ ผู้ตัดสินใจด้วยในทุกระดับ ที่ได้กราบเรียนมาแล้วนะคะ

ทีนี้บทบาทของสตรีลำดับถัดไปที่ดิฉันจะนำมาพูดกันในที่นี้ก็คือ ในเรื่องของสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันทั้งสังคมไทยและสังคมโลกเป็น

เรื่องที่เป็นปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องนิเวศวิทยา ไม่ว่าจะเป็นด้วยความไม่รู้ หรือจากความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ของตน นับวันจะทวีความรุนแรง ก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม ในชนกลุ่มต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและอำนาจรัฐ ซึ่งดิฉันคิดว่าปัญหาเหล่านี้คงจะต้องมีการแก้ไข ด้วยมาตรการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมส่วนรวมเป็นหลัก และคงจะต้องใช้เหตุผลและอหิงสาเป็นวิธีการ เมื่อกล่าวมาถึงตรงนี้ทำให้พวกเราคิดว่า คงจะเป็นอย่างนี้ละกระมังที่ทำให้สังคมได้เริ่มหันมาเรียกร้องให้สตรีมีบทบาทร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ถ้าเราดูในระดับสากล ก็พบว่ายุทธศาสตร์ในโรบีเพื่อความพัฒนาก้าวหน้าของสตรี ได้พูดในเรื่องของบทบาทของสตรีกับสิ่งแวดล้อมไว้มากมาย ที่จะต้องการให้สตรีนั้นได้มีส่วนร่วมเข้ามาดูแลรักษาสภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ดูแลรักษาระบบนิเวศวิทยา ตลอดจนควบคุมดูแลความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ นานา ดิฉันคิดว่าปัญหาสิ่งแวดล้อม ความจริงไม่ใช่เป็นปัญหาของผู้หญิงเท่านั้น แต่เป็นปัญหาของทุกคนในสังคมร่วมกัน เพราะฉะนั้นการที่จะมองปัญหาเรื่องบทบาทของสตรีกับสิ่งแวดล้อมนั้น ดิฉันเห็นว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาให้เกิดความชัดเจนว่า คงจะไม่ได้มีความหมายเหมือนกับการวางแผนครอบครัวที่มุ่งตัวผู้หญิงเป็นเป้าหมายแต่ฝ่ายเดียว แต่ในการมองปัญหาเรื่องสตรีกับสิ่งแวดล้อมนั้นควรจะมองบทบาทของสตรี ในฐานะที่สตรีมีศักยภาพที่จะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่สตรีจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องของการจัดสรรทรัพยากรของชาติในทุก ๆ ระดับ

ประเด็นถัดไปที่เกี่ยวกับบทบาทของสตรีในหัวข้อที่ ๓ ที่คิดว่าเป็นเรื่องที่สังคมเรียกร้องมากขึ้น คือ บทบาทของสตรีกับสันติภาพ เราคงตระหนักดีว่าปัจจุบันนี้ภัยคุกคามต่อสันติภาพของโลกนานารูปแบบ รวมทั้งประเทศไทยเราเองก็มีแนวโน้มที่มีปัญหารุนแรง ท้าทายมากขึ้น จึงได้มีการเรียกร้องสตรีเข้ามามีส่วนร่วม ดิฉันอยากจะเชิญชวนท่านให้มองว่า ในขณะที่สังคมเรียกร้องให้สตรีเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องการรักษาสันติภาพ การระงับความรุนแรงในสังคมนั้น ตัวสตรีเองเผชิญอะไร เรามีงานวิจัยใน กทม. พบว่า สตรีและเด็กส่วนหนึ่งกำลังเผชิญ

ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ซึ่งสังคมมักจะถือว่าเป็นปัญหาปกปิด เพราะฉะนั้นเราจะไม่ค่อยได้ทราบกันว่าเป็นปัญหาที่สังคมควรจะได้ใส่ใจ ข้อมูลจากงานวิจัยดังกล่าวนั้นบอกว่า ผู้ชายทำร้ายผู้หญิง โดยผู้ทำร้ายและผู้ถูกทำร้ายส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาต่ำ มีอาชีพรับจ้างใช้แรงงานมากกว่าอาชีพอื่น ๆ และในรายที่เกิดความรุนแรงนั้น ๑ ใน ๔ ลูกในครอบครัวหรือเด็กในครอบครัวนั้นโดยเฉพาะอายุระหว่าง ๕ ถึง ๑๐ ปี ก็ถูกผลกระทบจากความรุนแรงในครอบครัวนั้นด้วย ซึ่งประเด็นเหล่านี้ผู้หญิงต้องอดทนในสภาพจำยอมอย่างปราศจากทางเลือกและความช่วยเหลือจากสังคมภายนอก ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากเราไปดูครอบครัวที่มีความร่มเย็นเป็นสุข เราก็จะพบบรรยากาศที่ชายหญิงมีความสัมพันธ์ฉันเพื่อน ฉันคู่คิด ร่วมกันตัดสินใจ และที่สำคัญก็คือผู้หญิงก็มักจะมีความสามารถและมีบทบาทที่จะเป็นผู้ประสานประโยชน์ของสมาชิกในครอบครัวที่จะประนีประนอมให้เกิดประโยชน์สุขของครอบครัวเป็นหลัก เราคงจะกล่าวได้ละกระมังว่า ศักยภาพของผู้หญิงเช่นนี้ เป็นศักยภาพทางด้านการเมืองในระดับครอบครัวที่เราควรจะพัฒนากว้างขวางออกไปสู่ระดับชุมชนและสังคมมากขึ้น และที่สำคัญก็คือดิฉันอยากจะกล่าวว่า ปัญหาสตรีกับสันติภาพนั้น ความหมายคงจะมีกว้างขวางและไม่สามารถจะพิจารณาแยกไปจากความสัมพันธ์ของชายหญิงที่เริ่มมาจากครอบครัวได้

บทบาทที่สำคัญ ประเด็นที่ ๔ ที่เห็นว่าน่าจะเป็นเรื่องใกล้กับหัวข้อการพูดที่สุดก็คือ บทบาททางการเมืองของสตรี ในระยะหลัง ๆ นี้ สังคมได้มีแนวโน้มที่จะยอมรับว่าสตรีควรจะมีบทบาทร่วมในทางการเมืองมากขึ้น ทางสหประชาชาติเองได้เผยแพร่ข้อมูลบอกว่า ผู้หญิงในประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศที่เจริญแล้วนั้น การที่ผู้หญิงก้าวขึ้นมาในระดับชั้นนำ มักจะมีภูมิหลังในด้านการศึกษาวัฒนธรรม ประสบการณ์ที่พูดต่อสาธารณชน ต่อโอกาสที่จะได้อภิปรายโต้เถียงในประเด็นทางการเมืองเป็นอันมาก และระบุว่าแนวโน้มที่สตรีจะมีบทบาททางการเมืองนั้นมีสูงขึ้น และสังคมก็ยอมรับบทบาทของนักการเมืองสตรีมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าเปรียบเทียบสัดส่วนกับชายนั้น ก็คงจะต้องยอมรับว่ายังมีน้อยอยู่ ในขณะเดียวกันถ้าเรามองเหตุการณ์ในประเทศที่กำลังพัฒนา งานวิจัยได้ชี้ว่าผู้หญิงที่ก้าวขึ้นมาในระดับชั้นนำในตำแหน่งทาง

การเมืองนั้น เรามักจะได้ข้อสรุปว่าไม่ใช่เรื่องธรรมดาแต่ว่าเป็นเรื่องกรณียกเว้น ที่นี้ถ้าเรามามองดูประเทศไทยเราเองก็เช่นกันได้มีงานวิจัยหลายชิ้นยืนยันตรงกันว่า ผู้หญิงที่มีจำนวนน้อยมากที่จะเป็นนักการเมืองชั้นนำอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นนักการเมืองในระดับชาติหรือในระดับท้องถิ่นก็ตามนั้น มักจะมีภูมิหลังมาจากการที่ได้มีประสบการณ์ที่ครอบครัว เช่น สามีหรือบิดาได้เป็นนักการเมือง หรือเป็นผู้นำในชุมชน เช่น เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านมาก่อน เพราะฉะนั้นโอกาสที่สตรีได้เรียนรู้ ได้มีโอกาส ได้รับฟัง ได้ทำความเข้าใจอันนั้น ก็เป็นการสร้างศักยภาพทางการเมืองให้ผู้หญิงเหล่านั้น อนึ่ง ถึงแม้ว่าจะมีแนวโน้มว่าสตรีไทยเริ่มก้าวเข้ามาสู่บทบาททางการเมืองในระดับท้องถิ่นมากขึ้น เราจะลองมองดูตัวเลขกันสักนิดนะคะ ก็จะพบว่าเรามีกำนันหญิงในปัจจุบันนี้ ๖๑ คน มีผู้ใหญ่บ้าน ๖๘๒ คน มีเทศมนตรี ๙ คน สมาชิกสภาจังหวัด ๙๐ คน สมาชิกสภาเทศบาล ๑๒๐ คน และเป็นกรรมการหมู่บ้าน ๑๒๐,๒๑๔ คน อย่างไรก็ดีสัดส่วนถ้าเราดูแล้ว เมื่อเทียบกับชายนั้นยังเป็นสัดส่วนที่น้อยมาก สำหรับในระดับชาตินั้น เรามี สส. หญิงอย่างมากที่สุดก็ ๑๓ คน คือเมื่อปี ๒๕๒๖ การเลือกตั้งเมื่อ ๒๒ มีนาคม ที่ผ่านมาเรามี สส.หญิงเพียง ๑๒ คนเท่านั้น เพราะฉะนั้นเมื่อประเมินบทบาทของสตรีทางด้านการเมืองในภาพรวมต่าง ๆ ซึ่งดิฉันคิดว่าในภาคบ่ายคงจะมีอีกกลุ่มที่มีการอภิปรายที่คงลงไปในรายละเอียดที่น่าสนใจโดยกว้างขวางยิ่งขึ้น ดิฉันจะพูดแต่เพียงว่าในเรื่องของภาพรวมนั้น การมีส่วนร่วมของสตรีไทยทางการเมืองยังไม่มีพลังเพียงพอที่จะกำหนดการตัดสินใจ โดยเฉพาะในเรื่องการจัดสรรทรัพยากรของประเทศชาติ ซึ่งเป็นอำนาจทางการเมืองนั้นได้ และเราหวังว่าการจัดสรรทรัพยากรนั้นก็คงจะต้องตั้งอยู่บนหลักความชอบธรรม และผลประโยชน์ส่วนรวมของประชาชนโดยแท้ มาถึงตรงนี้แล้ว ดิฉันมีข้อมูลที่น่าสนใจ และคิดว่าท่านผู้ฟังอาจจะยังไม่ได้ทราบว่า มีงานวิจัยผลงานของสตรีในระดับท้องถิ่นอยู่หลายเรื่อง และสามารถสรุปประเด็นที่สำคัญมาดังนี้ ในส่วนที่เป็นศักยภาพของสตรี เราจะพบว่าในประเด็นแรกนั้น ก็คือว่าสตรีที่มาจากการเลือกตั้งนั้นจะเน้นในการวางแผน ไปพบปะประชาชนชาวบ้านและก็มีความเสียสละมากกว่าผู้ที่มาจากการแต่งตั้ง ตรงประเด็นท้ายนี้คงจะไม่เฉพาะผู้หญิงหรือผู้ชายนะคะ ใครก็ตามที่มาจากการเลือกตั้ง คงจะต้องเข้าถึงประชาชน

มากกว่าผู้ที่มาจากการแต่งตั้ง จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติทั้ง ๒ ประการของสตรีผู้นำทางการเมืองนั้นล้วนแล้วแต่เป็นพื้นฐานครรลองประชาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาก็ดี การจัดสรรประโยชน์หรือการอุทิศตนก็ดีหรือการเข้าถึงประชาชน รู้ถึงทุกข์สุขของชาวบ้าน และชี้แจงให้ชาวบ้านได้รับรู้และเข้าถึงปัญหาเรื่องราวต่าง ๆ ของบ้านเมือง ดิฉันคิดว่าเป็นศักยภาพของผู้หญิงที่ไม่ควรถูกมองข้ามไป และควรที่จะพัฒนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

มีข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของงานวิจัยก็คือว่า การที่ผู้หญิงจะได้รับการยอมรับในบทบาทผู้นำต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เราพบว่าชุมชนที่เจริญแล้วและ คนรุ่นหนุ่มสาวนั้น จะให้การยอมรับสตรีเร็วกว่า มากกว่าชุมชนที่ล้าหลังและกลุ่มผู้สูงอายุ เช่นกันนะคะ ต้องขอประทานโทษที่สมาคมเราตรงนี้จะมีผู้สูงอายุมากกว่ากลุ่มวัยรุ่นหนุ่มสาวนะคะ และอันนี้ก็เป็นข้อมูลที่มาจากงานวิจัยที่แท้จริง ซึ่งแม้กระทั่งงานวิจัยด้านรัฐศาสตร์นะคะ ก็มีหลายชิ้นที่ยืนยันตรงกันว่า คนที่เริ่มมีอายุมากขึ้น คือยิ่งแก่ขึ้นก็มีแนวโน้มในอำนาจนิยมมากขึ้น ก็ฝากเป็นข้อมูลให้ท่านเก็บไปคิดด้วยว่าเป็นความจริงหรือเปล่า หรืออาจจะมองย้อนที่ตัวท่านเองก็ได้นะคะ ดิฉันคิดว่าการที่ผู้หญิงจะก้าวขึ้นไปสู่ระดับการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ นั้น คงจะต้องผ่านกระบวนการที่ได้กล่าวในตอนต้นว่ามีโอกาสเพียงไรตั้งแต่เล็กแต่น้อยที่ถูกเลี้ยงดูมาด้วยวิธีการอะไร ประเด็นนี้คงไม่ใช่เฉพาะเด็กหญิง คงเป็นเรื่องรวมทั้งเด็กหญิงเด็กชาย ที่เป็นประเด็นค่านิยมเท่านั้นที่มองปัญหาเด็กชายและหญิงโดยให้คุณค่าต่างกันนั้นต่างหากที่ตอกย้ำที่ทำให้ผู้หญิงเอง ยิ่งยากยิ่งขึ้นที่จะถูกพัฒนาให้เข้ามาสู่การเป็นสมาชิกสังคมที่อยู่ในกติกาประชาธิปไตย

ทีนี้มองกลับไปถึงบทบาทการเมืองของสตรีที่เป็นรูปธรรมบางตัวอย่างที่เราคงยังไม่ทันลืมกัน คือ เมื่อปี ๒๕๒๙ ซึ่งเป็นการต่อสู้เพื่อล้มล้างประธานาธิบดีมาร์คอสของฟิลิปปินส์ ซึ่งบทบาทของสตรีในตอนนั้น เห็นได้ว่า ผู้หญิงได้ใช้แนวทางสันติวิธีที่มีอิทธิพลอย่างมหาศาลในการต่อสู้ในครั้งนั้น แถวหน้าสุดของขบวนการต่อสู้คือผู้หญิงที่คุกเข่าลงประจันหน้ากับรถถังและแม่ชีก็ได้มีบทบาทร่วมอยู่ในกำแพงมนุษย์เหล่านั้นด้วย หรือแม้แต่สตรีวัย ๗๐ กว่า ๘๐ กว่าขึ้นไปก็ยังมีส่วนร่วมในการที่จะขอร้องทหารไม่ให้ฆ่าฟันคนในชาติเดียวกัน และการ

ขอร้องนั้นก็เป็นผลสำเร็จซึ่งนำไปสู่การคลี่คลายสถานการณ์ของฟิลิปปินส์เองด้วย ในเมืองไทยเราเองเหตุการณ์ที่ผ่านไปเร็ว ๆ นี้ ความพยายามของเราที่จะใช้สันติวิธี ก็จะมีผู้หญิงมีส่วนร่วมอยู่ด้วยทุกบทบาท มีส่วนร่วมระดับที่จะลุกขึ้นมาเป็นวิทยากร พูดจา ทำความรู้ความเข้าใจ ปลุกจิตสำนึกประชาชน และเช่นกันก็จะไปถึงระดับฉากที่จะทำอาหาร นำเสบียงขึ้นมาสู่กลุ่มที่ทำการต่อต้านอยู่แนวหน้า โดยสรุปก็มองว่าบทบาทของสตรีในด้านการเมืองของเราได้แสดงมามากต่อมากในการที่จะมีแนวทางสันติวิธีและก็ได้มีบทบาทร่วมอยู่ในบทบาททุกระดับ

เหตุการณ์เมื่อ ๑๔ ตุลาคมก็ดี หรือ ๖ ตุลาคม ก็ดี หรือ แม้แต่บทบาทการประท้วงของแรงงานสตรีที่มีต่อนายจ้าง หรือ บทบาทของชาวสลัมที่ประท้วงการขับไล่ของตำรวจก็ดีนั้น ด่านหน้าคือผู้หญิงทั้งสิ้น พูดมาถึงตอนนี้ทำให้ดิฉันนึกถึงคำพูดของมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ คือ มหาตมคานธี ที่กล่าวไว้ว่า "เราดูถูกเพศหญิงว่าเพศอ่อนแอ แต่นี่ไม่ยุติธรรม ถ้าความเข้มแข็งหมายถึงพลกำลังอันหักโหม ก็แน่ละที่หญิงจะมีพลกำลังน้อยกว่าชาย แต่ถ้าความเข้มแข็งหมายถึงอำนาจทางจริยธรรม ผู้หญิงก็เหนือกว่า อดทนกว่า กล้าหาญกว่า ถ้าหากสันติวิธีจะเป็นกฎเกณฑ์ของเรา อนาคตก็จะอยู่กับผู้หญิง"

ดิฉันคิดว่า สังคมที่มีแนวโน้มของสถานการณ์ที่รุนแรงมากขึ้น ทำให้สังคมเรียกร้องบทบาทของสตรีที่คุ้นเคยต่อความอ่อนโยน พยายามจะแก้ปัญหาด้วยวิธีสันติวิธี ไม่นิยมการใช้อำนาจเหล่านี้ละกระมัง ที่จะทำให้สังคมยอมรับผู้หญิงให้ก้าวออกมานอกบ้านกันมากขึ้น นอกจากนี้ดิฉันมีประเด็นที่เป็นแนวโน้มของสตรีที่น่าสนใจอีกอันหนึ่งที่เป็นเรื่องสำคัญที่ดิฉันคิดว่าค่อนข้างมากทีเดียว กล่าวคือ ถ้าท่านลองดูอัตราส่วนของผู้ชายน้อยกว่าผู้หญิงที่เข้าสู่ระบบราชการและอัตราส่วนของการลาออกของชายที่มากกว่าผู้หญิงที่ลาออกจากระบบราชการนั้น ย่อมมีความหมายว่าในอนาคต ผู้หญิงจะอยู่ในระบบราชการมากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าข้อเท็จจริงในปัจจุบัน จะมีว่าโอกาสที่ผู้หญิงจะก้าวขึ้นไปสู่ตำแหน่งสูง ๆ ยิ่งขึ้นนั้นยังยากอยู่ และมีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับชาย แต่ถ้าหากแนวโน้มของอัตราส่วนดังกล่าวนั้นยังเป็นเช่นนั้น ดิฉันคิดว่าเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่สังคมจะต้องตระหนักและมองดูให้ดีว่า บทบาทของผู้หญิงที่จะก้าวเข้ามาสู่ของ

ระบบราชการนั้นพึงได้รับการสนับสนุนพัฒนาอย่างไร เพราะว่าไม่ใช่ปัญหาเรื่องผู้หญิงเท่านั้นแต่มันเป็นปัญหาระบบบริหารราชการงานเมืองที่มีพื้นฐานอยู่บนประโยชน์สุขของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ ดิฉันก็ฝากประเด็นนี้เป็นข้อคิดไว้ให้แก่ที่ชุมชนนี้ด้วยนะคะ

ดิฉันคิดว่ามีเรื่องที่น่าสนใจอีกนิดในเรื่องบทบาทของสตรีก็คือ เมื่อเร็ว ๆ นี้เราได้มีองค์กรกลางเกิดขึ้นในสังคมไทยเพื่อสอดส่องดูแลการเลือกตั้งของสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๓๕ ภารกิจดังกล่าวยังไม่เสร็จสิ้นคงจะต้องมีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูลต่าง ๆ ออกมาเพื่อนำเสนอต่อรัฐบาลต่อประชาชน แต่การที่ดิฉันได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในองค์กรกลางครั้งนี้นั้นดิฉันคิดว่ามีภาพที่เป็นที่น่าพอใจ และมีข้อสังเกตที่เป็นจุดดี จุดด้อยของบทบาทสตรี ในส่วนที่เป็นข้อดีก็อยากจะเรียนว่าบทบาทของผู้หญิงที่เข้าไปอยู่ในองค์กรกลางนั้นได้เคียงบ่าเคียงไหล่กับชายมาทุกระดับ ท่านอธิการบดีนรนิติ อยู่ในที่นี้ด้วย ท่านคงเป็นพยานอย่างดีว่า ผู้หญิงอยู่ในทุกระดับขององค์กรกลางนะคะ และที่น่าสังเกตอีกเช่นเคย คือว่า ถ้าไปมองดูภาระงานในเรื่อง การเงิน การจัดการ ธุรการ หรือการบริหาร ผู้หญิงอีกเช่นกันที่ต้องรับทำหน้าที่นี้ เพราะผู้ชายจะปฏิเสธ บอกว่างานจุกจิกไม่ชอบทำ ก็เป็นเรื่องที่ทำไม่เป็นอะไรทำนองนี้เป็นต้น ซึ่งผู้หญิงก็จำยอมที่จะรับทำเพื่อให้งานที่เป็นคณะเป็นหมู่สามารถที่จะเคลื่อนตัวไปด้วยดี อย่างไรก็ดี ผู้หญิงก็อยู่ทั้งแนวหน้าและแนวหลัง

มีกรณีที่น่าตกใจก็คือ ข้อมูลจากกรณีศึกษาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนมีรายงานเบื้องต้นที่น่าสังเกตบอกว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านได้เข้ามาเป็นหัวคะแนนมากขึ้น เหตุผลที่ผู้หญิงได้เข้ามาเป็นหัวคะแนนมากขึ้นก็มาจากผู้หญิง ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกก็คือกลุ่มที่สามีเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่เนื่องจากสามีต้องเกร็งในบทบาทขององค์กรกลางก็เลยต้องลดบทบาทของตน ดังนั้นทางออกก็คือ ใช้ผู้หญิงให้เป็นตัวแทนที่จะดำเนินภารกิจที่จะเป็นหัวคะแนนในชุมชนต่อไป กลุ่มผู้หญิงกลุ่มที่ ๒ ที่จะมีบทบาทเป็นหัวคะแนนคือ กลุ่มผู้หญิงโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่อาจจะเป็นองค์กรเอกชนก็ดีหรือหน่วยงานของรัฐก็ดีไปพยายามให้เกิดการรวมกลุ่ม ก็กลายเป็นที่หอมหวลของ สส. ทั้งหลายที่จะไปใช้ประโยชน์จากสตรีเหล่านั้น โดยมีความเห็นว่า กลุ่มผู้หญิงนั้นค่อนข้างที่จะไว้

ใจได้ ซื่อสัตย์และมักจะไม่ได้อพยพแรงงาน อยู่ในพื้นที่ เพราะฉะนั้นการที่จะไปติดต่อเป็นหัวคะแนนก็ค่อนข้างมีความเชื่อถือได้ เหล่านี้เป็นข้อมูลเล็ก ๆ น้อย ๆ จากองค์กรกลางที่ดิฉันคิดว่าน่าจะนำมากราบเรียนให้ท่านทราบเป็นเบื้องต้นไว้

ประการสำคัญที่สุดที่ควรกล่าวเกี่ยวกับภารกิจขององค์กรกลางก็คือ ดิฉันเห็นว่าการเลือกตั้งจะบริสุทธิ์ยุติธรรมได้ก็ต่อเมื่อ ประชาชนมีความเข้าใจ มีทัศนคติที่ดีและมีพฤติกรรม คือ การมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการเลือกตั้ง และการที่ประชาชนจะทำได้เช่นนั้นก็ต้องได้รับการปลูกฝัง ขัดเกลาวิถีการดำเนินชีวิตภายใต้บรรยากาศที่เป็นประชาธิปไตย เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นมาตรการระยะยาว ที่จะต้องดำเนินการอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง มิใช่ทำชั่วครั้งชั่วคราวจะมารณรงค์ติดโปสเตอร์ สติกเกอร์ ชั่วขณะก่อนการเลือกตั้งเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นดิฉันคิดว่าทุกฝ่ายทุกสถาบันในสังคมจะต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสถาบันทางการเมืองและบรรยากาศทางการเมืองก็จะต้องเปิดโอกาส ให้เวทีแก่ประชาชนด้วย

ดิฉันคิดว่า ผลการดำเนินงานในเชิงป้องปรามการทุจริตในการเลือกตั้งขององค์กรกลางนั้นจะยังไม่บังเกิดผลเด่นชัดให้เห็นทันตาทันใจของประชาชนทั้งหลาย แต่สิ่งที่เกิดแน่นอนแล้วก็คือจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของประชาชนที่จะรักและหวงแหนการใช้สิทธิ์ของตนอย่างเหมาะสม สิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่ามหาศาลที่จะต้องพัฒนาให้สืบทอดต่อเนื่องไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด ดิฉันขอสรุปว่าเมื่อเราพิจารณา ประชาธิปไตยในความหมายกว้างคือเป็นทั้งวิถีชีวิต อุดมการณ์และรูปแบบการเมืองการปกครองแล้ว เราได้พบข้อจำกัดบทบาทสตรีต่อการสร้างเสริมประชาธิปไตยอยู่อีกมาก ไม่ว่าจะเป็นด้วยอิทธิพลของการเลี้ยงดูอบรม การขัดเกลาเชิงสังคมก็ตาม ตลอดจนการตอกย้ำซ้ำเติมค่านิยมในสังคมที่ยังให้คุณค่าชายเหนือหญิง แต่ในขณะเดียวกันด้วยศักยภาพสตรีที่มีอยู่ในฐานะมนุษย์คนหนึ่งนั้น ได้ปรับบทบาทดั้งเดิมของตนขึ้นมา พยายามที่จะพัฒนาตนเอง และพยายามที่จะมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทั้งในระดับ ครอบครัว ชุมชน สังคมและระดับชาติ

มากขึ้น สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของคนในสังคมประชาธิปไตย และอยากจะกล่าวในท้ายสุดว่าหากสังคมส่วนรวมจะได้ปรับเปลี่ยนวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ได้ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในครอบครัว ได้สร้างบรรยากาศแวดล้อมที่เป็นประชาธิปไตย ได้ทำความเข้าใจถึงปัญหาของสตรีและปรับเปลี่ยนค่านิยมที่ให้คุณค่าเพศชายมากกว่าเพศหญิง โดยคำนึงถึงความสามารถที่แท้จริงของคนแต่ละคนที่สามารถพัฒนาได้แล้ว ดิฉันคิดว่าจะเปิดโอกาสให้สตรีได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยให้บังเกิดผลโดยเร็วยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สมดังเจตนาของท่านผู้ประศาสน์การท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ที่ได้อุทิศตนและเสียสละมาตลอดชีวิตของท่านในอันที่จะสร้างสรรค์ประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในบ้านเมืองของเราต่อไป

ดิฉันขอจบการพูดเรื่องสตรีกับการพัฒนาประชาธิปไตย ไว้เพียงเท่านี้ ขอขอบคุณ

❑ ❑ ❑

สารจากประธานชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

ท่านสมาชิก ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ที่รักและนับถือ

เมื่อกว่าสิบปีที่แล้วมา คือเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖ เป็นวันแห่งความเศร้าสลดเสียใจและสูญเสียผู้ที่ก่อตั้งสถาบันแห่งนี้ ผู้ที่ประศาสน์สถานศึกษาที่นับได้ว่าเป็นหนึ่งในประเทศไทย เป็นสถาบันที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้แก่บุคคลทั่วไปไม่ว่าแก่หรือหนุ่มสาวให้เพิ่มพูนความรู้ความสามารถเพื่อไปประกอบสัมมาอาชีวะรับใช้ประเทศชาติและสังคมจนกระทั่งทุกวันนี้

วันนั้น เราได้สูญเสียท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองหรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน ซึ่งถ้าหากท่านยังมีชีวิตจนถึงวันนี้ ท่านจะมีอายุ ๙๓ ปีกับอีก ๙ วัน

ชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ได้ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๒๗ นับมาถึงวันนี้เป็นเวลา ๙ ปีเต็ม ตั้งแต่ก่อตั้งขึ้นมา ชมรมฯ แห่งนี้ได้ทำหน้าที่จัดงาน **"๑๑ พฤษภาคม วันปรีดี พนมยงค์"** ติดต่อมาทุกปี ร่วมกับมหาวิทยาลัยที่ท่านผู้ประศาสน์การได้ก่อตั้งขึ้นมาและเราได้จัดพิมพ์เอกสารวันปรีดี พนมยงค์ต่อเนื่องมาอย่างไม่ขาดสาย... เพราะเราศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก.ทุกคนและทุกรุ่นสำนึกแน่นอยู่ว่าหากไม่มีท่านผู้ประศาสน์การ เราก็ไม่มีมหาวิทยาลัยแห่งนี้ แม้จะตัดคำว่า "วิชา" กับคำว่า "และการเมือง" ออกแล้วก็ตาม สถาบันแห่งนี้ก็ยังคงประสิทธิ์ประสาทวิชาการและอุดมการณ์ให้แก่นักศึกษาทุกรุ่นต่อเนื่องกันมาและจะต่อเนื่องเรื่อยไปอีกแสนนาน

ก็ฉะนี้แล้ว เราจักไม่มีการรำลึกถึงพระคุณของท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ ของเราบ้างเลยหรือ นักศึกษารุ่นใหม่ รุ่นลูก รุ่นหลาน ที่สำเร็จการศึกษาและกำลังศึกษาอยู่ รวมทั้งที่จะเข้ามาศึกษาในสถาบันแห่งนี้ ท่านรู้หรือไม่ว่า อนุสาวรีย์ที่หน้าตึกโดม ริมแม่น้ำเจ้าพระยา นั่นคืออนุสรณ์ของท่านผู้ได้สร้างทำนุ

บำรุงส่งเสริมรวมทั้งได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ชนในชาติหลายต่อหลายรุ่นมาแล้ว อีกทั้งท่านยังได้ทำหน้าที่แก้ปัญหาให้แก่ประเทศให้พ้นวิกฤตการณ์มาแล้วเช่นไรและได้สร้างระบบการเงิน, การเทศบาล และแก้ปัญหาด้านอื่น ๆ มากมายมหาศาลประการใดบ้าง

บุคคลที่มีคุณูปการอเนกอนันต์ ทั้งแก่ประเทศชาติ และสังคม รวมทั้งคนไทยทั้งชาติตลอดมาจนถึงอสัญกรรมนั้น ควรอย่างยิ่งต่อคำว่า "ปูชา จ ปูชนียานํ—พึงบูชาบุคคลที่ควรบูชา" และควรอย่างที่สุด ที่น่าจะให้สมัญญาท่านว่า "มหาบุรุษ" ซึ่งยากจักหาผู้ใดเทียบเทียมท่านได้

ในฐานะที่กระผมดำรงตำแหน่งประธานของ ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ๒๕๓๕-๒๕๓๖ นี้ นอกเหนือจากหน้าที่ในการจัดพิมพ์เอกสารประจำปีนี้แล้ว ผมขอเรียนเชิญชวนให้เพื่อนสมาชิกทุกท่าน รวมทั้งเพื่อนพี่น้องคนไทยทุกคน โดยเฉพาะนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้โปรดสำนึกและรำลึกถึงพระคุณของท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ ที่มีต่อประเทศ ต่อสังคมไทยอย่างหาที่เปรียบมิได้

ด้วยรักและผูกพัน

(นายทองมา หงศลดารมภ์)

ประธาน ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ๒๕๓๕-๒๕๓๖

รายนามกรรมการบริหาร
และกรรมการที่ปรึกษา ชมรม
ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ๒๕๓๕–๒๕๓๖

●

นายทองมา หงศลดารมภ์ (ประธาน รุ่น ๘)	*ประธานชมรมฯ*
นายกฤษดา จูฑะศฤงค์ (ประธาน รุ่น ๑)	*รองประธาน คนที่ ๑*
นายประวัติ วิริยะวงศ์ (ประธาน รุ่น ๒)	*รองประธาน คนที่ ๒*
นายสัมผัส พึ่งประดิษฐ์ (รุ่น ๗)	*เลขาธิการ*
พลตำรวจตรีไพโรจน์ ศิริโรจน์ (รุ่น ๘)	*รองเลขาธิการ*
นางสุดจิตต์ ภูมิจิตร (รุ่น ๒)	*ประชาสัมพันธ์*
นางสาวจุรีย์ อัตถจรรยากุล (รุ่น ๓)	*เหรัญญิก*
นางสมานจิตต์ วิไลรัตน์ (รุ่น ๔)	*ผู้ช่วยเหรัญญิก*
ศาสตราจารย์วารี หะวานนท์ (รุ่น ๕)	*กรรมการหาทุน*
นายประมวล สภาวสุ (ประธาน รุ่น ๗)	*กรรมการอุปถัมภ์*
นายชาญ แก้วชูใส (รุ่น ๔)	*กรรมการศิษย์เก่าสัมพันธ์*
พลตรีพิบูลย์ จันทโรจวงศ์ (รุ่น ๔)	*นายทะเบียนและสวัสดิการสังคม*
พันตำรวจเอกเสฐียร สินธุเสน (รุ่น ๕)	*กรรมการสวัสดิการ*
นายประดับ มนูรัษฎา (รุ่น ๗)	*ผู้ช่วยกรรมการสวัสดิการ*
นายสำราญ ชื่นเจริญสุข (รุ่น ๗)	*ปฏิคม*
นายจำรัส ชมภูพล (รุ่น ๘)	*บรรณกร*
นายระวิ ฤกษ์จำนง (รุ่น ๘)	*ผู้ช่วยบรรณกร*

กรรมการบริหาร

นายวิเชียร ปทุมมาศ (รุ่น ๑)
นายจำรูญ ปิยัมปุตระ (ประธาน รุ่น ๓)
นายอุไร วงศาโรจน์ (รุ่น ๓)
พ.อ. (พ.) เจริญ มีพืชน์ (ประธาน รุ่น ๔)
นายชาญ กาญจนาคพันธ์ (ประธาน รุ่น ๕)
ดร. เฉลิมชัย วสีนนท์ (ประธาน รุ่น ๖)
นายฉอ้อน นิลกำแหง (รุ่น ๖)
นายนหาตก์ ศศะรมย์ (รุ่น ๘)
นายรัตน์ ศยามานนท์ (รุ่น ๒)
นายสุเกษ ศรคุปต์ (รุ่น ๓)
นายอำนวย เปล่งวิทยา (รุ่น ๓)
นายประเจิด เปล่งศรีงาม (รุ่น ๔)
พันเอกเยียร์ วงศ์กาฬสินธุ์ (รุ่น ๕)
นางจำปูน นามประทาน (รุ่น ๖)
นายยง ศรีนาม (รุ่น ๘)

ที่ปรึกษา

นายสุภัทร สุคนธวัต (รุ่น ๑)
นายประจวบ กาญจนลาภ (รุ่น ๑)
พ.ต.อ.(พิเศษ) ประดับ ธีระเกาศัลย์ (รุ่น ๒)
นายถนอม นพวรรณ (รุ่น ๒)
พลเอกชำนาญ นิลวิเศษ (รุ่น ๔)
นายสุเทพ อักษรสารสิทธิ์ (รุ่น ๔)
พลโทกมล เมธสุวรรณ (รุ่น ๕)
นายอนุกิจ สิงหโชติสุขแพทย์ (รุ่น ๕)
นายสุโข สุวรรณศิริ (รุ่น ๖)
นายสอาด พิมพ์สวัสดิ์ (รุ่น ๘)
นายมานิต ปางมณี
พลตำรวจตรีทวี ธีระกุล (รุ่น ๑)
นายอุทัย ทองภักดี (รุ่น ๑)
นายเภตรา เวศอุรัย (รุ่น ๒)
นายสุวัฒน์ วรดิลก (รุ่น ๓)
นายแทน พีระพล (รุ่น ๔)
นายโสภณ ปลีหจินดา (รุ่น ๔)
นายกำจัด กีพานิช (รุ่น ๕)
นายประมวล ศิริภูล (รุ่น ๕)
นายเฉลียว จันทนวาศ (รุ่น ๗)
ผศ.ดร.พนม เอี่ยมประยูร (มธ.)

นางสาวสมฤดี โทวระ และ นายอนุวัติ ณ ป้อมเพชร มูลนิธิ ปรีดี พนมยงค์

กรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ คุณหญิง นงเยาว์ ชัยเสรี	นายกสภามหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร	อธิการบดี อุปนายกสภามหาวิทยาลัย
นายประจวบ ไชยสาส์น	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายประมวล สภาวสุ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ประยูร จินดาประดิษฐ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ ดร.พนัส สิมะเสถียร	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายมานิจ สุขสมจิตร	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายมารุต บุนนาค	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ ดร.สง่า สรรพศรี	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายสวัสดิ์ โชติพานิช	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายสุขวิช รังสิตพล	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
พลตำรวจเอก แสวง ธีระสวัสดิ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายอนันต์ อนันตกูล	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จารุพร ไวยนันท์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
อาจารย์ สุรินทร์ รณเกียรติ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมยศ เชื้อไทย	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
ศาสตราจารย์ เสนาะ ติเยาว์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ ดร.วรากรณ์ สามโกเศศ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ อรทัย ศรีสันติสุข	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กมลา แสงสีทอง	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ ดร.สุรชัย ศิริไกร	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ บำรุง สุขพรรณ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
อาจารย์ แพทย์หญิง สมบูรณ์ เกียรตินันทน์	ประธานสภาอาจารย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุเทพ น้อมสวัสดิ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรัตน์ เมธีกุล	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
รองศาสตราจารย์ นิพัทธ์ จิตรประสงค์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
รองศาสตราจารย์ ดร.วรวุฒิ หิรัญรักษ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
รองศาสตราจารย์ ระเบียบ ณ กาฬสินธุ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชินนะพงษ์ บำรุงทรัพย์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
นางนพพร พวงสุวรรณ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย
นางยุวณี ศุภศิลป์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย
อาจารย์ สุรินทร์ รณเกียรติ	เลขานุการสภามหาวิทยาลัย

ผู้ให้การอุปการะในการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก
วัน "ปรีดี พนมยงค์"
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

๑.	บริษัทคลอสเตอร์ (ประเทศไทย) จำกัด	๓๕,๐๐๐ บาท
๒.	มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์	๑๕,๐๐๐ บาท
๓.	นายสุภัทร สุคนธวัต	๕๐๐ บาท
๔.	พลตำรวจตรี ทวี ธีระกุล	๕๐๐ บาท
๕.	พลตรี พิบูลย์ จันทโรจนวงศ์	๕๐๐ บาท
๖.	พันตำรวจเอก เสฐียร สินธุเสน	๕๐๐ บาท
๗.	นายมอริส-นางประไพพรรณ บูเซต์	๕๐๐ บาท
๘.	นายสุทิน สุขสุเดช	๕๐๐ บาท
๙.	นายชาญ บุญทัศนกุล	๕๐๐ บาท
๑๐.	นายวิทวัส บุญญสถิตย์	๕๐๐ บาท

สารจากคณะผู้จัดทำ

หนังสือที่ระลึกวัน "ปรีดี พนมยงค์" ได้จัดทำขึ้นเป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๒๘ เป็นต้นมา เพื่อเป็นบรรณาการแก่ท่านผู้มีเกียรติผู้ไปร่วมงานวัน "ปรีดี พนมยงค์" และแจกจ่ายแก่สมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ รวมทั้งผู้สนใจอื่น ๆ โดยทั่วไป ในปีนี้ หนังสือวัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ก็ได้อุบัติขึ้นโดยคงไว้ซึ่งรูปแบบและเนื้อหาเช่นที่แล้ว ๆ มา จะมีแตกต่างบ้างก็เพียงขนาดของหนังสือซึ่งมีความหนามากกว่าปีก่อน ๆ เพื่อให้สมกับเป็นฉบับที่ระลึกครบรอบปีที่ ๑๐ ของการถึงแก่อสัญกรรมของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ โดยได้รับความร่วมมือในด้านบทความจากผู้สนิทชิดใกล้และผู้ที่เคยร่วมทำงานใต้บังคับบัญชาของท่านปรีดีฯ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเขียนเรื่อง *"รำลึกถึงความหลัง"* โดย**ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์** และเรื่อง *"จดหมายถึงพ่อ"* โดย**คุณวาณี พนมยงค์** นอกจากนี้ ยังมีสัมโมทนียกถาเรื่อง *"พระนิพพาน คือความไม่มีอารมณ์"* โดย**ท่านพุทธทาสภิกขุ** เรื่อง *"รำลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์"* โดย**ศาสตราจารย์ กนต์ธีร์ ศุภมงคล**, เรื่อง *"ท่านปรีดี พนมยงค์ กับ ความสำคัญของศีลธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ"* โดย**คุณสมจิตต์ อินสิงห์**, เรื่อง *"การยึดอำนาจ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕"* โดย **ดร. ทศ พันธุมเสน**, กวีนิพนธ์ เรื่อง *"คนดีศรีอโยธยา"* โดย **ทวีปวร** และเรื่องอื่น ๆ อีก คณะผู้จัดทำจึงใคร่ขอถือโอกาสนี้ขอบพระคุณท่านผู้ที่กล่าวนามมาข้างต้นที่ได้มีส่วนช่วยให้หนังสือที่ระลึกวัน "ปรีดี พนมยงค์" ฉบับปีนี้มีคุณค่าและสารัตถะควรแก่การแจกจ่ายในงานวัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ซึ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ได้ร่วมกันจัดให้มีขึ้น

ในปีนี้อีกเช่นกันที่คณะผู้จัดทำได้รับรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มคณะบุคคลหรือที่เรียกว่า "กลุ่มเพื่อนอานันท์" (Friends of Anand-FOA) เพื่อปกป้องและพิทักษ์ "ความเป็นคนดี" ของอดีตนายกรัฐมนตรี อานันท์ ปันยารชุน และเพื่อแสดงว่าสังคมไทยนี้ยังไม่ถึงกับขาดแคลนน้ำใจและยังไม่ถึงกับสิ้นหวังนัก จริงอยู่อดีตนายกรัฐมนตรีอานันท์ฯ เป็นเพียงคนดีคนหนึ่งในจำนวนคนดีอีกจำนวนมากของสังคมไทย และเป็นที่แน่นอนเช่นกันว่า สังคมไทยได้ทำร้ายคนดีมาแล้วเป็นจำนวนมาก เพราะคนดีมักจะอยู่เมืองไทยไม่ได้ อย่างท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีฯ

อดีตผู้นำคนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕, ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, อดีตหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ฯลฯ หรือในกรณีศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ซึ่งไม่สามารถอยู่เมืองไทยได้ เพราะอาจเป็นอันตรายถึงชีวิตเนื่องจากอันธพาลการเมืองสมัย ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ใส่ร้ายป้ายสีอย่างสกปรกและไม่เป็นธรรม ซึ่งเรื่องนี้ คณะผู้จัดทำไม่อาจกล่าวคำใดได้ดีไปกว่าการอ้างบทความของคุณคำนูญ สิทธิสมาน เรื่อง "เพื่อนอานันท์" (๒) ในหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันพฤหัสบดีที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๓๖ ที่ว่า

"คุณอานันท์ ปันยารชุน เป็นสัญลักษณ์.....แห่งความอึดอัด คับข้องไม่พอใจในโครงสร้างเก่าของสังคม จากผู้คนกลุ่มที่อยู่ในส่วนเป็นพลังขับเคลื่อนของสังคมยุคใหม่..." และว่า **"กล่าวเฉพาะความเป็นคนดี คนเสียสละ คนมีบุญคุณต่อบ้านเมือง และคนที่ถูกสังคมไทยรังแก ผมเชื่อว่าเปรียบเทียบทั้งอัตวิสัยและภววิสัยแล้ว แม้แต่คุณอานันท์ ปันยารชุน เองก็น่าจะยอมรับว่า ตัวท่านเองไม่สามารถนำไปเปรียบเทียบได้กับอีก ๒ ท่านก่อนหน้านี้เลย**

ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ท่านปรีดี พนมยงค์"

คณะผู้จัดทำมีความเชื่อมั่นว่า ด้วยความรู้สึกผิดชอบร่วมกัน ด้วยความรู้สึกห่วงหาอาทรกับความเป็นไปของบ้านเมืองหรือกับผู้เสียสละให้บ้านเมือง และด้วยการกระตุ้นจริยธรรมและคุณธรรมให้กับสังคมไทยนี้ให้มากขึ้น สักวันหนึ่ง *การปกป้องและพิทักษ์ผู้สร้างคุณประโยชน์อย่างอเนกอนันต์ให้แก่ชาติบ้านเมืองในอดีตจักได้รับการสนองตอบจากสังคมไทยโดยปราศจากอคติและเลือกประติบัติ เพราะ "คนดี" และ "ความเป็นคนดี" ในสังคมไทย ไม่ใช่มีแต่ปัจจุบันกาล หากแต่ในอดีตกาลก็มี "คนดี" และ "ความเป็นคนดี" ที่ถูกสังคมไทยรังแกมาแล้ว!*

ในท้ายที่สุด คณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และเจ้าหน้าที่โรงพิมพ์ของมหาวิทยาลัยที่ได้ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือจนเป็นผลให้หนังสือที่ระลึกฉบับนี้จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มทันแจกจ่ายแก่ผู้มาร่วมงาน

ชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

คณะผู้จัดทำหนังสือ "วันปรีดี พนมยงค์"
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

ที่ปรึกษา

๑. นายกฤษดา จูฑะศฤงค์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑
๒. นายประวัติ วิริยะวงศ์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒
๓. นายจำรูญ ปิยัมปุตระ	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓
๔. พันเอก (พ.) เจริญ มีพีชน์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔
๕. นายชาญ กาญจนาคพันธุ์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๕
๖. ดร. เฉลิมชัย วสีนนท์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖
๗. นายประมวล สภาวสุ	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗
๘. นายทองมา หงศลดารมภ์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๘

คณะผู้จัดทำ

๑. นายสัมผัส พึ่งประดิษฐ์	๒. นายยง ศรีนาม
๓. นายศุขปรีดา พนมยงค์	๔. นายโชว์ อุบลวัตร์
๕. นางสาวอรุณี อินทรสุขศรี	๖. นายคณิต พีชวนิชย์
๗. นางจำปูน นามประทาน	๘. นายธวัชชัย ไพรินทราภา
๙. นางสาวอรุณศรี พุทธศิริ	๑๐. นางศรีสมร ชูทอง
๑๑. นายจิโรตม์ นามประทาน	๑๒. นางกนกวรรณ เตมียสูตร

นายจำรัส ชมภูพล	นายระวี ฤกษ์จำนง
บรรณกร	ผู้ช่วยบรรณกร

กำหนดการงานวันปรีดี

วันอังคารที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

ณ ลานปรีดีและหอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รายการ ณ บริเวณลานปรีดี

๐๗.๓๐ น. ลงทะเบียนและบริการตนเองด้วยเครื่องดื่มและอาหารว่าง

๐๘.๐๐ น. พิธีสักการะอนุสาวรีย์ฯ ด้วยพุ่มดอกไม้ (จากวัสดุธรรมชาติ)

๐๙.๓๐ น. ถวายสังฆทาน

๑๐.๓๐ น. ปาฐกถาหน้าลานปรีดี เรื่อง ***"ท่านปรีดีกับการสร้างความมั่นคงทางสังคม"*** โดย ศาสตราจารย์ นิคม จันทรวิฑุร

๑๑.๓๐ น. ร่วมรับประทานอาหารกลางวัน

รายการ ณ หอศิลปวัฒนธรรม (หอประชุมเล็ก)

๑๓.๓๐ น. กล่าวรำลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์
โดย รองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๓.๔๐ น. พิธีมอบรางวัลทุนการศึกษา ***"ปาล พนมยงค์"*** และทุนชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
โดย ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

๑๔.๐๐ น. วิดิทัศน์ชีวประวัติท่านปรีดี พนมยงค์

๑๔.๒๐ น. ปาฐกถา เรื่อง ***"แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ"***
โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

๑๕.๒๐ น. วิดิทัศน์สารคดี ***"เสรีไทย"***

๑๖.๕๐ น. อภิปรายเรื่อง ***"ภาพลักษณ์การเมืองไทย หลังเหตุการณ์พฤษภาคม ๒๕๓๕"***
โดย อาจารย์ แก้วสรร อติโพธิ์
นายพินิจ จารุสมบัติ
นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์
นายอลงกรณ์ พลบุตร
นายสมศักดิ์ โกศัยสุข
ดำเนินการอภิปรายโดย
รองศาสตราจารย์ ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง

ปกหน้า : ออกแบบและเขียนปก
โดย นายชูชาติ หมื่นอินกุล
บริษัท พิฆเณศพริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด
พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กรรมการบริหาร

นายวิเชียร ปทุมมาศ (รุ่น ๑)
นายจำรูญ ปิยัมปุตระ (ประธาน รุ่น ๓)
นายอุไร วงศาโรจน์ (รุ่น ๓)
พ.อ. (พ.) เจริญ มีพืชน์ (ประธาน รุ่น ๔)
นายชาญ กาญจนาคพันธ์ (ประธาน รุ่น ๕)
ดร. เฉลิมชัย วสีนนท์ (ประธาน รุ่น ๖)
นายฉอ้อน นิลกำแหง (รุ่น ๖)
นายนหาตก์ ศศะรมย์ (รุ่น ๘)
นายรัตน์ ศยามานนท์ (รุ่น ๒)
นายสุเกษ ศรคุปต์ (รุ่น ๓)
นายอำนวย เปล่งวิทยา (รุ่น ๓)
นายประเจิด เปล่งศรีงาม (รุ่น ๔)
พันเอกเยียร์ วงศ์กาฬสินธุ์ (รุ่น ๕)
นางจำปูน นามประทาน (รุ่น ๖)
นายยง ศรีนาม (รุ่น ๘)

ที่ปรึกษา

นายสุภัทร สุคนธวัต (รุ่น ๑)
นายประจวบ กาญจนลาภ (รุ่น ๑)
พ.ต.อ.(พิเศษ) ประดับ ธีระเกาศัลย์ (รุ่น ๒)
นายถนอม นพวรรณ (รุ่น ๒)
พลเอกชำนาญ นิลวิเศษ (รุ่น ๔)
นายสุเทพ อักษรสารสิทธิ์ (รุ่น ๔)
พลโทกมล เมธสุวรรณ (รุ่น ๕)
นายอนุกิจ สิงหโชติสุขแพทย์ (รุ่น ๕)
นายสุโข สุวรรณศิริ (รุ่น ๖)
นายสอาด พิมพ์สวัสดิ์ (รุ่น ๘)
นายมานิต ปางมณี
พลตำรวจตรีทวี ธีระกุล (รุ่น ๑)
นายอุทัย ทองภักดี (รุ่น ๑)
นายเภตรา เวศอุรัย (รุ่น ๒)
นายสุวัฒน์ วรดิลก (รุ่น ๓)
นายแทน พีระพล (รุ่น ๔)
นายโสภณ ปลีหจินดา (รุ่น ๔)
นายกำจัด กีพานิช (รุ่น ๕)
นายประมวล ศิริภูล (รุ่น ๕)
นายเฉลียว จันทนวาศ (รุ่น ๗)
ผศ.ดร.พนม เอี่ยมประยูร (มธ.)

นางสาวสมฤดี โทวระ และ นายอนุวัติ ณ ป้อมเพชร มูลนิธิ ปรีดี พนมยงค์

กรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ คุณหญิง นงเยาว์ ชัยเสรี	นายกสภามหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร	อธิการบดี อุปนายกสภามหาวิทยาลัย
นายประจวบ ไชยสาส์น	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายประมวล สภาวสุ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ประยูร จินดาประดิษฐ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ ดร.พนัส สิมะเสถียร	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายมานิจ สุขสมจิตร	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายมารุต บุนนาค	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ศาสตราจารย์ ดร.สง่า สรรพศรี	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายสวัสดิ์ โชติพานิช	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายสุขวิช รังสิตพล	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
พลตำรวจเอก แสวง ธีระสวัสดิ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
นายอนันต์ อนันตกูล	กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จารุพร ไวยนันท์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
อาจารย์ สุรินทร์ รณเกียรติ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมยศ เชื้อไทย	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
ศาสตราจารย์ เสนาะ ติเยาว์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ ดร.วรากรณ์ สามโกเศศ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ อรทัย ศรีสันติสุข	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กมลา แสงสีทอง	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ ดร.สุรชัย ศิริไกร	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
รองศาสตราจารย์ บำรุง สุขพรรณ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนผู้บริหาร
อาจารย์ แพทย์หญิง สมบูรณ์ เกียรตินันทน์	ประธานสภาอาจารย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุเทพ น้อมสวัสดิ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรัตน์ เมธีกุล	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
รองศาสตราจารย์ นิพัทธ์ จิตรประสงค์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
รองศาสตราจารย์ ดร.วรวุฒิ หิรัญรักษ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
รองศาสตราจารย์ วะเบียบ ณ กาฬสินธุ์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชินนะพงษ์ บำรุงทรัพย์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนคณาจารย์
นางนพพร พวงสุวรรณ	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย
นางยุวณี ศุภศิลป์	กรรมการสภามหาวิทยาลัยประเภทผู้แทนข้าราชการพลเรือนในมหาวิทยาลัย
อาจารย์ สุรินทร์ รณเกียรติ	เลขานุการสภามหาวิทยาลัย

ผู้ให้การอุปการะในการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก
วัน "ปรีดี พนมยงค์"
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

๑. บริษัทคลอสเตอร์ (ประเทศไทย) จำกัด	๓๕,๐๐๐ บาท
๒. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์	๑๕,๐๐๐ บาท
๓. นายสุภัทร สุคนธวัต	๕๐๐ บาท
๔. พลตำรวจตรี ทวี ธีระกุล	๕๐๐ บาท
๕. พลตรี พิบูลย์ จันทโรจนวงศ์	๕๐๐ บาท
๖. พันตำรวจเอก เสฐียร สินธุเสน	๕๐๐ บาท
๗. นายมอริส-นางประไพพรรณ บูเชต์	๕๐๐ บาท
๘. นายสุทิน สุขสุเดช	๕๐๐ บาท
๙. นายชาญ บุญทัศนกุล	๕๐๐ บาท
๑๐. นายวิทวัส บุญญสถิตย์	๕๐๐ บาท

สารจากคณะผู้จัดทำ

หนังสือที่ระลึกวัน "ปรีดี พนมยงค์" ได้จัดทำขึ้นเป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๒๘ เป็นต้นมา เพื่อเป็นบรรณาการแก่ท่านผู้มีเกียรติผู้ไปร่วมงานวัน "ปรีดี พนมยงค์" และแจกจ่ายแก่สมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ รวมทั้งผู้สนใจอื่น ๆ โดยทั่วไป ในปีนี้ หนังสือวัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ก็ได้อุบัติขึ้นโดยคงไว้ซึ่งรูปแบบและเนื้อหาเช่นที่แล้ว ๆ มา จะมีแตกต่างบ้างก็เพียงขนาดของหนังสือซึ่งมีความหนามากกว่าปีก่อน ๆ เพื่อให้สมกับเป็นฉบับที่ระลึกครบรอบปีที่ ๑๐ ของการถึงแก่อสัญกรรมของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ โดยได้รับความร่วมมือในด้านบทความจากผู้สนิทชิดใกล้และผู้ที่เคยร่วมทำงานใต้บังคับบัญชาของท่านปรีดีฯ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเขียนเรื่อง *"รำลึกถึงความหลัง"* โดย**ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์** และเรื่อง *"จดหมายถึงพ่อ"* โดย**คุณวาณี พนมยงค์** นอกจากนี้ ยังมีสัมโมทนียกถาเรื่อง *"พระนิพพาน คือความไม่มีอารมณ์"* โดย**ท่านพุทธทาสภิกขุ** เรื่อง *"รำลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์"* โดย**ศาสตราจารย์ กนต์ธีร์ ศุภมงคล**, เรื่อง *"ท่านปรีดี พนมยงค์ กับ ความสำคัญของศีลธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ"* โดย**คุณสมจิตต์ อินสิงห์**, เรื่อง *"การยึดอำนาจ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕"* โดย **ดร. ทศ พันธุมเสน**, กวีนิพนธ์ เรื่อง *"คนดีศรีอโยธยา"* โดย **ทวีปวร** และเรื่องอื่น ๆ อีก คณะผู้จัดทำจึงใคร่ขอถือโอกาสนี้ขอบพระคุณท่านผู้ที่กล่าวนามมาข้างต้นที่ได้มีส่วนช่วยให้หนังสือที่ระลึกวัน "ปรีดี พนมยงค์" ฉบับปีนี้มีคุณค่าและสารัตถะควรแก่การแจกจ่ายในงานวัน "ปรีดี พนมยงค์" ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ซึ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ได้ร่วมกันจัดให้มีขึ้น

ในปีนี้อีกเช่นกันที่คณะผู้จัดทำได้รับรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มคณะบุคคลหรือที่เรียกว่า "กลุ่มเพื่อนอานันท์" (Friends of Anand-FOA) เพื่อปกป้องและพิทักษ์ "ความเป็นคนดี" ของอดีตนายกรัฐมนตรี อานันท์ ปันยารชุน และเพื่อแสดงว่าสังคมไทยนี้ยังไม่ถึงกับขาดแคลนน้ำใจและยังไม่ถึงกับสิ้นหวังนัก จริงอยู่อดีตนายกรัฐมนตรีอานันท์ฯ เป็นเพียงคนดีคนหนึ่งในจำนวนคนดีอีกจำนวนมากของสังคมไทย และเป็นที่แน่นอนเช่นกันว่า สังคมไทยได้ทำร้ายคนดีมาแล้วเป็นจำนวนมาก เพราะคนดีมักจะอยู่เมืองไทยไม่ได้ อย่างท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีฯ

อดีตผู้นำคนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕, ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, อดีตหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ฯลฯ หรือในกรณีศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ซึ่งไม่สามารถอยู่เมืองไทยได้ เพราะอาจเป็นอันตรายถึงชีวิตเนื่องจากอันธพาลการเมืองสมัย ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ใส่ร้ายป้ายสีอย่างสกปรกและไม่เป็นธรรม ซึ่งเรื่องนี้ คณะผู้จัดทำไม่อาจกล่าวคำใดได้ดีไปกว่าการอ้างบทความของคุณคำนูญ สิทธิสมาน เรื่อง "เพื่อนอานันท์" (๒) ในหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันพฤหัสบดีที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๓๖ ที่ว่า

"คุณอานันท์ ปันยารชุน เป็นสัญลักษณ์.....แห่งความอึดอัด คับข้องไม่พอใจในโครงสร้างเก่าของสังคม จากผู้คนกลุ่มที่อยู่ในส่วนเป็นพลังขับเคลื่อนของสังคมยุคใหม่..." และว่า **"กล่าวเฉพาะความเป็นคนดี คนเสียสละ คนมีบุญคุณต่อบ้านเมือง และคนที่ถูกสังคมไทยรังแก ผมเชื่อว่าเปรียบเทียบทั้งอัตวิสัยและภววิสัยแล้ว แม้แต่คุณอานันท์ ปันยารชุน เองก็น่าจะยอมรับว่า ตัวท่านเองไม่สามารถนำไปเปรียบเทียบได้กับอีก ๒ ท่านก่อนหน้านี้เลย**

ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ท่านปรีดี พนมยงค์"

คณะผู้จัดทำมีความเชื่อมั่นว่า ด้วยความรู้สึกผิดชอบร่วมกัน ด้วยความรู้สึกห่วงหาอาทรกับความเป็นไปของบ้านเมืองหรือกับผู้เสียสละให้บ้านเมือง และด้วยการกระตุ้นจริยธรรมและคุณธรรมให้กับสังคมไทยนี้ให้มากขึ้น สักวันหนึ่ง *การปกป้องและพิทักษ์ผู้สร้างคุณประโยชน์อย่างอเนกอนันต์ให้แก่ชาติบ้านเมืองในอดีตจักได้รับการสนองตอบจากสังคมไทยโดยปราศจากอคติและเลือกประติบัติ เพราะ "คนดี" และ "ความเป็นคนดี" ในสังคมไทย ไม่ใช่มีแต่ปัจจุบันกาล หากแต่ในอดีตกาลก็มี "คนดี" และ "ความเป็นคนดี" ที่ถูกสังคมไทยรังแกมาแล้ว!*

ในท้ายที่สุด คณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และเจ้าหน้าที่โรงพิมพ์ของมหาวิทยาลัยที่ได้ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือจนเป็นผลให้หนังสือที่ระลึกฉบับนี้จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มทันแจกจ่ายแก่ผู้มาร่วมงาน

ชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

คณะผู้จัดทำหนังสือ "วันปรีดี พนมยงค์"
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

ที่ปรึกษา

๑. นายกฤษดา จูฑะศฤงค์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑
๒. นายประวัติ วิริยะวงศ์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒
๓. นายจำรูญ ปิยัมปุตระ	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓
๔. พันเอก (พ.) เจริญ มีพีชน์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔
๕. นายชาญ กาญจนาคพันธุ์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๕
๖. ดร. เฉลิมชัย วสีนนท์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖
๗. นายประมวล สภาวสุ	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗
๘. นายทองมา หงศลดารมภ์	ประธาน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๘

คณะผู้จัดทำ

๑. นายสัมผัส พึ่งประดิษฐ์	๒. นายยง ศรีนาม
๓. นายศุขปรีดา พนมยงค์	๔. นายโชว์ อุบลวัตร์
๕. นางสาวอรุณี อินทรสุขศรี	๖. นายคณิต พีชวนิชย์
๗. นางจำปูน นามประทาน	๘. นายธวัชชัย ไพรินทราภา
๙. นางสาวอรุณศรี พุทธศิริ	๑๐. นางศรีสมร ชูทอง
๑๑. นายจิโรตม์ นามประทาน	๑๒. นางกนกวรรณ เตมียสูตร

นายจำรัส ชมภูพล	นายระวี ฤกษ์จำนง
บรรณกร	ผู้ช่วยบรรณกร

กำหนดการงานวันปรีดี

วันอังคารที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

ณ ลานปรีดีและหอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รายการ ณ บริเวณลานปรีดี

๐๗.๓๐ น. ลงทะเบียนและบริการตนเองด้วยเครื่องดื่มและอาหารว่าง

๐๘.๐๐ น. พิธีสักการะอนุสาวรีย์ฯ ด้วยพุ่มดอกไม้ (จากวัสดุธรรมชาติ)

๐๙.๓๐ น. ถวายสังฆทาน

๑๐.๓๐ น. ปาฐกถาหน้าลานปรีดี เรื่อง ***"ท่านปรีดีกับการสร้างความมั่นคงทางสังคม"*** โดย ศาสตราจารย์ นิคม จันทรวิฑุร

๑๑.๓๐ น. ร่วมรับประทานอาหารกลางวัน

รายการ ณ หอศิลปวัฒนธรรม (หอประชุมเล็ก)

๑๓.๓๐ น. กล่าวรำลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์
โดย รองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๓.๔๐ น. พิธีมอบรางวัลทุนการศึกษา ***"ปาล พนมยงค์"*** และทุนชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
โดย ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

๑๔.๐๐ น. วิดิทัศน์ชีวประวัติท่านปรีดี พนมยงค์

๑๔.๒๐ น. ปาฐกถา เรื่อง ***"แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ"***
โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

๑๕.๒๐ น. วิดิทัศน์สารคดี ***"เสรีไทย"***

๑๖.๕๐ น. อภิปรายเรื่อง ***"ภาพลักษณ์การเมืองไทย หลังเหตุการณ์พฤษภาคม ๒๕๓๕"***
โดย อาจารย์ แก้วสรร อติโพธิ์
นายพินิจ จารุสมบัติ
นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์
นายอลงกรณ์ พลบุตร
นายสมศักดิ์ โกศัยสุข
ดำเนินการอภิปรายโดย
รองศาสตราจารย์ ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง

ปกหน้า : ออกแบบและเขียนปก
โดย นายชูชาติ หมื่นอินกุล
บริษัท พิมเณศพริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด
พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ มีความมุ่งมั่นแน่วแน่ในอันที่จะผลิตบัณฑิตให้มีทั้งความรู้และความสามารถ เพื่อจะได้เป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติ เพราะเชื่อมั่นว่าประเทศชาติรุ่งเรืองได้ เพราะเศรษฐกิจรุ่งเรือง ดังนั้น คำว่า "นักธุรกิจ เป็นผู้สร้างชาติ" จึงเป็นปรัชญาการศึกษาของมหาวิทยาลัยที่ใช้ควบคู่กับปณิธานฯ ตลอดระยะเวลา ๒๕ ปี คือ "ผลิตบัณฑิตให้ถึงพร้อมทั้งคุณธรรม และคุณวุฒิ"

ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาตนเอง พัฒนาองค์กร และพัฒนาประเทศชาติ

ความเพียรพยายามในการจัดการศึกษาเพื่อความเป็นเลิศทางวิชาการ การวิจัย การให้บริการสังคมและการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ จึงเป็นภารกิจหลักที่มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ได้ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และพัฒนามาโดยลำดับนับแต่สถาปนามหาวิทยาลัย

จนบัดนี้.....๒๕ ปี แล้ว.....

Kentisak 14/II 82
Pfitapron